

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

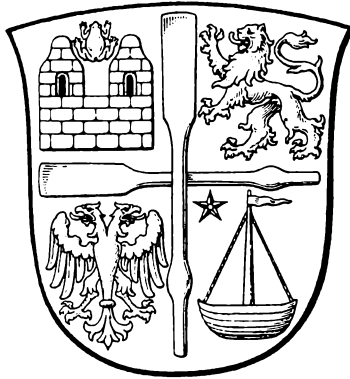
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fra Holbæk Amt 1971-72

FRA HOLBÆK AMT

Årbog for Historisk Samfund
for Holbæk Amt 1971-72

1971-72

65. årgang

Historisk Samfund for Holbæk Amt
Holbæk 1972

Forside: Hesten fra Solbilledet fra Trundholm.
Tegning: Kirsten Malling/Nationalmuseet.

Redaktion: Ove Bruun Jørgensen.
Mogens Schou Jørgensen.

*Grafisk tilrettelæggelse
og lay-out:* Keld Nielsen.

Tegner: William Panduro.

*Fotografisk
medarbejder:* Ole Refstrup.

Tryk: Fair-Print AS, Roskilde.
Omslaget er trykt på Antikstribet
omslagskarton og papiret er Molino-Cote.
Skriften er Linotype Garamond.

Indhold

Kammerherre I. Estrup 75 år	6
<i>af sparekassedirektør K. G. Kaaber.</i>	
Forord	9
Cirklerne ved Birkendegård	11
<i>af museumsinspektør, mag. art. Thorkild Ramskou.</i>	
En bronzealderbygd omkring Jyderup Skov i Odsherred	19
<i>af museumsinspektør, mag. art. Henrik Thrane.</i>	
Bronzer fra Vognserup Enge	41
<i>af stud. mag. Flemming R. Rieck.</i>	
Nye helleristningsfund i Holbæk amt	55
<i>af stud. mag. Mogens Schou Jørgensen.</i>	
En sten med friske skåltegn fra Holløse, Kvanløse sogn	87
<i>af museumsinspektør, mag. art. Henrik Thrane.</i>	
En bortpløjet gravhøj fra ældre bronzealder på Damgård, Ny Hagedsted	97
<i>af museumsinspektør, mag. art. Henrik Thrane.</i>	
Holbæk Amts bronzealderlurer	107
<i>af stud. mag. Lise Eskildsen.</i>	
Om bomærket på første side	123
<i>af tegner William Panduro.</i>	
Historisk Samfund 1970–72	125
<i>ved sognepræst O. Bruun Jørgensen.</i>	
Register	137

KAMMERHERRE JACOB ESTRUP 75 ÅR

Den 17. juli 1972 fyldte formanden for Historisk Samfund for Holbæk Amt, kammerherre Iacob Estrup, Kongsdal, 75 år. Repræsentanter fra styrelsen markerede på samfundets vegne dagen med en personlig tak til ham for de mange år, som samfundet har nydt godt af hans aktive formandsskab.

Kammerherre Estrups historiske interesse har sin rod i en slægt, der i sine rækker tæller historikeren, etatsråd Hector F. J. Estrup, den lærde direktør for Sorø Akademi. Etatsrådets værdifulde historiske bibliotek, der den dag i dag findes på Kongsdal, har sikkert, i forening med de historiske omgivelser, inspireret den unge gardehusarløjtnant og inspektør for Kongsdal gods, til de interesser, der senere blev til en del af hans virke.

Første gang offentligheden fik lejlighed til at mødes med kammerherre Estrup i hans historiske interessesfære var den 30. juni 1945, da han indbød Historisk Samfund til sommermøde på Kildemarkedspladsen i Kongsdalskovene. Kammerherren havde til dette møde reetableret den gamle Hellig Korskilde til minde om fortidens store Kildedage fra renessancen og fremover indtil sidst på 1700-tallet. Den ydre anledning for dette møde, som samlede op mod 400 mennesker, var imidlertid glæden over Danmarks befrielse fra den tyske besættelse.

Kammerherre Estrups interesser gjorde det naturligt at opfordre ham til at indtræde i Historisk Samfunds styrelse, hvilket skete i 1947. Efter overlærer Albert Thomsens død var det lige så naturligt at vælge kammerherre Estrup til formand for samfundet. Dette valg fandt sted på et ekstraordinært møde den 24. maj 1954.

I sin formandstid har kammerherre Estrup år efter år taget initiativet til en række afvekslende og interessante årsmøder og sommerture til historiske steder. Disse ture er ikke alene gået til lokaliteter indenfor det gamle Holbæk amt, men også til andre dele af Sjælland, flere gange til Jylland og enkelte gange endda til Skåne. Som et nyt indslag i de hidtidige aktiviteter har samfundet så sent som i foråret under hans ledelse betrådt nye veje for at bevare og fremelske interessen for Danmarks fortid. Udstillingen „Bronzealderens Monumentalkunst“ på Anneberg blev en succes, der skabte ry om samfundet, ikke alene i Danmark, men også hos vore nordiske broderlande.

Kammerherre Estrup har i sit arbejde indenfor samfundet også haft et åbent øje for ungdommen og dens muligheder. Fra åbningshøjtideligheden på Anneberg vil man således huske hans tale og tak til de mange unge, der medvirkede ved den praktiske tilrettelæggelse af dette store arrangement.

Historisk Samfund hylder og takker sin formand med de bedste ønsker i anledning af 75-års dagen.

K. G. Kaaber.

Dutterboje, Odsberred. (C. J. Becker fot. 1938).

FORORD

Historisk Samfunds virksomhed begyndte i 1972 med foredraget på årsmødet om det kultiske bronzalderanlæg på Overdrevsbakken ved Vørslev; i maj-juni afvikledes helleristningsudstillingen „Bronzealderens Monumentalkunst“ på Annebergsamlingerne, det har derfor været naturligt at lade årbogens gennemgående emne blive Amtets bronzealder.

Den arkæologiske aktivitet i Nordvestsjælland har i de senere år i høj grad beskæftiget sig med bronzealderen. Det lader sig ikke gøre at tage alle disse fund med, men artiklerne beskæftiger sig med nogle af de vigtigste, og viser enkelte af de mange sider ved denne del af Danmarks oldtid.

Redaktionen.

CIRKLERNE VED BIRKENDEGÅRD

af *Thorikild Ramskou.*

At Danmark er rigt på oldtidsminder er næppe mange i tvivl om, og at ikke alt hvad der gemmer sig i jorden er fremdraget er lige så sikkert. Det gælder både enkeltgenstande og større og mindre anlæg, som i tidens løb er så udjævnede af landbrugsredskaber, at de ikke er erkendbare mere, at sige på overfladen. For stikker man først spaden i jorden, afslører jordlagene straks for det øvede øje, om der har været menneskelig aktivitet på stedet. Senere omlejringer og gennemgravninger af naturlige jordlag udslettes så godt som aldrig.

Hvor meget der gemmer sig i Danmarks undergrund af oldtidsminder, der ikke kan erkendes på overfladen, eller i hvert fald kun vanskeligt, har man fået et indtryk af efter den sidste krig, da visse dele af landet er blevet systematisk gennem søgt fra luften. Kommer man tilvejs, og er de heldige omstændigheder tilstede, kan man utallige steder se spor af fortidsmenneskenes virke. Fotograferer man disse spor, har man da lejlighed til i ro og mag bagefter at sidde og studere, hvad det egentlig er man har set, dengang flyvemaskinen i alt for hurtigt tempo fór hen over det gådefulde.

Der er mange årsager til at de ellers usynlige oldtidsminder kan sætte sig spor på overfladen, og som man kun kan få et overblik over fra luften. Som før nævnt, menneskelig aktivitet medfører ofte omlejringer af de

Fig. 1. I baggrunden af billedet Overdrevsbakken, på toppen skimtes den lille gravhøj, der danner centrum i det cirkulære anlæg. Set fra sydvest. (Efter Ramskou 1970).

naturlige jordlag. Som eksempel kan fremføres noget så enkelt som bygning af et hus, lad os sige et jernalderhus. I dét var taget båret af et antal stolper, der har været gravet ned i jorden. Væggene kan have været af græstørv og gulvet af ler, der kan være hidrørt fra et andet sted. Idag er væggene måske udpløjede, ligesom gulvet kan været spredt over et større areal; der er intet mere at se. Men stolpehullerne er der endnu, de går under pløjedybde, og kan derfor under visse omstændigheder gøre opmærksom på deres tilstedeværelse, hvis man har øjnene med sig. Ligger der f.eks. et system af stolpehuller på en mark, hvor jorden ellers ikke er alt for god, siger det sig selv, at den afgrøde, der vokser over stolpehullerne har bedre vækstbetingelser end den, der vokser udenom, ganske simpelt fordi muldlaget i stolpehullet er blevet tykkere, stedet er mere frugtbart. Flyver man hen over marken en tidlig forårsdag, når afgrøden ikke er blevet alt for høj, og på et tidspunkt, da solen står lavt, vil man se

afgrøden over stolpehullerne være lidt højere end den omgivende og kaste skygge. Dette altså på grund af de bedre vækstbetingelser.

Men også på sensommeren kan man være heldig at se stolpehullerne i afgrøden, i en kornmark f.eks. som er „tvangsmodnet“ p. g. a. tørke. Da kan stolpehullerne tegne sig som grønnere pletter, fordi kornet her har haft bedre vækstbetingelser.

Ja selv på en nyharvet mark kan man være heldig i forårstiden at spore menneskelig aktivitet fra oldtiden, og det er det der er tilfældet på det billede, der vises her, på hvilket man kan se mange mærkværdige ting, men endnu flere, der er umiddelbart forståelige. Landbrugsbygningerne giver sig af sig selv. Veje og andre kørebaner ligeledes. Og enhver landmand kan også tyde sporene efter pløjning. De mange forskelligt flammede partier er mere vanskelige at have med at gøre. Om dem kun så meget, at de antyder forskellige jordbundsforhold, der kun kan opklares efter nærmere undersøgelser, men som mest skyldes geologiske forhold.

Midt i billedet ses den sydlige ende af en meget stor mark, der hører under Birkendegård. Mod øst og mod vest ses to gamle mergelgrave. En sort plet nord for dem er en tidligere kilde, og mellem de tre punkter ses resten af en lille gravhøj, i hvis midte ligger en lille stenkiste fra yngre stenalder, og man aner et lille træ mod nord. Alt det er meget normalt, men så er der endvidere en masse hvide pletter, grupperede omkring det lille stenkammer, med dét som centrum. Der anes tre cirkler. Den yderste med ret tæt stillede punkter. Den midterste med noget længere mellem hver plet og inderst antydning af endnu en cirkel med endnu større mellemrum mellem pletterne. Alle har de den lille høj med stenkisten som centrum, og efter fotografiets målestoksforhold har den yderste cirkel en diameter på ca. 320 m.

Hvad er det for noget, spurgte man mig på Geodætisk Institut engang i 1967, da jeg var derovre for at se på noget helt andet. Det er nemlig geodæterne, der først er blevet opmærksomme på denne mærkværdighed, så det er dem, der har startet den spændende undersøgelse, der endnu kun er begyndt og som stadig ikke har kunnet give fyldestgørende svar på spørgsmålet.

Billedet er taget en forårsdag kort efter en regnbyge, og jorden er altså tørret hurtigere op på de hvide pletter end på omgivelserne. Det kan skyldes flere forhold, men mest nærliggende er det at tro, at der under de lyse

pletter enten ligger stenlægninger, der virker som drain, eller at der er nedgravninger, hvor vandet hurtigt kan forsvinde. Dette i betragtning af at jorden på den omhandlede mark er meget lerholdig. Man forstår da, at der på de pågældende steder måtte kunne findes noget i den retning. I 1969 foretog Nationalmuseet, ved undertegnede, den første undersøgelse på stedet efter velvillig tilladelse fra ejeren, godsejer Faye, Birkendegård.

Mod nord skrælledes jorden, d.v.s. pløjelaget af på en strækning af ca. 80×20 m, der efter udmåling på luftfotografiet skulle rumme 8 à 9 af de hvide pletter.

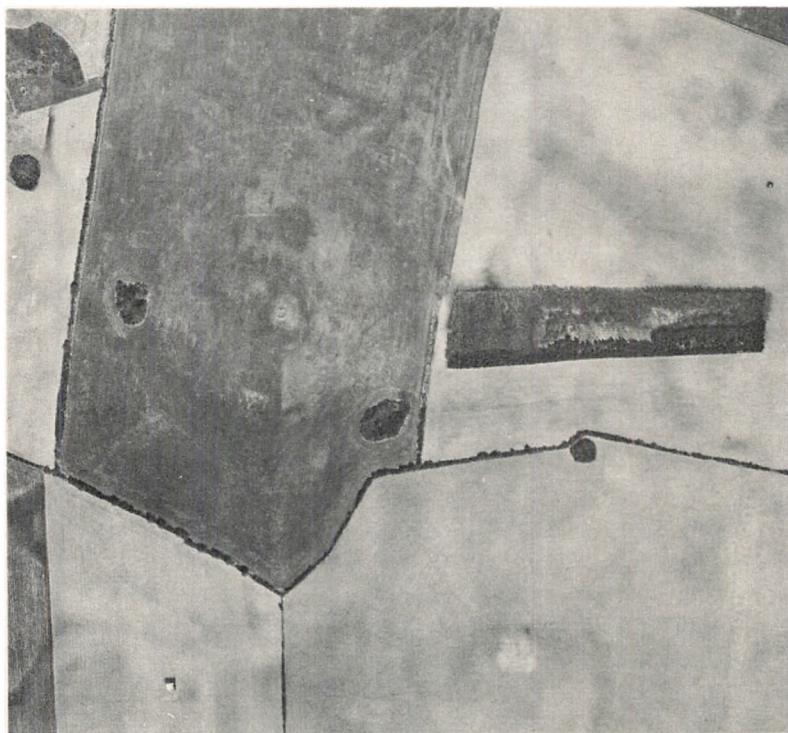

Fig. 2. Geodætisk Instituts luftfoto af Overdrevsbukken, optaget 29/4 1965. (Reproduceret med tilladelse (A 1159/71) af Geodætisk Institut).

Fig. 3. Målebordsblad (M 3221) over området omkring Overdrevsbakken med stencirklen indtegnet. (Reproduceret med tilladelse (A 1159/71) af Geodætisk Institut).

Denne del af udgravningen er allerede beskrevet i Nationalmuseets Arbejdsmark 1970 p. 59. ff., så der er næppe grund til at komme nærmere ind på den her. Kun så meget, at på det afrømmede areal fremkom der 6 „mærker“ eller pletter, hvor der lå mindre sten omkransende en nedgravning. Den menneskelige virksomhed var øjensynlig, og at den havde forbindelse med de „usynlige“ anlæg fremgik af, at alle lå på den cirkelbue, der kunne ses på fotografiet. Der burde sådan set have været endnu et par mærker, men de kan have været så svage at de upåagtsomt er fjernede af den maskine, der anvendtes til at skrabe overjorden af med. Men de fem der fandtes synes at antyde, at de er resterne af de understøttelser, der har været nødvendige for at få rejste sten til at holde sig oprejste. Lignende mærker er velkendte under randsten om dysser og jættestuer. De svage nedgravninger og stenene kan have været årsagen til, at regnbygens fugtighed hurtigere er forsvundet over dem end på omgivelserne.

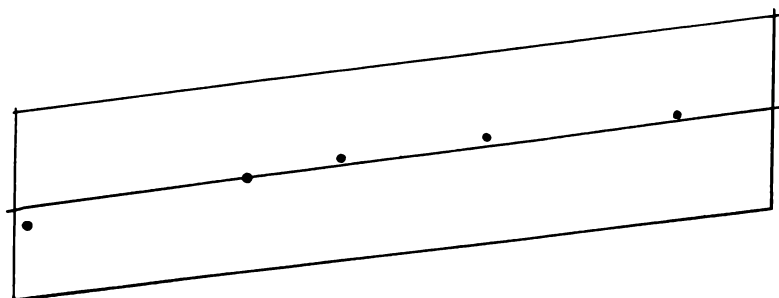

Fig. 4. Opmålingskitse fra udgravningen, midterlinien er omtrent 80 m lang. Omkring den konstateredes mærker efter fem store sten. (Efter Ramskou 1970).

Mod øst på billedet, mellem mergelgraven og skellet ses en stor sammenhængende hvid plet. Også her afdækkedes et større areal, og det blev øjensynligt, at den hvide plet skyldtes en større stenlægning, i hvilken der fandtes lignende mærker som i den nordlige udgravning. Yderligere fandtes der et par rester af bål, der tydeligt hørte sammen med stenlægningen. Men samtidig blev det klart, at der også var et par stenmærker, der lå udenfor den allers så tydelige cirkel. Helt regelmæssig har den altså ikke været på alle steder.

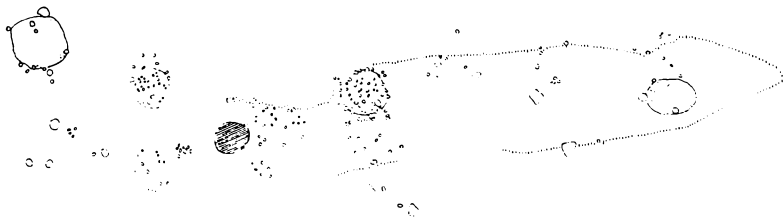

Fig. 5. Opmåling af stenlægningen i udgravningen. Priksignatur angiver kraftig muldblanding. Stregsignaturen viser resterne af et bål. En del af feltet udfyldes af en revle af mindre sten med muldblanding – afgrænset på fig. med lodrette streger. (Efter Ramskou 1970).

I 1970 fortsattes undersøgelserne syd for den lille høj på toppen af bakken i centrum af cirklerne. Denne gang i den mellemste cirkel, der afslørede nye forhold. Her fandtes overhovedet ikke hvad der kunne tolkes som fundamenter for oprejste sten. Derimod fandtes der et par store gruber, nedgravede i undergrunden, fyldte med sten og bålrester, samt en del lerkarskår. Alle desværre små og overbrudte, så de ikke umiddelbart kunne give en datering af anlægget. Men grubernes placering stemmer stadig med de punkter, der kan ses på luftbilledet, så sammenhængen mellem yderste og næste kreds er evident.

Giver lerkarskårene måske ikke nogen nøjagtig datering af anlægget, giver de dog et fingerpeg, idet de må stamme fra yngre bronzealder eller fra den ældste jernalder.

Men hvad det egentlig er vi her er truffet på, må stadig stå hen i det uvisse. De foreløbige undersøgelser har indtil nu vist, at der i den ydre cirkel kan have stået oprejste sten, der nu er forsvundet. Men samtidig ses at der både i den ydre cirkel og i den nærmeste indenfor har været brændt bål, gravet gruber, ligeledes med bålrester og lerkarskår, men hvad man i sin tid har foretaget sig og hvorfor, er langt fra klarlagt.

Hvad skal man tro om dette spøgelsesagtige monument på Birkendegårds jorder? Arkæologer har en stor og rummelig rubrik, hvor man anbringer mange ting, der ikke er umiddelbart forståelige. Det er den kulturelle rubrik. Men uden tvivl, det er i den cirklerne omkring den lille sten-
høj skal placeres. De har aldrig tjent noget praktisk eller jordisk formål, og alene deres nøjagtige geometriske placering henviser dem til noget kultisk.

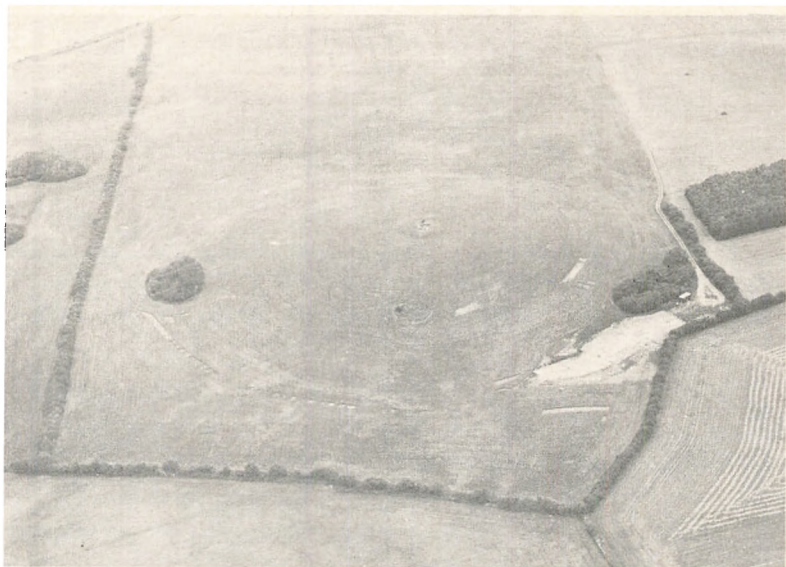

Fig. 6. Luftfoto af Overdrevsbakken under udgravningen, set fra syd. (Thorkild Ramskou fot.).

Det er kun på de britiske øer man kan finde noget, der svarer til anlægget på Birkendegård, nemlig de såkaldte „henge-monuments“, der har hentet deres navn fra det berømte Stonehenge. Og der er ingen tvivl, det har drejet sig om et monument af samme karakter, uden at man derfor skal tro, at cirklerne på Sjælland kan have haft samme betydning som astronomisk observatorium, som man mener deres engelske kollega har haft. Der er på Birkendegård ikke tale om noget astronomisk anlæg af nogen som helst art. Og tro endelig ikke, at der her har stået meterhøjeste sten med overliggere. Det har vi aldrig haft materialer til her i landet.

Det ene står dog fast, at det har drejet sig om en kultplads, der har været anvendt i lange tider, og at hvad man der har foretaget sig har været lagt i faste baner. Dette også ment rent geometrisk. Ellers ville man ikke finde de tre concentriske cirkler med centrum i den lille høj på toppen af bakken.

Men den endelige tolkning må vente til mange flere undersøgelser er gjort, og så kan det endda være, at den smutter i den sidste ende. Noget videre end idag kan man forhåbentlig dog nå.

EN BRONZEALDERBYGD OMKRING JYDERUP SKOV I ODSHERRED

af *Henrik Thrane.*

Jeg skal her prøve at opsummere resultaterne af 8 års udgravninger i og ved Jyderup skov i Odsherred. De undersøgte objekter er meget forskellige, fra udaterbare gruber til større sammenhængende komplekser af gruber og kulturlag, overfladeopsamlinger og registrering af gravhøje til udgravninger i nogle af højene, indsamling af enkeltfund o.s.v. Hovedvægten er lagt på yngre bronzealder, men også levn fra andre perioder er undersøgt. Jeg kan ikke gå i enkeltheder, mange detaljer må udelades, hvor interessante de ellers kan være; ligeledes kan nogen videre diskussion af usikre punkter i opfattelsen ikke nås. Da bronzealderbopladsen er beskrevet i Nationalmuseets Arbejdsmark 1971, skal jeg prøve at undgå gentagelser.

Inden vi går over til selve emnet, vil jeg benytte lejligheden til kort at takke de mange, der var delagtige i undersøgelsernes gennemførelse. Statskovvæsenets Odsherreddistrikt, hvis embedsmænd på den ene eller anden måde har hjulpet os, vore naboer, der har leveret vand til adskillige hundreder kopper kaffe, men især den lange række studenter og andre medhjælpere af varierende erfaring og evner, der tog sig af alt det grove. Blandt de ihærdige vil jeg nævne stud. mag.erne Anette Cederquist Møller og Ingrid Stoumann og assistent ved rigsantikvarens fortidsmindeforvaltning Svend Thorsen, den ihærdigste og mest engagerede af dem alle.

Da Nationalmuseet i foråret 1964 af skovfoged P. S. Mortensen fik

tilsendt en pakke skår og lerklining fra en mark ved Jyderup skov, var der ikke meget at diskutere, der måtte foretages en prøvegravning. Det drejede sig åbenbart om en boplads fra yngre bronzealder, og der var al mulig grund til at søge at få noget nyt at vide om denne fundkategori.

Siden Sophus Müller (1919) skrev den første oversigt over bronzealderens bopladser, var der nemlig ikke sket ret meget af betydning. Nationalmuseets målbevidste indsats i århundredets begyndelse blev ikke senere fulgt op, kun tilfældige fund kom til med det resultat, at H. C. Broholm i sit store værk fra 1949 ikke kunne tilføje noget væsentligt og kun kunne opregne 28 fund. Det eneste nye i Johannes Brøndsteds reviderede udgave af Danmarks Oldtid fra 1958 var husfundene fra Fragtrup bopladsen, som Nationalmuseet undersøgte i 1955. Stadig kunne man læse om svære huller i vor viden om bronzealderens bosættelsesform, f.eks. „Kværnsten er ikke kendt i bopladserne“. De nyeste oversigter over problemerne er Jørgen Jensens 1967 og C. J. Beckers 1968 og 1972.

Da en prøvegravning havde vist, at der var bevaret kulturlag, gruber med fund, lerkar på plads i kulturlaget og da der var gode undersøgelsesvilkår, idet jorden ikke skulle dyrkes mere, blev det besluttet at tage tråden fra Sophus Müllers tid op og prøve at grave ny viden om bronzealderbopladserne frem ved Jyderup skov. Bopladsen ligger i det urolige terrain nord for den store ås ved Høve, 1600 m fra oldtidens kystlinie. Området består af småklatter af forskellige jordarter, sand veksler brat med ler og grus og ind imellem de små bakkeknolde er klemt mose- og vandhuller.

Der er undersøgt ca. 1900 kvadratmeter, hvilket ikke er meget i sammenligning med nyere jyske bopladsudgravninger, men for meget ville blive ødelagt ved maskinel afskrabning af kulturlaget, så vi har brugt mere gammeldags metoder (fig. 1). Næsten overalt er bopladsens grænse fundet, ikke i form af indhegning; anlæggene holder simpelthen op, hvor sand erstattes af tungere morænelag. Kun sandet lokkede til bosættelse, vel på grund af den lettere dræning. Udenfor hovedfelterne er der på nabomarkerne flere pladser med gruber, så hvis vi ville være helt sikker på, hvor meget der hørte med til bopladsen, skulle flere tusind kvadratmeter undersøges. Afbrydelsen mellem det udgravede stykke og de omtalte grubeområder kan skyldes revler af ler og grus, som man ikke ville benytte til at bo på.

Hvis vi holder os til det udgravede område, består anlæggene af et kul-

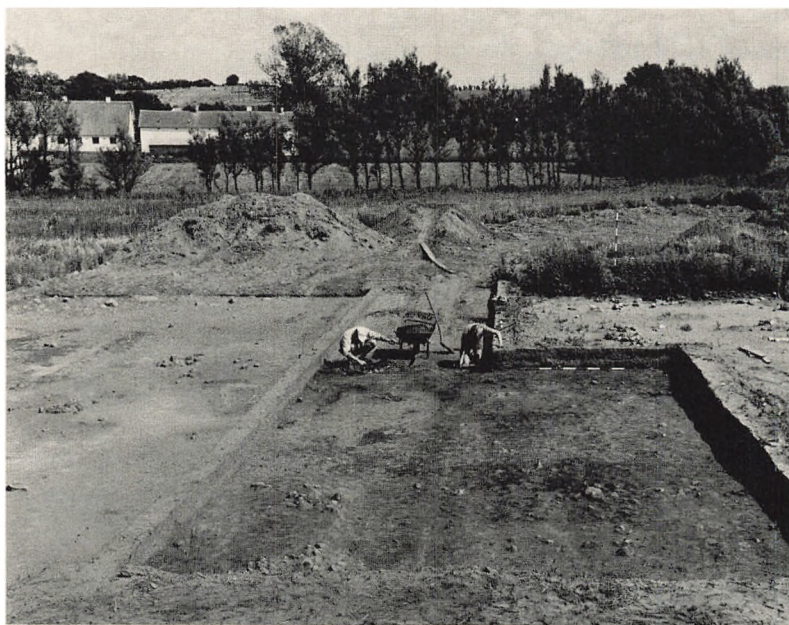

Fig. 1. Udgravningsfelt under afrensning af kulturlaget, set fra VSV bopladsens østlige del.

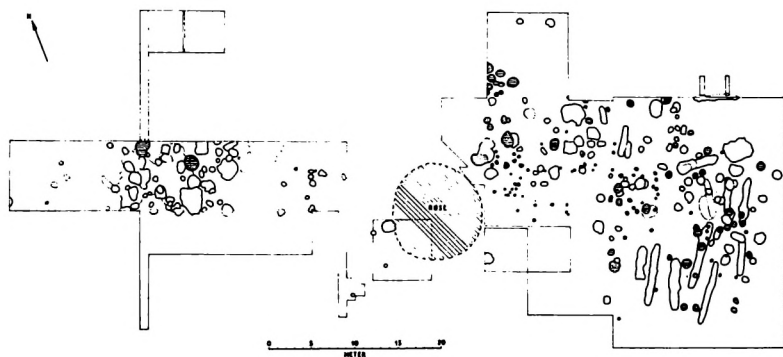

Fig. 2. Plan over bopladsen med spor i undergrundssandet indtegnet (efter Thrane 1971).

turlag på op til 30 cms tykkelse liggende i to flager, den største på det østlige hæld af bakken, der krones af en gravhøj, den mindre på det flade stykke vest for højen. De rigeste bosættelseslevn er fra den østlige del, her er de fleste gruber og stolpehuller og også de fleste fund, i den vestlige del er det udelukkende gruber, de fleste underligt utydelige og uden sten- eller trækulsfyld.

Stolpehullernes størrelse og konstruktion er stærkt varierende, de bedste har en regulær stenpakning (fig. 3), de dårligste er formentlig ikke iagttaget, fordi de ikke engang lod sig se som mørke farvninger i det gule sand.

Planen over stolpehullerne giver ikke umiddelbart noget klart indtryk af hustomter, nogle koncentrationer antyder, at der var tre huse, der måske tildels blev genopbygget på samme sted.

Gruberne vidner om forskellige aktiviteter på selve bopladsen, hvoraf de to væsentligste, som kan identificeres, er madlavning og bronzestøbning.

Madlavningsprocessen illustreres dels af 33 gruttesten af den gamle skubbekværnstype, som stenalderbønderne brugte, dels af en type gruber, normalt kaldet kogegruber. De er en halv til en hel meter dybe og brede og er pakket med hovedstore sten, oftest uden spor af trækul. (Fig. 4). Stenene er ildskørnede og må være ophedet i nærheden og pakket ned i gruben om det, der skulle steges. En anden metode fremgår af andre, ofte noget større, gruber med sprængte sten og sort trækulsholdig jord, oftest et sort lag i grubens bund. Her må opvarmningen være foregået i selve gruben og stenene enten brugt til at forlænge varmeeffekten eller til selve madlavningen. (Lerche 1970).

Kogegruberne fordeler sig i klynger, der kan tolkes som de enkelte huses køkkenafdelinger. Da bopladsen har været beboet et vist åremål, er det svært at afgøre ud fra planerne alene, hvilke gruber der er samtidige. I flere tilfælde var kogegruber gravet ned oveni andre gruber, så der kan tales om en vis stratigrafi. Nogen udnyttelse af disse overlejringer kan dog ikke foretages, før fundene er studeret nærmere.

Bronzestøbningen udleder vi af smeltedigelstumper (fig. 5), af små stumper smeltet bronze og af stykker af støbeforme af ler. Støbeformene repræsenterer en række forskellige typer fra simple ringe til mere komplicerede stykker som bøjlenåle (fig. 6) og spydspidser.

Fig. 3. Udgravningens flotteste stolpebul, et svært stensat stort hul, blandt pakstenene en kværnsten.

Fig. 4. Gruppe af koge-gruber, bopladsens nordøstlige del.

Vi gætter foreløbig på, at en grubetype, der hidtil er speciel for Jyderup skov bopladsen (fig. 7–8), kan høre sammen med støbningen. Det er de mærkelige lange smalle gruber, der findes i et antal af 12 på den østlige del af bopladsen (fig. 2). Placeringen i række ned ad bakken viser en regelmæssigt fremskridende proces og giver pladsen et helt professionelt præg. I hvert fald synes denne del af bopladsen brugt til et ganske specielt formål, der krævede specialgruber og vel også specialister. Senere gik området over til at bruges som køkkenregion, som koge-gruber, gravet ned oveni de lange gruber, viser med al tydelighed.

Fundene er ikke opsigtsvækkende, de er som bopladsfund er flest, præget af tilfældigt kasseret husgeråd og redskaber og reduceret af de dårlige bevaringsforhold for organiske stoffer. De fleste af fundene er af ler og sten; periodens navngivende materiale er kun fundet i 21 tilfælde, hvoraf de fleste er ganske små stumper af syle eller ringe, ærtestore dråber fra støbningen. Kun en knap og en lille ring er intakte, alt det andet er brudstykker, der er tabt og ikke genfundet på grund af stumpernes lidenhed. Det er ikke nogen større rigdom, der er gået tabt, den ringe fundmængde viser vel, hvor påpasselig man var med det kostbare fremmedstof. Støbefundene viser, at de bronzer vi har fundet, slet ikke er repræsentative for det, der virkelig var på stedet.

Kun få af stykkerne kan dateres nærmere, en lille vasehovednål og en halsringstump hører begge til midten af yngre bronzealder – periode V (Thrane 1971, fig. 16).

Da keramikkronologien hidtil ikke er udarbejdet så grundigt som bronzekronologien, og da keramikmaterialet på grund af sin størrelse endnu ikke er studeret i detaljer, er det ikke muligt at komme meget længere med lerkarrene, meget tyder dog på, at også periode IV er repræsenteret (Thrane 1971, fig. 13–14).

De fleste af lerkarformerne er simple spand- og tøndelignende såvel store som små, oftest med beklasket yderside og små knopper på ydersiden ved randen. Dobbeltkoniske kar og skåle af finere gods forekommer også, men det meste af keramikken er udpræget køkkenvare, kornbeholdere og den slags snarere end bordkeramik. Ornamentik er heller ikke anvendt i større udstrækning, indridsede skråstreger, vandrette riller, indstik af fingerne i rækker og skår af et kar med aftryk af en bronzering udtømmer repertoire. Nogle af disse ornament er nærmest

Fig. 5. Stykke af smeltingerand, brændt så hårdt, at leret næsten er blevet glasagtigt.

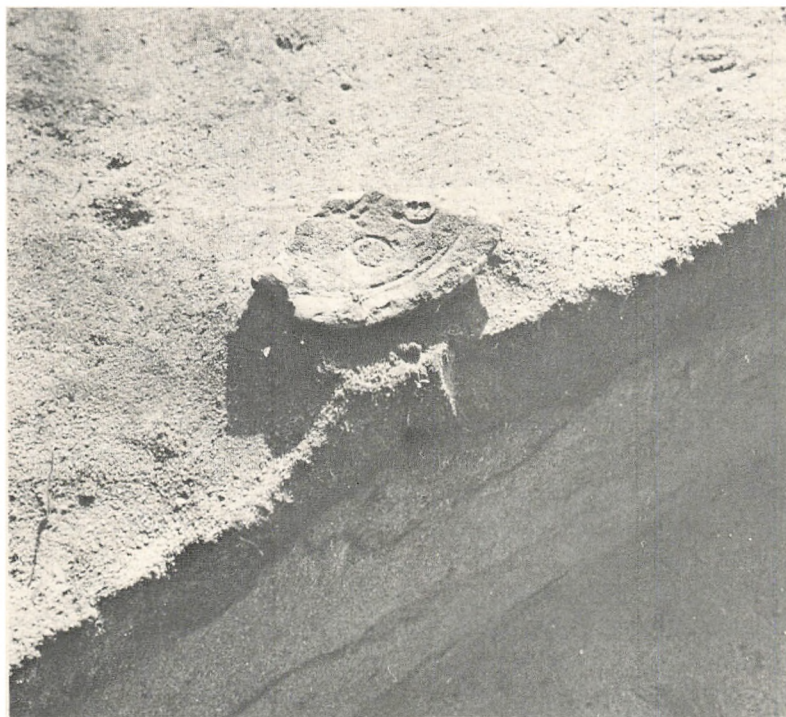

Fig. 6. Stykke af støbeform til bøjlenål liggende på plads i kulturlaget. Bopladsens vestlige del.

sjældne i gravkeramikken, men forekommer hyppigt på bopladserne, atter et udtryk for, hvor lidt repræsentativ vor viden egentlig er.

Flintsagerne (Thrane 1971, fig. 12) er mildt sagt ikke ophidsende, mest afslag affald fra en meget grov flintteknik. Redskaberne svarer her til, de er få og klodsede, bor og skraber og ildslagningssten foruden nogle få pænere pilspidser og flintkugler med knusemærker over hele overfladen. Regulære knusesten af bjergart er også almindelige. Det er svært at afgøre, om det dårlige flinthåndværk betyder, at flintens rolle var ved at være udspillet, om det er et regionalt eller kronologisk betinget træk. Havde bronzen virkelig nået at erstatte flinten til selv de grovere redskaber eller blev visse kategorier af flintredskaber brugt og smidt andetsteds end på bopladsen?

Midt på bopladsen lå en lille fredet gravhøj (fig. 9) med spor af tidligere udgravningsforsøg. Dens diameter var 9 m og højden 1,5 m. Størrelsen passede på en yngre bronzealders høj, og da det var væsentligt for forståelsen af bopladsen at vide, om højen var samtidig med den, fik vi lov at undersøge højen. Det blev gjort på den måde, at de to modstående fjerdedele undersøgte, så to komplette tværsnit vinkelret på hinanden fremkom. Resten er efterladt til kommende arkæologer og højen nu genopført.

Vi blev noget overraskede, da græstørven var fjernet og det viste sig, at højen var bygget af sten – en såkaldt røse – og at tilmed alle stenene var skøre og sprængt, tildels sortsvedne (fig. 10). De havde været kraftigt opvarmet, ganske som stenene i bopladsens bålgruber. Højen var altså en såkaldt kogestensrøse.

Trods de senere beskadigelsers ret alvorlige karakter var tilstrækkeligt bevaret til at vise en randstenskæde af store sten (fig. 13). Indenfor var røsen bygget af ildskørnede sten, de fleste sprængt til skærver (fig. 11–12). Imellem stenene var stengrus og lidt trækul, spredte lerkarskår og nogle få småstumper brændte ben og sort jord. Der var ingen konstruktion eller nogen koncentration af skår og knogler, der antydede tilstedeværelsen af en grav. Alle fundene kunne i og for sig være tilfældigt indslæbte sammen med stenmaterialet. Der så ikke ud til at have været ild i selve røseområdet, stenene må være brændt et andet sted.

Der var, især i profilerne, antydninger af at røsen blev bygget i tre faser, og der var spor af et sandlag, der så ud til at have dækket den ældste

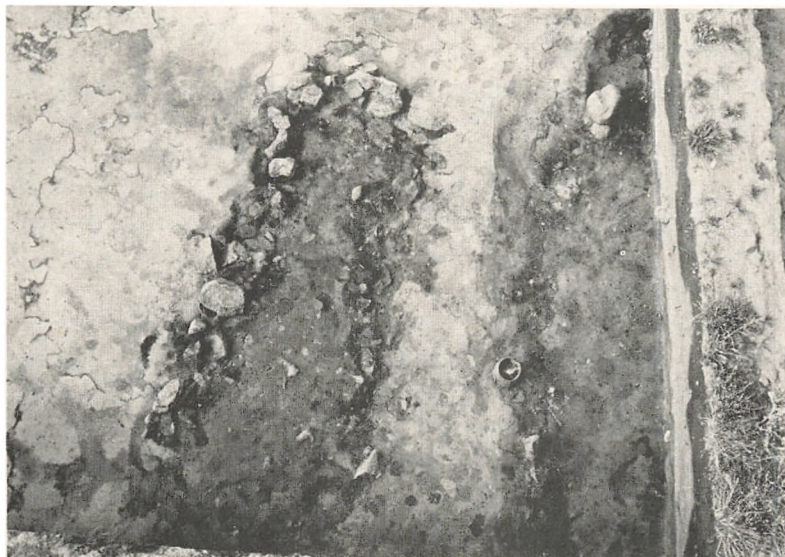

Fig. 7. To lange gruber set fra SSV. Den ene fortsætter ind under balken til højre og begge fortsætter udenfor billedet nedefter, bemærk det hele lerkar i venstre side af den højre grube. Bopladsens østlige del.

Fig. 8. Tværsnit af en af de lange gruber, snittet synes at vise, at gruben har været genanvendt, bopladsens østlige del.

fase, men det er umuligt at sige, hvor længe der kan være gået mellem de enkelte byggefaser.

Problemet om røsen var samtidig med bopladsen blev for så vidt løst, idet der under røsen blev fundet flere gruber, der er ældre end røsen og som må opfattes som dele af bopladsen. Der var også i det jordlag, som røsen var bygget på, enkelte skår, der snarest hører til bopladsen. Da bopladsen ikke er ganske kortvarig, er det muligt at røsen har eksisteret, mens bopladsen var beboet. Det ville også lette fremskaffelsen af de mange ildskørnede sten.

Jeg kan ikke på nuværende tidspunkt give nogen tilfredsstillende forklaring på røsens formål eller herkomst. Det er givet, at der er en meget intim sammenhæng mellem kogestensrøser og bopladser. Måske kan man ligefrem benytte kogestensrøserne som indicier for bopladser. Det vil lette eftersøgningen af bronzealderbopladser i de få tilfælde, hvor vi kender disse røser. Odsherreds amatørarkæolog Søren Gregersen har igenem en årrække gravet i en kogestensrøse i Skamlebæk, hvor tre byggefaser klart er markeret af randstenskæder og lerlag på overfladen af de enkelte højafsnit (Gregersen 1969). Heller ikke her var der klare gravanlæg, men mange lerkarstumper og spredte brændte ben. Bronzer, nål og dobbeltknap viser, at røsen dækker såvel periode IV som V af yngre bronzealder. Ligesom i Jyderup ligger røsen på et stort bopladsområde med mange bålgruber, hele komplekset ser ud til at være samtidig med Jyderup.

Mindst en af højene i Jyderup skov – Lodhøj – er også bygget af brændte sten og enkelte andre kendes fra gamle beskrivelser af Odsherheds fortidsminder, således en af Snogehøjene ved Grevinge udgravet af Blinckenberg i 1906 (Gregersen 1971). Ellers må man til Bornholm eller Sverige for at finde disse skærvehøje eller kogestensrøser. Noget nøjagtigt antal kendes vel ikke, men de er ligefrem kendetegnende for bronzealderboplad- og gravkomplekser i store dele af Sverige. De synes også brugt i jernalderen, men kendes ikke fra stenalder. Tolkningen går fra offersteder til rent praktiske formål, f.eks. ildning på stedet for at brygge øl. Hyenstrand (1968) mener, at formålet kan være at producere en særlig slags stenskræver til byggeformål.

Uden at kaste mig nærmere ud i problemet, vil jeg fremhæve den lighed med ægte gravhøje, som især randstenskæden viser. Selvom tydelige grave ikke er fundet, er jeg tilbøjelig til at opfatte skærverøserne som en

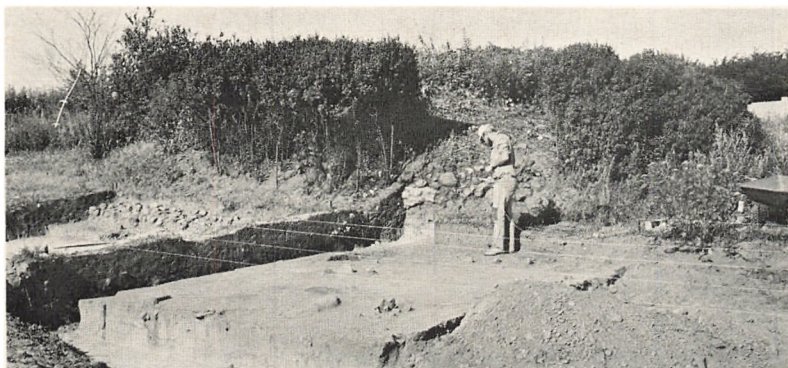

Fig. 9. Udgravning af felterne op mod gravbojen på bopladsen, set fra øst, bemærk stenlaget ved højens fod bag opmåleren og til venstre i billedet.

Fig. 10. Den sydøstlige fjerdedel af rosen på bopladsen efter aftørkning, stenene i nyere indgravninger er ikke fjernet til bunds, set fra vest.

bestemt gravtype, hvis baggrund vi ikke rigtig kan se. Vedel nævner f.eks. for bornholmske røser, at der kan være spredte brændte ben på bunden, men ikke nogen regulær røse, og noget tilsvarende kendes fra Sverige i almindelige røser. (Vedel 1886, 21 ff).

Foruden den store bopladsgravning er bopladser fra samme tid konstateret flere steder i nærheden. Formentlig kunne udstrakte bopladser findes her, hvis der var tid og råd til at undersøge dem, men vi har nøjedes med at konstatere deres tilstedeværelse. Det gælder også områder med bålgruber uden daterende fund og pladser med flint på overfladen (se kortet fig. 21).

En væsentlig del af disse bebyggelsesspor kan dateres til yngre bronzealder, der synes at være den dominerende periode i det undersøgte område. Indtrykket bevares, hvis vi inddrager gravfundene. Der findes på museet en del gravfund tilfældigt fremkommet ved rydninger af høje, især lidt mod nord ved Hønsinge. De fleste af højene er nu ryddet eller overpløjet, nogle var dog kendt fra den lille Jyderup skov og ved en tæt-kæmning af skoven, inden underskoven voksede op om foråret, er vi nået op på 36 høje foruden en del smårøser, der snarest er rydningsrøser efter deres størrelse at dømmes snarest yngre bronzealder. De er 0,5–1,5 m høje og 7–15 m i diameter og ser næsten alle ud til at være bygget af sten.

Da der ikke forelå oplysninger om ældre gravninger, foretog vi 1971 prøvegravninger i to af højene for eventuelt at fremskaffe dateringsmateriale. Det lykkedes over al forventning.

Højene lå med 31 meters afstand og havde begge spor af en moderne nedgravning i toppen, men var stort set velbevarede. Den sydlige høj var 1,30 m høj og ca. 13 m i diameter. Den nordvestlige fjerdedel undersøgte, og viste sig at være uforstyrret (fig. 14–15). Centralgraven er ikke fundet, men en sekundær grav, der er gravet ned i den første byggefases rand og har ødelagt et stykke af randstenene. Det var en lille stenkiste 63 cm lang indvendig, anbragt i en dyng af mindre sten. (Fig. 16). Kisten dækkedes af flade sten i flere lag, og herimellem lå en helleristning med billedfladen nedad (Thrane 1972, s. 36), ligesom en anden helle med en skålgrube midt i. Helleristningen er en af de karakteristiske armhånd-figurer, et smukt eksemplar med udhugget håndflade og krum tomme. Det er nummer 19 af slagsen i Skandinavien. Da graven kun indeholdt en lille portion brændte ben på bunden, må vi datere graven ud fra

Fig. 11. Bundlaget i rosen, nordvestlige fjerdedel, set fra kamera ophængt i foto-stativ 10 m over jorden.

Fig. 12. Detaille af profilvæg i rosen, i forgrunden er der gravet ned i undergrunden.

helleristningen. Flere af arm-hånd-stenene er fra grave, der tilhører begyndelsen af yngre bronzealder, og denne datering dækker således både grav og røse. (Glob 1969, Johansen 1971).

Formentlig hører en randstenskæde med til graven, men da der ikke alene er en randstenskæde, men en udvidelse af den mod nord, kan det ikke sikkert siges, hvilken konstruktion der hører med til graven. Flere af randstenene havde skålgruber indhugget.

Et mærkeligt tæppe af små sten lagt efter højens bygning (fig. 14) kan desværre ikke dateres nærmere.

Den anden røse var lidt mindre, 1,20 m høj og 11,5 m i diameter. Dens opbygning var ikke så kompliceret som sydhøjens og den gav indtryk af at være bygget på en gang. (Fig. 18–19). Den ældste grav var gravet ned i undergrunden og var en stenkiste orienteret øst-vest med brændte ben. Dens største del lå i det uundersøgte område, så den blev ikke undersøgt. Direkte på den gamle jordoverflade under røsen var sat en urne med brændte ben, omhyggeligt indpakket med sten og dækket af en flad sten. Urnens form daterer den til periode IV (fig. 20). En anden urnegrav må være sat ned senere, rester af den fandtes i et plyndringshul foroven i røsens centrum.

På to af randstenene var skålgruber, ligesom en jordfast sten lidt uden for røsen mod vest havde to skålgruber. En meget stor sten syd for røsen stod i en nedgravning og opfattes som en bautasten.

Begge røser var anlagt på en jordoverflade med et tyndt lag muld. I mulden var spredte flintafslag og små stumper trækul. Noget spor af dyrkning lod sig ikke iagttage. Fundene viser, at der må have været en ældre boplads i nærheden, formentlig fra stenalderen. Andre flintsager fra sydhøjens fyld er formentlig fra dolktid.

Begge røser var bygget af hovedstore sten i en kompakt masse, men med jord imellem stenene. Herved adskiller de sig fra de fleste af de anlæg, der normalt kaldes røser, hvor jord mangler mellem stenene.

I Danmark er stendynger i højene ikke ualmindelige (Glob 1947), men at hele højen består af en stor stenbunke er usædvanligt. Røser kendes kun fra Bornholm, hvor Vedel anslog deres tal til over 3000. Af disse er nu kun få af den størrelse som vores røser, de fleste er kun 3 m i diameter og ganske lave. Jeg tør ikke sige, om nogle af de små røser på 3–5 m diameter og 1/2 m højde, der findes i Jyderup skov, kan være

Fig. 13. Randsten i røsens sydvestlige fjerdedel, de udskredne sten er gravet væk og man får indtryk af den oprindelige virkning.

Fig. 14. Jyderup Skov, den sydlige rose, nordvestlige fjerdedel set fra nord. Muldlaget er fjernet og stenlægningerne ovenpå den gamle højoverflade ses.

røser af den bornholmske slags; vi har foreløbig opfattet dem som rydningsrøser.

Det er påfaldende at også denne type røser viser over til Sverige. Hvad disse forbindelser med Sverige betyder, kan jeg ikke præcisere; de støttes ikke af oldsagerne, der er ganske normale for Vestsjælland.

Efter denne korte gennemgang af det udgravede materiale kan vi prøve at konstruere et helhedsbillede af yngre bronzealders bebyggelse i det område, der er undersøgt.

Kortet (fig. 21) viser en tilsyneladende ganske klar gruppering af højene, men det må understreges, at grundlaget ikke er det bedste. Dateringen af højene bygger dels på deres størrelse og beliggenhed, dels på rapporter om fund fra dem. Da kun ganske enkelte er ordentligt udgravet, kan det ikke med sikkerhed afgøres, om en høj er fra yngre bronzealder, blot fordi der er yngre bronzealders fund fra den. Disse grave kan være sekundært nedsat i ældre bronzealders høje.

Uden en ganske anderledes omfattende udgravningsaktivitet kan en bredere basis for videre spekulationer ikke frembringes. Hele rækker af høje må undersøges og de tilhørende bopladser lokaliseres, før grundlaget er tilstrækkeligt sikret.

Det er derfor med alle forbehold jeg foreslår, at der i yngre bronzealder skete en delvis forskydning af bebyggelsen ind i landet i forhold til senneolithisk tid og ældre bronzealder. De undersøgte bopladser og røsegruppen i Jyderup skov er de væsentligste argumenter for tanken.

Sporene af jernalderbosættelse er meget få i forhold til bronzealderens, der er antydning af en videre forskydning mod øst som f.eks. jernalderbopladsen ved Vig (Liversage 1967). Nogle få grave fra yngre romertid viser, at området ved Jyderup skov var beboet i denne periode.

De daterbare bopladslevn fra yngre bronzealder ligger på en stribe langs skovens østside, på de sandede moræne bakker ind mellem gravhøjene. Der er altså en meget intim forbindelse mellem grave og boplads.

Røserne i skovens sydende tilhørte periode IV, den store boplads snarest periode V, og nogen direkte sammenhæng mellem disse to grupper kan altså næppe antages. Derimod er der et gravfund fra periode V i en af de nærmere røser.

Desværre kan de øvrige bopladsfund ikke dateres nært nok til at afgøre, hvilke grave de hører til. Fund af våben og et offerfund med

Fig. 15. Samme rose, næste fase, set fra samme sted som fig. 14.

Fig. 16. Samme rose, centrum set fra øst. Målestokken er en halv meter lang og ligger på dækstenene af stenkisten. Stenen lige foran målestokken t.v. er helleristningsstenen. Bemærk forskellen i stenenes størrelse til højre og til venstre i billedet.

kvindesmykker 2–3 km syd for den store boplads er fra periode V, så det er næppe muligt at tale om en jævn forskydning mod nord i løbet af yngre bronzealder. Forholdene synes mere komplicerede. Enten var der flere samtidige bebyggelsesenheder i området, eller også har bebyggelsen bevæget sig frem og tilbage indenfor et område på ganske få kilometers længde. Ud fra gravhøjene kan vi postulere yderligere flere bopladser end dem, vi tilfældigvis har fundet. Tilsammen bliver det et betragteligt antal bopladser i et område, hvor der kun er fire landsbyer i historisk tid. Den numeriske forskel skyldes formentlig, at bronzealderens bopladser var mindre og at bebyggelsen ikke var stationær som de senere landsbyer. Der kan ikke have været eksistensgrundlag for så tætliggende bopladser som vi ud fra kortet kan beregne. De skal fordeles over 3–4 århundreder. Vi får den samme bølgende bosættelse som de sidste års undersøgelser viser for jyske jernalderbopladser (Becker 1972) – og tilsyneladende også for bronzealderbopladserne i Jylland.

Årsagen til denne labile bosætningsform må søges i en intensiv udnyttelse af områdets ressourcer, en agrarmetode, der ikke synes langt fjernet fra yngre stenalders svedje- og rydningsbrug.

Da der ikke foreligger nogen pollenanalyser eller andre naturvidenskabelige undersøgelser fra området, kan vi kun gætte os til dets fauna og flora ud fra de sparsomme arkæologiske vidnesbyrd.

Dyreknogler er slet bevaret, kun hest, svin og får er repræsenteret. Det er nærliggende at forestille sig disse dyr græsse, tilset af hyrder, i det omgivende terrain, formentlig i større eller mindre engområder imellem dyrkede marker og skove. Markerne kan udledes af kornaftryk i lerklining og af kværnene, formentlig vil en del kunne læres om tærskningsteknik ved studie af aftrykkene, der rummer en del småstumper, der kan være tærskaffald. Sporene af dyrkning er minimale i området, der er nogle meget svage ardfurer under kogestensrøsen. Den senere dyrkning synes stort set at have ødelagt alle ældre spor. De rydningsbunker, der findes i Jyderup skovs nordlige del, er sikkert fra nyere tid.

Udnyttelse af havets ressourcer fremgår af blåmuslingskaller, fiskeknogler er ikke bevaret i sandjorden.

Skovens nærhed kan antages på grund af de svære stykker træ, der er fundet i gruberne. Alle undersøgte stykker er eg, hvilket tyder på egeblandingsskov eller ret ren egeskov. Da der mangler bebyggelsesspor i

Fig. 17. Stenkisten tom, set fra nordøst. Jyderup skov, sydlige røse.

Fig. 18. Jyderup Skov, den nordlige røses sydvestlige fjerdedel, set fra syd. Muldlaget er fjernet, men stendyngerne på den gamle markoverflade udenfor højen ses endnu.

dele af det undersøgte område, f.eks. morænebakkerne i Jyderup skovs norddel og indad mod Vig by, er det nærliggende at se disse områder skovfyldte. Der krævedes store mængder træ til det daglige forbrug, til husene, til redskaber, til støbning og madlavning, til transportmidler etc.

Udgravningerne har givet et indblik i, hvad der foregik på en bronzealderboplads og hvilke anlæg man benyttede. Vi fik antydning af et samfund med små bebyggelsesenheder på nogle få familier og med en vis bevægelighed indenfor et begrænset område.

Undersøgelsen gav også et indtryk af den nære forbindelse mellem boplads, grave, offerpladser med depotfund og helleristninger. Det kan ikke overraske, at der til en boplads hører en gravplads, blot kan forbindelsen sjældent påvises. Kortet over Odsherreds bronzealder viser med al tydelighed manglen på bopladser (Thrane 1971, fig. 19). Manglen er ikke reel, det kræver blot en god portion tålmodighed at finde de bopladser der hører til de enkelte bebyggelsesenheder på et givet tidsrum.

Med alle mangler og usikkerhedsmomenter synes jeg, at Jyderup skovprojektet giver en bedre sammenhæng mellem de forskellige arkæologiske detaljer end tidligere. Det fremgik vist, at mulighederne langt fra er udtømte i området, nu holder vi foreløbig op og prøver at bearbejde materialet. Senere håber jeg det bliver muligt at gå i gang her eller andetsteds, helst på en bredere videnskabelig basis.

Artiklen gengiver et foredrag holdt i det kgl. nord. Oldskriftselskab 16/11-71.

Litteraturliste:

Becker, C. J. 1968, Bronzealderhuse i Vestjylland. Nationalmuseets Arbejdsmark 1968, p. 79-88.

Becker, C. J. 1972, Hal og hus i bronzealderen, Nationalmuseets Arbejdsmark 1972.

Becker, C. J. 1972a, Früheisenzeitliche Dörfer bei Grøntoft Westjütland, Acta Archaeologica XLII, p. 79-100 - eller samme forfatters artikel i Nationalmuseets Arbejdsmark 1966.

Broholm, H. C. 1949, Danmarks Bronzealder IV.

Brøndsted, J. 1958, Danmarks Oldtid II, Bronzealderen.

Glob, P. V. 1947, Slots Bjergby Høje, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1947.

Glob, P. V. 1969, Helleristninger i Danmark.

Gregersen, S. 1969, Tre stenkredse, Ting og sager fra Odsherred 1969, p. 32-39.

Gregersen, S. 1971, Odsherreds ukendte stenhøje, Ting og sager fra Odsherred 1971, p. 27-31.

Hyenstrand, Å. 1968, Skärvstensrösar och bronsåldersmiljöer, Tor XII, 1967-68, p. 61-80, Uppsala.

Fig. 19. Samme rose, de fleste af stenene i rosen er nu fjernet, midt i billedet ses stenpakningen omkring urnegraven fig. 20. I væggen i.b. for den største af stenene stikker stenkistens vestende frem. Set fra sydvest.

Fig. 20. Nordlige rose, urnen efter fjernelse af stenpakningen på den vestlige halvdel og af stenlaget, set fra samme side som fig. 19.

Jensen, J. 1967. Voldtofte-Fundet, Bopladsproblemer i yngre bronzealder i Danmark, Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1967, p. 91-149.

Johansen, E. 1971, Med hævet hånd, Kuml 1970, p. 171-188.

Lerche, G. 1970, Kogegruber i New Guineas højland, Kuml 1969, p. 195-206.

Liversage, D. 1967, En boplads fra jernalderen ved Hemshøjgård, Vig. Museet for Holbæk og omegns årsberetning 1966-67, p. 31-51.

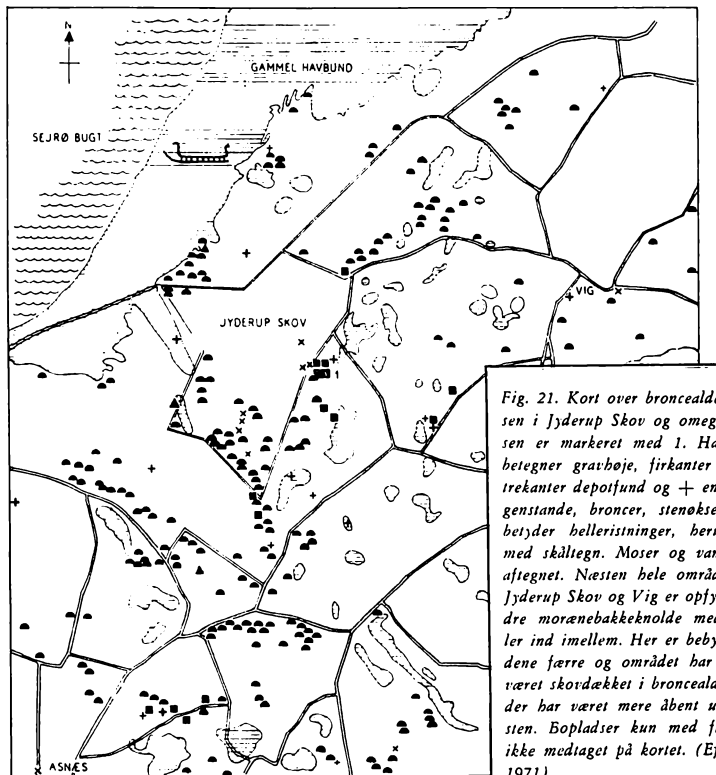
Müller, S. 1919, Bopladsfund fra Bronzealderen, Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1919.

Stoumann, I. 1972, Bronzealderflint fra Jyderup skov, Ting og Sager fra Odsherred 1972, 51-59.

Thrane, H. 1971, En bronzealderboplads ved Jyderup Skov i Odsherred, Nationalmuseets Arbejdsmark 1971.

Thrane, H. 1972, Bronzealder i Nordvestsjælland, Bronzealderens Billedkunst, p. 31-38.

Vedel, E. 1886, Bornholms Oldtidsminder og Oldsager.

BRONZER FRA VOGNSERUP ENGE

af Flemming R. Rieck.

Utallige gange i dansk arkæologis historie er gode fund dukket frem af jorden ved tilfældighedernes spil. Og næsten lige så mange gange har det været lykketræf – heldige omstændigheder, som har gjort, at arkæologerne har hørt om disse fund. Jeg skal her kort berette om et sådant heldigt fund – om dets opdukken, om dets art og omtrentlige alder.

To traktorførere, Allan Thestrup Schmidt og Jørn Jacobsen, var en grå, diset forårmorgen i 1968 ifærd med at dybdepløje et stykke af det udstrakte mosedrag, som ligger SV for Vognserup Gods i nærheden af Kundby, Holbæk Amt. Intet kunne tilsyneladende forstyrre traktorernes søvndyssende, regelmæssige brummen den morgen, men netop som morgendisken var ved at blive fortrængt af solens varmende stråler, skete alligevel noget, som kunne standse pløjningen for en kort stund. En pludselig skraldren fra det ene store baghjul fik en af traktorførerne til at standse sin maskine og bandende springe ned fra sit førersæde. En stor cirkelformet metalplade havde sat sig fast i baghjulet. En svær spids af gulligt metal havde boret sig dybt ind i dækket. Angst for muligvis at være punkteret og ærgelig over at være blevet forstyrret i sit arbejde, rykkede manden spidsen ud af dækket og skulle netop til at slynge pladen bort, da han bemærkede, at hele dens overside var sirligt dekoreret. Pladen blev anbragt i traktorens værktøjskasse og om aftenen taget med hjem og gemt bort i en pose.

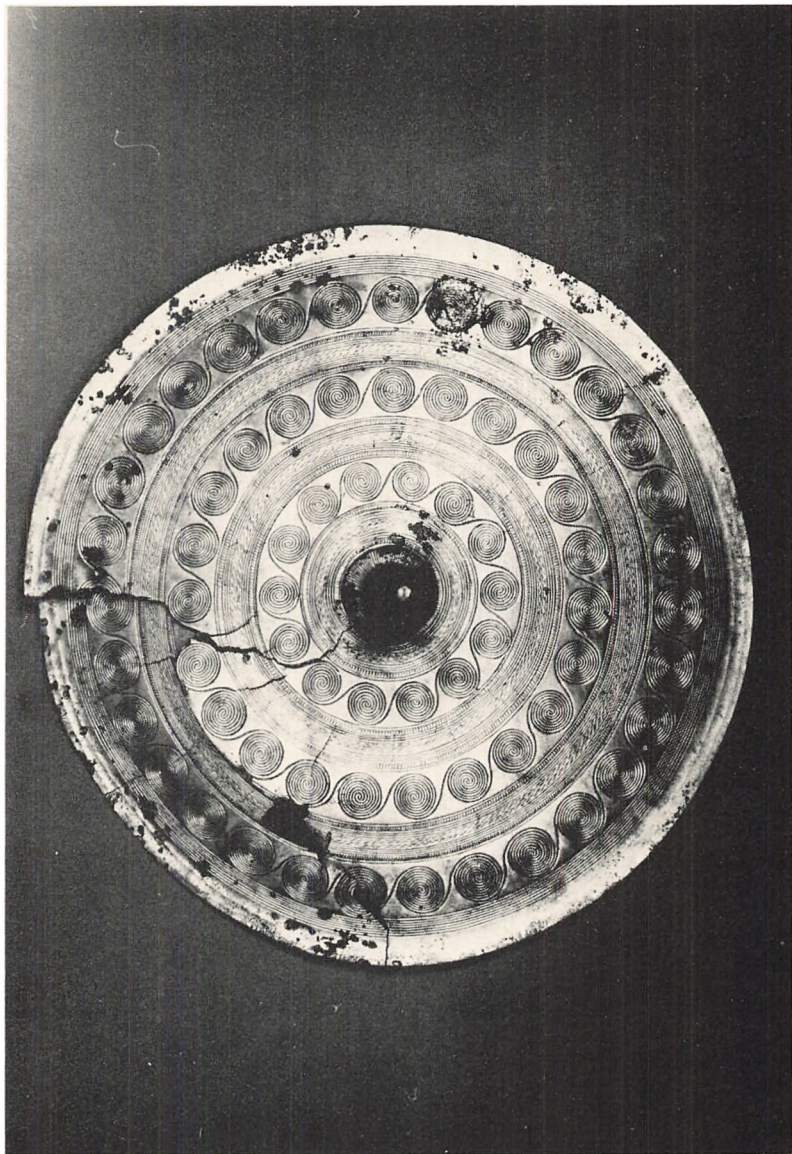

Fig. 1. Fundets pragtstykke – den store spiralprydede bælteplade, ca. 1:2,7. (Jørgen Holm fot.).

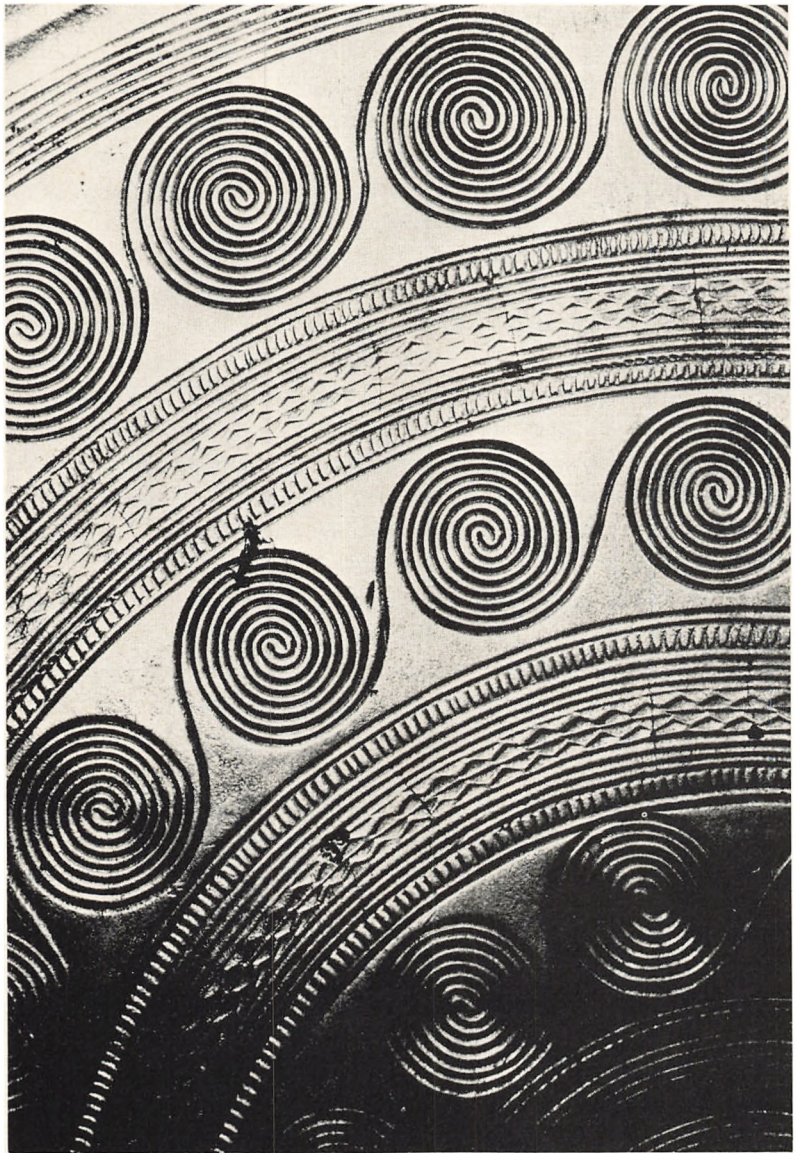

Fig. 2. Forstørrelse af den store bælteplades ornamentik. Et eksempel på nøjagtigt og veludført håndværk. (Jørgen Holm fot.).

Under høstarbejdet samme efterår opdagede man fra mejetærskeren endnu en lignende plade, som blev opsamlet og hjembragt. Nu var traktorførernes interesse og nysgerrighed vakt, og en enkelt formiddags arbejde med skovl og spade bragte flere underlige ting for dagen. Posen med de to første plader blev efterhånden fyldt op – men efter at tingene i nogle dage havde været samtaleemne, blev posen atter lukket, gemt hen og glemmt.

Tre lange år skulle gå før arkæologer fik nys om, hvad der var foregået i mosen ved Vognserup Gods. Tilfældigheder havde bragt fundet frem, og tilfældigheder bragte det til arkæologerne. Den ene traktorfører havde en søster, som var hushjælp i Ribe – i selvsamme hus, hvor min forlovede lejede et værelse. Pigers snak – et familiebesøg på Sjælland – og traktorførerenes søster hjembragte et par af de ting, som var blevet fundet tre år tidligere. Disse oldsager var nok til at sætte lavinen i skred, og snart var et af Sydskskandinaviens største depotfund af kvindesmykker fra ældre bronzealder i arkæologernes hænder. Jeg vil gerne benytte denne lejlighed til at takke for al den venlighed og velvillige medhjælp og forståelse, som blev vist os, under vort arbejde med sagen.

Da posen kom frem fra sit gemme bag et skab og fik bunden i vejret, kan det nok være, at vi gjorde store øjne. To pragtfulde bælteplader, to halskraver, fire spiralsnoede fingerringe, 36 mindre smykkeplader og 113 rør, alt af bronze, havde mosen givet fra sig. Antallet af små smykkeplader og bronzerør er senere blevet en smule øget ved en efterundersøgelse på stedet.

Jeg mener, at det vil være på sin plads, kort at præsentere de fundne oldsager og komme ind på deres anvendelse i den udstrækning, det lader sig gøre.

Bæltepladerne

Fundet rummer som nævnt to store bælteplader. Den største af disse (fig. 1) var netop oldsagen som satte sig fast i traktordækket. Et under er det, at den er sluppet så forholdsvis nådigt fra den ublide medfart. Denne bælteplade hører med sine ca. 27 cm i diameter til landets største. Hele dens let hvælvede overside er præcist og smukt dekoreret, dels med tre bånd af ægte løbende spiraler, dels af fire bånd med anden geometrisk ornamentik. På fig. 2 ses et forstørret udsnit af pladens fantastisk nøjagtigt udførte ornamentik. Det kan ikke undre nogen, at denne periode af

Fig. 3. Den mindre bælteplade. Ca. 1:2,7. (Jørgen Holm fot.).

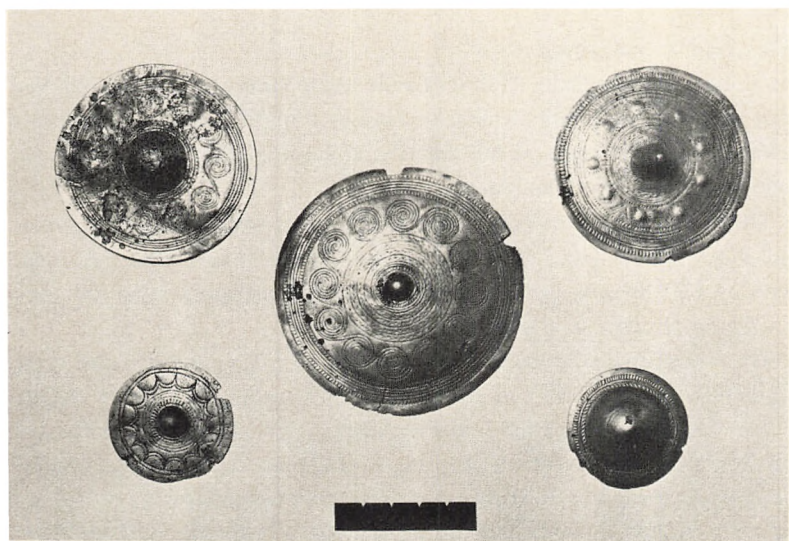

Fig. 4. Tutuli fra Vognserup – bemærk hvor forskellige stykkerne er. Ca. 1:2,7. (Jørgen Holm fot.).

dansk oldtid betragtes som en af de højst udviklede i kunstnerisk henseende. I pladens centrum er anbragt en ca. 7 cm lang svær spids, som på bagsiden går over i en kraftig øsken, hvortil bæltet har været fastgjort.

Fundets anden bælteplade (fig. 3) er med sine ca. 17,5 cm i diameter noget mindre end den førnævnte. Heller ikke udførelsen af pladen når samme højder som ved den forrige, men den må stadig anses for at være et ypperligt stykke bronzealderkunst. Forsiden er udsmykket med to bånd af løbende spiraler og tre bånd med punktlinie ornamentik. Ligesom ved den forrige er pladen forsynet med en svær midterspids og en kraftig øsken på bagsiden.

Pladernes placering på bronzealderkvindernes klædedragter kendes fra gravfund. Det drejer sig om bæltesmykker. I den berømte Egtvedgrav⁽¹⁾ og i talrige andre grave er sådanne smykker fundet i deres rette sammenhæng.

Af andre mosefundne bælteplader vil jeg lige nævne den store bælteplade fra Langstrup Mose⁽²⁾ i Frederiksborg Amt. Denne plade repræsenterer med sine 28,2 cm i diameter og sine fire spiralbånd den største og smukkeste af de bælteplader, som kendes her fra landet.

De „små“ smykkeplader

36 mindre smykkeplader (tutuli) havde traktorførerne gravet op, og ved den arkæologiske efterundersøgelse fandtes 4 hertil, således at det totale antal tutuli nu er oppe på 40. Antallet af tutuli er det hidtil største i et sydsandinavisk bronzealderfund.

Det, som særlig gør Vognserupfundet interessant, er den store variationsbredde, som findes inden for gruppen af tutuli. Ikke alene i formen, men også i udsmykningen varierer smykkepladerne stærkt. Det vil være vanskeligt at udskille to ens blandt de mange.

De formmæssige forskelle blandt tutulierne i Vognserupfundet giver sig blandt andet udtryk i midtpartiernes udformning. Spidsernes længde varierer stærkt, og to af tutulierne adskiller sig fra de øvrige ved at have halvkugleformet midtparti. Også smykkepladernes fastbindingsanordninger udviser forskelle. Få af dem har øsken som bæltepladerne, en del har en stang indstøbt i den hule spids, og endelig er fastbindingsanordningen på enkelte af tutulierne mislykkedes under støbningen, således at man har været nødt til at lave huller ved siden af spidsen, for at kunne fastgøre

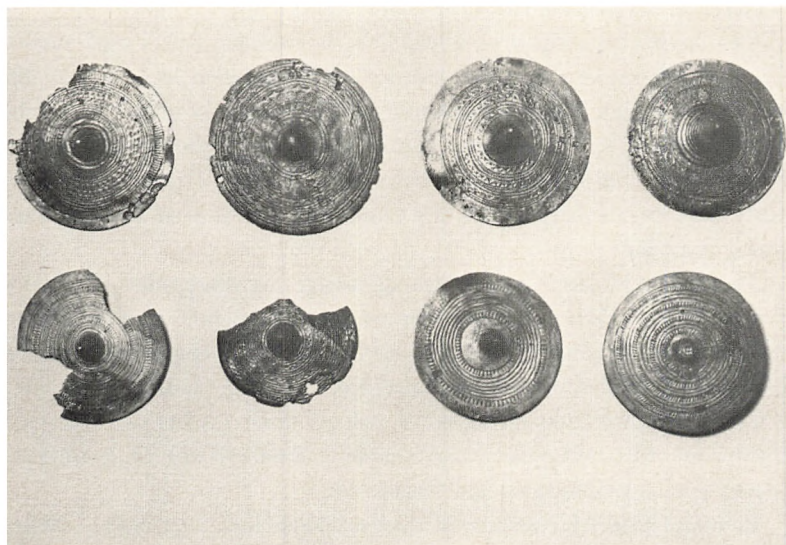

Fig. 5. Tutuli fra Vognerup. Ca. 1:2,5. (Jørgen Holm fot.).

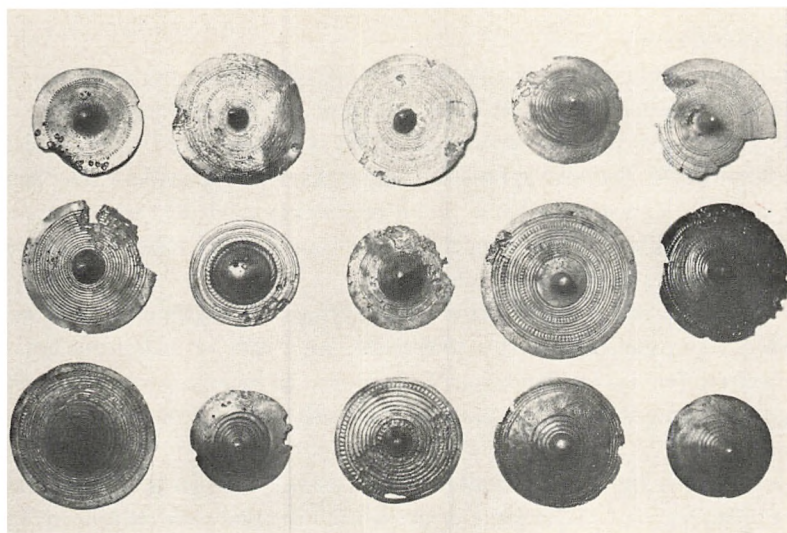

Fig. 6. Tutuli fra Vognerup. Ca. 1:2,7. (Jørgen Holm fot.).

smykket på dragten (se fig. 7, nr. 2 fra oven i midterste række).

Den ornamentale kunst på smykkerne varierer som nævnt også stærkt. Tre af tutulierne er som bæltepladerne udsmykket med løbende spiraler, her dog af en lidt anden udformning, idet spiralerne er udført med dobbeltlinier. Alle ornamenterne på tutulierne er iøvrigt geometriske. Særlig fremherskende er koncentriske cirkler med centrum i tutuliernes midtparti. Mellem cirkelslagene ses ofte punktrækker, rækker af små trekanter og zig-zag bånd.

To tutuli adskiller sig klart fra de øvrige. Smykkepladen i nederste venstre hjørne på fig. 4 frembyder nærmest et stjerneornament opstået ved sammensmeltning af dobbelte halvbuer. Særlig opmærksomhed må henledes på tutulusen i øverste højre hjørne på fig. 4. Denne afspejler ved små opdrevne bukler omgivet af radiære linier (stråler) en fremmed indflydelse, idet man i Lüneborg-området i Tyskland kan finde smykkeplader med nogenlunde samme ornamentik.

Et broget billede bliver givet af disse smykkeplader. Ligesom ved bæltepladerne lader tutuliernes anvendelse sig fastslå via heldige gravfund. Det lader til, at pladerne har været påsyet dragten og ligesom har omgivet, garneret bæltepladerne.

Halskraverne

Ligesom tutulierne havde fundets to halskraver lidt en del overlast ved at have ligget på en dyrket mark i længere tid. Stadig repræsenterer de dog to meget fine eksemplarer af typen. Omkring 1880 lykkedes det arkæologen F. Sehested at fastslå denne smykkeforms anvendelse, idet han i en grav udgravede en krave på sin oprindelige plads⁽³⁾. Senere er adskillige halskraver blevet fundet „in situ“, og tidligere tiders teorier om dette smykses anvendelse er tilbagevist.

Begge fundets to halskraver er på deres forsider forsynet med vandrette vulste, som standser kort før stykkernes ender, hvor et anderledes ornamenteret felt findes. Kravernes afslutninger er ombøjede – det er nok gennem disse ombøjninger, kraven har været bundet fast ved kvindens hals.

På kraven fig. 8 er de vandrette vulste partielt forsynet med korte lodrette striber, og endepartierne er geometisk ornamenterede med linier og små trekanter omkring et udekoreret midterfelt. Kraven fig. 9 er igen et

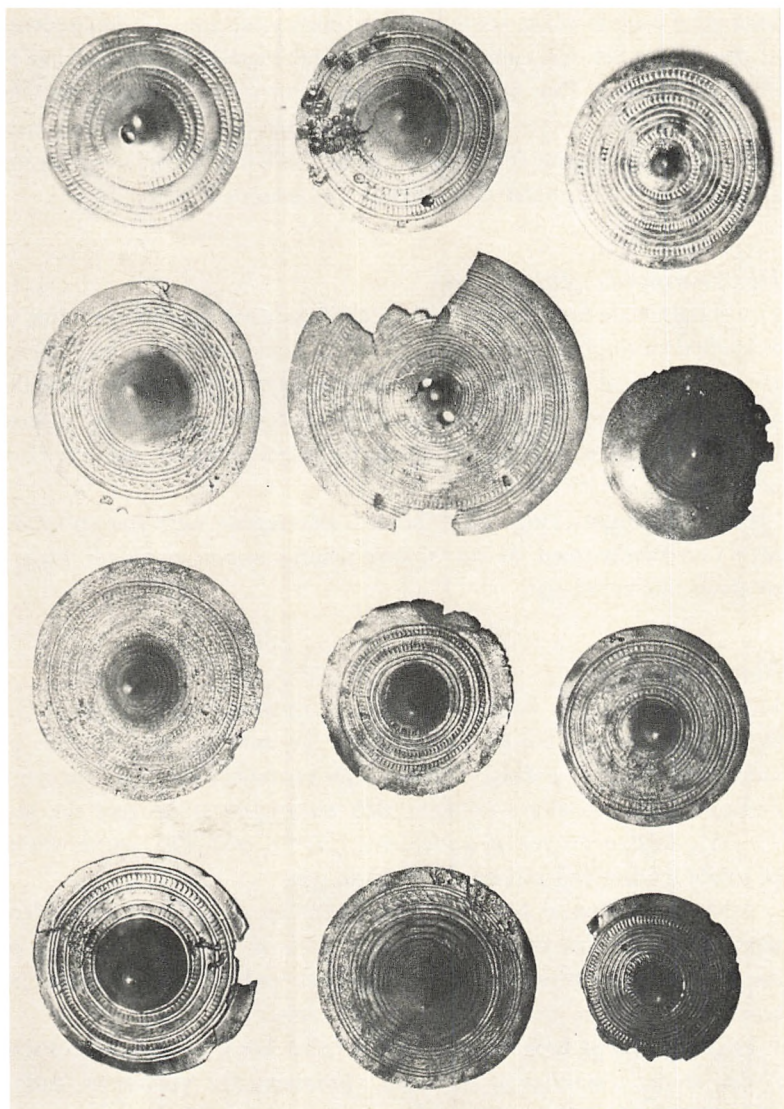

Fig. 7. Tutuli fra Vognserup. Ca. 1:1,8. (Jørgen Holm fot.).

eksempel på spiralornamentikkens store anvendelse. Mellem de partielt lodrette afstribede vulste ses to spiralornamenterede zoner. I den nederste af disse zoner ses den samme form for spiralornamenter, som fandtes på de to bælteplader. Den øverste zone viser derimod en ny spiralform, idet man her ikke kan tale om fuldendte spiraler, men om „spiralhageornamentik“. På endepartierne før ombøjningerne findes et meget kunstfærdigt spiralslyng – seks spiraler sammenføjet i en smuk sekskantet figur.

De spiralsnoede „fingerringe“

Fire spiralsnoede bronzeringe med en åbningsdiameter, som opfordrer til at kalde dem fingerringe. Ringene er fuldkommen intakte (se fig. 10) og så velbevarede, at der endnu er fjederkraft tilbage i dem. De er fremstillet af bronzetråd, som har et trekantet tværsnit – tråden er rullet op, til man har fået en ca. 4 cm høj cylindrisk ring. Den oprullede tråds ender er fladt udhamrede.

Hvis tolkningen „fingerring“ holder, må ringene være fremstillet direkte i ceremonijemed, da det vil være umuligt at bøje en finger, hvorpå en sådan ring er anbragt.

Bronzerørene

113 rør af bronzeblik havde traktorførerne opsamlet, og ved efterundersøgelsen dukkede endnu 80 rør op. Disse rør, som alle er fremstillet på samme måde – af et stykke bronzeblik man har bøjet i en langstrakt cylinderform – kan opdeles i to typer, dels en gruppe af længere rør (ca. 6,5 cm), dels en gruppe af kortere rør (ca. 5,3 cm). De længste rør er en smule tyndere end rørene af den korte type.

Alle disse bronzerør har tjent som dekoration på bronzealderkvindens skørt. Kvinderne har til tider været iført korte snoreskørter, og af og til har disse skørters øvre del været udsmykket med én eller to rækker af bronzerør af samme art som Vognserupfundets.

Et godt bevis på bronzens og mosens fælles konserverende egenskaber er det, at der i samtlige af de fundne bronzerør fra Vognserup, endnu sidder rester af tosnoet uldsnor tilbage. Eet eller måske to snoreskørter med bronzerør må være blevet henlagt i mosen sammen med de øvrige oldsager.

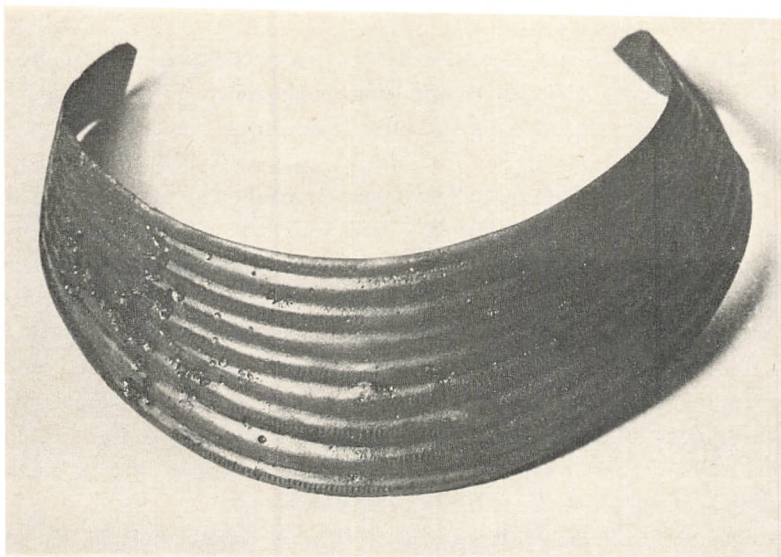

Fig. 8. Halskrave fra fundet. 1:2. (Jørgen Holm fot.).

Fig. 9. Den spiralprydede halskrave – bemærk forskellen i spiralbåndenes udførelse. 1:2. (Jørgen Holm fot.).

Afsluttende bemærkninger

Hvorledes er et sådant stort fund havnet i en nordsjællandsk mose, hvor gammelt er det, og findes der paralleler andre steder? Dette er nogle af de spørgsmål, man må stille sig, efter at et sådant fund er blevet præ-senteret.

Det første af spørgsmålene er meget vanskeligt at besvare, men to teorier synes sandsynlige. Det kan dreje sig om et religiøst offer af en eller anden art – religiøse ofre kendes fra mangfoldige fund gennem hele vor oldtid. Denne teori kan hverken bekræftes eller afkræftes, da der ved efterundersøgelsen ikke kunne konstateres spor efter anlæg af nogen art.

En anden forklaring kan være, at der er tale om et depot af bronze enten beregnet på handel eller på omsmelting. En kendsgerning er det, at mange af fundets bronzer bærer stærke spor af brug (se fig. 12). En del af bronzerne er lappede efter støbeuheld, og mange ting er stærkt slidte – særlig gælder dette for en del af tutulierne.

Om fundets alder er at sige, at der ikke er nogen tvivl om, at oldsagerne kan dateres til dansk ældre bronzealders højtid, dens anden periode. Dette lader sig med sikkerhed afgøre på grund af spiralornamentikkens fremtrædende rolle i fundmassen. Enkelte af oldsagerne er muligvis af lidt ældre dato, men for den alt overvejende del, må oldsagerne dateres til periode 2 eller groft til perioden ca. 1300–1100 f. Kr.

Et ret godt sammenligningsgrundlag eksisterer virkelig. Af andre store fund af denne art kan nævnes: et fra Rye, Gjørlev Sogn, Sjælland⁽⁴⁾ med 3 bælteplader, 3 halskraver, 21 tutuli, 7–8 spiralfingerringe, 75 rør, 3–4 spiralarmringe, et savblad og et segl, og et andet sjællandsk fund fra Svenstrup, Taarnborg Sogn⁽⁵⁾ med 3 bælteplader, 30 tutuli, 4 spiralarmringe og 1 halskrave. Lignende, men noget mindre fund kendes fra andre dele af landet. De ovennævnte fund er begge samtidige med Vognserup-fundet, og man må sige, at disse store mosefundne bronzehobe udgør et væsentligt indslag i det billede, vi efterhånden har dannet os af dansk bronzealders højtid – et billede til hvis fuldstændiggørelse Holbæk Amt med sin store fundmængde i særdeleshed har bidraget.

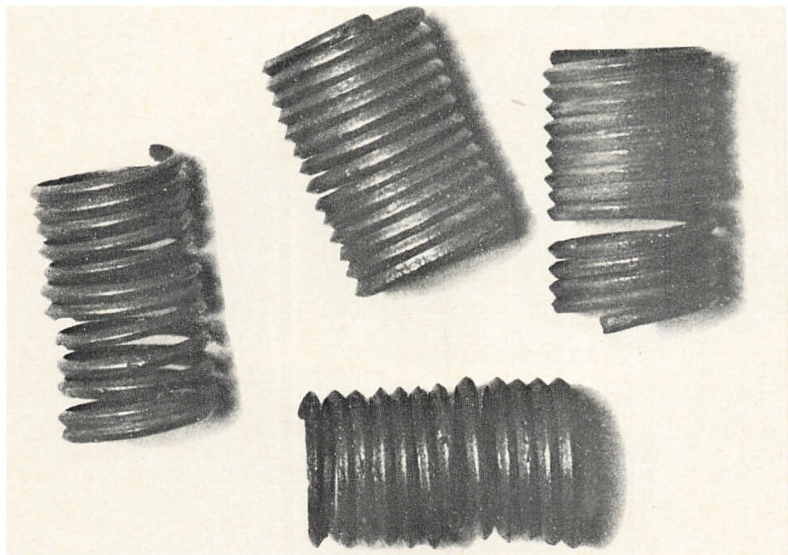

Fig. 10. De spiralsnoede „fingerringe“. Ca. 1:1,1. (Jørgen Holm fot.).

Fig. 11. Bronzerør af den korte type fra Vognserup. Ca. 1:1. (Jørgen Holm fot.).

Fig. 12. Forstørrelse af bagsiden af tutulus. Bemærk hvor slidt fastbindingsstangen er. (Jørgen Holm fot.).

Anvendt litteratur:

- 1) Johannes Brøndsted, Danmarks Oldtid II, s. 73 ff.
- 2) H. C. Broholm, Danmarks Bronzealder I, s. 213.
- 3) H. C. Broholm, Danmarks Bronzealder II, s. 113.
- 4) H. C. Broholm, Danmarks Bronzealder I, s. 214.
- 5) H. C. Broholm, Danmarks Bronzealder I, s. 216.

NYE HELLERISTNINGSFUND I HOLBÆK AMT

af Mogens Schou Jørgensen.

I denne omtale af nye helleristningsfund i det gamle Holbæk amt er de fund omtalt, der er registreret senere end P. V. Glob's fortegnelse i „Helleristninger i Danmark“ (Glob 1969), afsnittet om Holbæk amt er gengivet i „Bronzealderens Billedkunst“ (Glob 1972). Nogle af helleristningerne i det følgende er tidligere beskrevet, de tages med her af hensyn til oversigten.

Oplysningerne bygger på materiale stillet til rådighed af Nationalmuseets 1. afdeling, Rigsantikvarens Fortidsmindeforvaltning, Holbæk Museum samt museumsinspektør, mag. art. Hans Rostholm, Herning, og gårdejer Robert Hjortsholm, Asnæs. Endvidere er Bohusläns Hällristningsforskningsarkivs materiale fra det gamle Holbæk amt i foråret 1972 gennemgået af sognepræst O. Bruun Jørgensen, Undløse; her fandtes nogle ikke tidligere beskrevne lokaliteter.

Endelig tilgik der en del nye fund i forbindelse med Historisk Samfunds helleristningsudstilling i maj-juni 1972. Der indkom et meget stort materiale, for en dels vedkommende dog naturformede fordybninger, allerede kendte ristninger og indhug af nyere dato. Geodætisk Instituts ældre fixpunkter optræder i „kredstegnform“ i 33 af amtets kirker – samt på en af randstenene i langdyssen Kong Øres grav i Kongsøre skov, hvor der på en randsten i modsatte ende af anlægget er – ægte – skålgruber, i nærværende artikel beskrevet som sten nr. 18, ligesom skål-

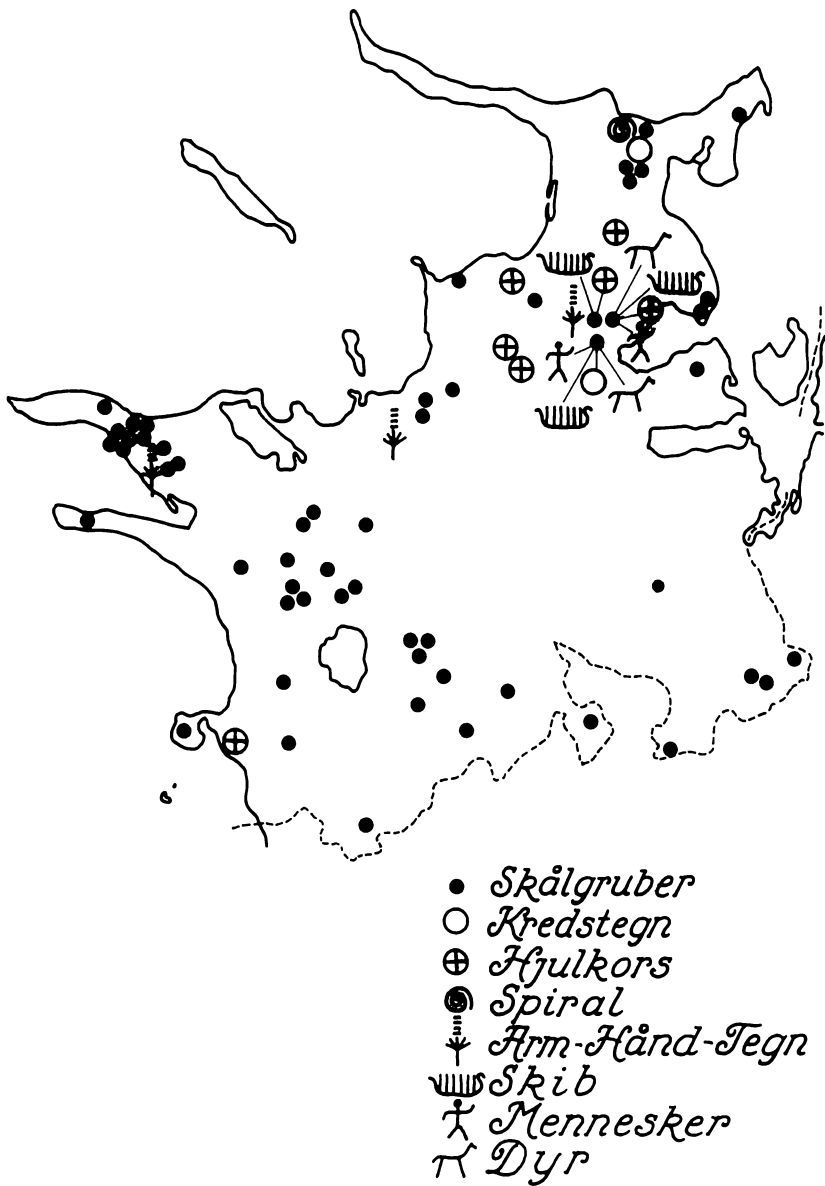
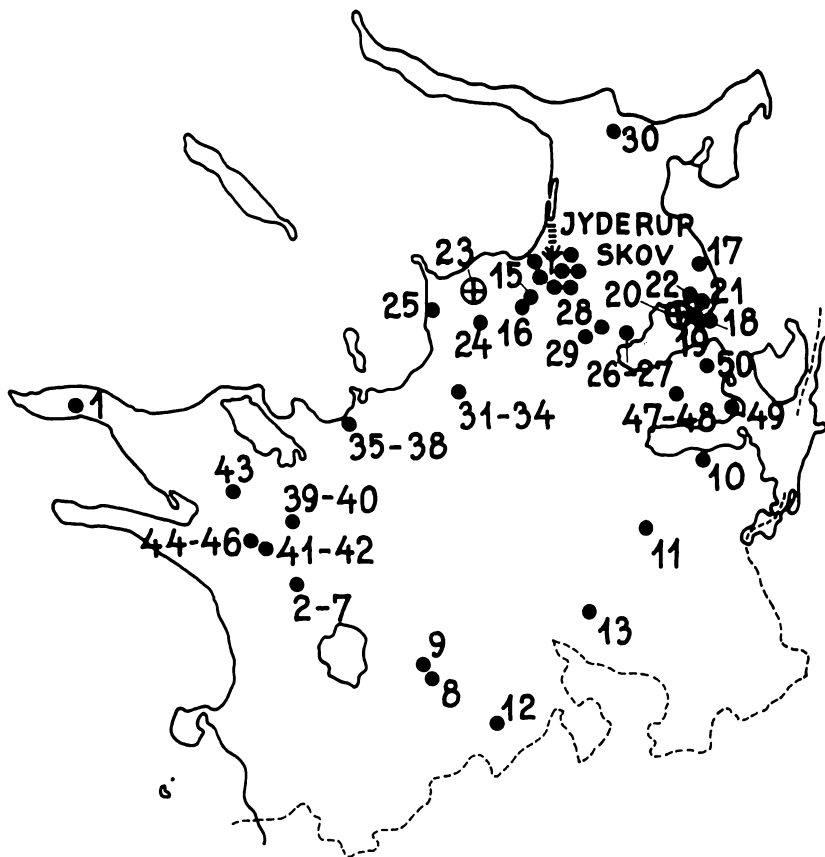

Fig. 1a: Helleristninger i Holbæk Amt. (Efter P. V. Glob 1969).

- *Skålgruber*
- ⊕ *Hjulkors*
- ⚓ *Arm-Hånd-Tegn*

Fig. 1b: Nye helleristningsfund i Holbæk Amt, numrene henviser til fortegnelsen i teksten.

formede fordybninger fremstillet i forbindelse med overtro af nyere dato dukkede op på forskellige kirkemure (Ramskou 1966).

I mange tilfælde kom der meddelelser om adskillige flere skålgruber på kendte lokaliteter end der i forvejen er beskrevet. Disse oplysninger er naturligvis blevet registreret, men er ikke taget med her, idet mange af skålgruberne må betragtes som noget usikre, og der vil vel i mange tilfælde opnås forskellige resultater alt efter de omstændigheder, hvorunder dysser og jættestuers sten undersøges, en diskussion om mere eller mindre sikre skålgruber vil der næsten altid være.

Hvor der er gjort nye fund i et fortidsminde og disse fund er gjort på andre sten end hidtil beskrevet, er hele anlægget taget med her.

Nordvestsjælland nord for linien Kalundborg–Holbæk, Hornsherred og Nordsjælland er Danmarks rigeste område på helleristningssten. Der findes i dette område 115 billeder (Rostholm 1972) og Nordvestsjælland tegner sig for så kendte sten som Engelstrupstenen, Herrestrupstenen og Dilhøj, alle i Grevinge sogn (omtalt og afbildet i Glob 1969/1972). Dilhøj var også den første danske helleristningssten, der blev publiceret – af C. C. Rafn i 1843. Den første sammenfattende behandling kom i 1875 med Henry Petersens „Om Helleristninger i Danmark“, hvori der findes omtale af 8 af amtets lokaliteter med helleristninger, flere fund kom med i Sophus Müllers afhandlinger fra 1917 og 1920. I tiden herefter blev enkelte lokaliteter beskrevet i mindre artikler – og de tre ovennævnte sten fra Grevinge-kanten er stadig emne for diskussion.

En samlet fortegnelse over alle danske helleristninger kom i 1969 med Glob's „Helleristninger i Danmark“. Holbæk amt tegner sig her for 13 billedsten og 59 lokaliteter med skålgruber (Glob 1972). Om helleristninger i Odsherred kom året efter en artikel i Odsherred Folkemuseums årsskrift (Gregersen 1970), her er allerede et par lokaliteter mere med, og bl.a. i forbindelse med Nationalmuseets udgravninger i Jyderup skov (Thrane i nærværende årbog) er der her – såvel som i amtets øvrige del – dukket mange helleristninger op, jfr. den følgende fortegnelse. Det skulle meget tydeligt vise, at der stadig er store muligheder for den interesserede for at finde nye helleristninger – det vil så afgjort kunne betale sig at have opmærksomheden rettet mod megalitgrave, kampestensbygninger, bl.a. kirker, stengærder, stenkunker o.s.v.

Skålgruberne (skåltegn, skålformede fordybninger) har været gen-

stand for utallige forslag med hensyn til deres anvendelse, men de må have haft forbindelse med frugtbarhedskulten, bl.a. deres placering på billedsten taget i betragtning. Indenfor fremmede kulturer forekommer de også i nyere tid i denne kultform. Da skålgruben også kendes fra bronzealdergrave, har den antagelig også haft forbindelse med dødekulten.

En redegørelse for tolkningen skal ikke tages med her, der henvises til Globs førnævnte bog, også med hensyn til de øvrige motiver, der er omtalt i det følgende. Fund af billedsten senere end Globs fortegnelse er kort omtalt hos Rostholm 1972.

Helleristningerne er i det følgende beskrevet i herreds- og sogneorden, hver enkelt sten med ristninger er nummereret – også selvom der er tale om flere sten samlet, f.eks. i en dysse.

Fig. 2: Sten nr. 1, Rosnæs. To tæt sammensiddende skålgruber, der kan minde om et fodtegn, men ligheden er nok tilfældig. (BHFA fot.).

Ars herred

1. Rosnæs, Rosnæs sogn.

På en 90×60×50 cm stor sten findes 12 skålgruber, 6 usikre og 1 af-lang fordybning. Skålgruberne er i diameter 2–8½ cm, dybden 0,3–

2,2 cm. 6 af skålgruberne er delvis sammenhængende parvis. Det ene par har lighed med fodspor, men da disse sæt af skålgruber ikke indbyrdes er anbragt i forbindelse med hinanden parvis, er der sikkert tale om en tilfældighed. Fodspor behøver ganske vist ikke at være anbragt parvis (eks. Glob 1969 nr. 59 og 61), men disse aflange fordybninger af to eller tre skålgruber har dog sikkert ikke haft en speciel betydning, når de står sammen med andre skålgruber anbragt enkeltvis, de kan i et sådant tilfælde udmærket være tegn for det samme. (Fig. 2).

Stenen blev fundet 4/6-61 af spejdere fra Søborg i et stendige 400 meter nord for Røsnæs by, stenen var fra en nærliggende mark flyttet til diget. Stenen blev udtaget fra diget og flyttet til Gl. Mosevej 8 i Gentofte (oplysninger fra BHFA 1972).

2-7. *Dobbelt jættestue, Dysselodden, Ubby sogn* (matr. nr. 23 h; sb. nr. 31; Fortm. nr. 116).

Kamrene i jættestuen er sammenstyrtede og noget bevoksede, hele anlægget er udgravet (Kjær 1911 p. 23 ff.). Tidligere er beskrevet en enkelt skålgrube på nordkammerets dæksten (Glob 1969 nr. 294; Glob 1972 nr. 48), ved en undersøgelse i sommeren 1972 ved Ole Refstrup er der fundet skålgruber på andre af stenene i anlægget. For alle stenene gælder det, at de er temmelig forvitrede, og der kan i de fleste tilfælde se ud til at have været talrige skålgruber, i det følgende er kun de sikre talt med.

2. På oversiden af dækstenen på det nordre kammer 1 skålgrube, 6 cm i diameter og 1½ cm dyb. (Glob ovenf. anf.).

3. På en af det nordre kammers vestlige bæresten findes der øverst på stenen 2 skålgruber, i diameter 5½ og 6 cm, den tilsvarende dybde 1½ og 1 cm.

4. På dækstenen over det søndre kammer findes mod sydøst 3 skålgruber, 5-7 cm i diameter, ½-1 cm dybe. Dækstenen er kløvet og har på vestsiden huller fra kløvningsarbejdet. (Fig. 3).

5. En nedskreden dæksten fra det søndre kammer har på oversiden 4 skålgruber, 5-6 cm i diameter, fra 1½ til 1 cm dybe.

6. På dækstenen over det søndre kammers gang findes 5 skålgruber, i diameter 4-6 cm og 0,2-1 cm dybe. (Fig. 3).

7. På oversiden af den næstinderste bæresten i sydsiden af det søndre kammers gang findes 1 skålgrube, 5 cm i diameter og ½ cm dyb.

Fig. 3: Sten nr. 4 og 6, Dysselødden, Ubby. Til venstre det søndre kammers dæksten med 3 skålgruber, til højre gangens dæksten med 5 skålgruber. Set fra sydøst. (Foto: Ole Refstrup).

Løve herred

8. *Dysse, Reerslev, Reerslev sogn* (matr. nr. 6 a; sb. nr. 2; Fortm.: markeret, u. nr.).

På en væltet bæresten i dyssens østlige ende findes 2 skålgruber, 3 og 5 cm i diameter, tilsvarende dybde 0,2 og 0,5 cm. Skålgruberne registreret i sommeren 1972 af Ole Refstrup.

9. *Runddysse, Sønderød, Reerslev sogn* (matr. nr. 5; sb. nr. 24; Fortm.: markeret, u. nr.).

På oversiden af den restaurerede dysses dæksten findes 6 skålgruber, i diameter 4–6 cm, 0,3–1 cm dybe. Skålgruberne blev fundet i august 1972 af Birgitte Bruun Jørgensen.

Merløse herred

10. *Absalonsvej, Holbæk* (sb. nr. 126).

På en 1,42×0,96×0,87 m stor sten af rødlig granit findes 4 skålgruber, 3–6 cm i diameter og 0,2–0,5 cm dybe. Stenen blev fundet i en kommunal stenbunke og indbragt til Holbæk Museum 24/10 1967 af Svend Thor-

Fig. 4: Sten nr. 10, fundet i stenbunke på Absalonsvej i Holbæk. På stenen ses 4 skålgruber (opmalet). (Foto: Ole Refstrup).

sen. Den er nu opstillet i Holbæk Museums gård. (Holbæk Museum inv. nr. 15372). (Fig. 4).

11. *Holløse, Kvanløse sogn* (sb. nr. 54).

I en stenpakning under flad mark fandtes i 1971 ved udgravning ved Henrik Thrane, Nationalmuseet, en sten med 21 skålgruber. Om udgravningen og stenen, se H. Thranes artikel i denne årbog (endvidere Thrane 1971,2).

12. *Dianalund, Tersløse sogn*.

På en sten, ca. 1 m høj og ca. 50 cm bred, med trekantet form findes 7 store skålgruber. De er i diameter op til 10 cm og indtil 8 cm dybe. Stenens bagside er flad, hvilket muligvis skyldes kløvning, hvorfor 2 af skålgruberne mangler lidt af kanten. (Fig. 5).

Stenen lå for enden af en oval stensætning omkring et lille haveanlæg, nærmere fundoplysninger kan ikke gives. Stenen anmeldtes til Nationalmuseet i 1967 af ejeren, gartner Erik Nielsen, og blev herefter undersøgt

Fig. 5: Sten nr. 12, Dianalund. På stenen 7 store skålgruber, til højre to skålgruber, hvis kant mangler p. g. a. stenens kløvning. (Th. Ramskou/Nationalmuseet fot.).

og registreret af museumsinspektør Thorkild Ramskou, fra hvem oplysningerne haves.

Stenen er stadig opstillet i finderens have på Holbergsvej i Dianalund.

13. Undløse kirke, Undløse sogn.

På en 78 cm høj og 195 cm lang sten af grå bjergart i den nederste del af vestmuren i Undløse kirkes tårn findes over hinanden med 25 cms mellemrum 2 store skålgruber, det øverste noget forvitret. Øverste skålgrube måler 9×6 cm, den nederstes diameter er 10 cm, dybden er henholdsvis 5 og 6 cm. (Fig. 6).

Skålgruberne fandtes i efteråret 1971 af sognepræst O. Bruun Jørgensen, Undløse. Stenen var da overkalket og „lappet“ med mørtel, den hendsidder nu rensat i muren.

Stenen kan muligvis være den, som nævnes i „Danmarks Kæmpesten“ (Schmidt 1932 nr. 246,2), den skulle ifølge sagnet være kastet af en trolld. Stenen skulle dog ifølge sagnet (Estrup 1851 p. 302; Bruun Jør-

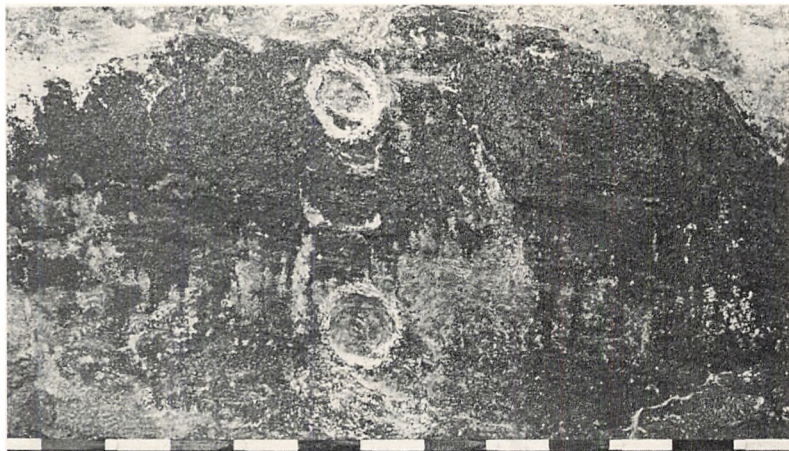

Fig. 6: Sten nr. 13, Undlose kirke. På stenen 2 store skålgruber – „spor af troldens fingre“. (Foto: Ole Refstrup).

gensen 1958 p. 33) sidde i nordmuren, men da alle versioner af sagnet bygger på samme kilde, Dreyers fra 1664, kan det være her, der er fejl, hans beskrivelse har vist sig at være unøjagtig på andre punkter, bl.a. klokkernes placering. Ofte har det jo netop været de skålformede fordybninger, der medvirkede til, at der opstod overtro om „kæmpekast“, skålgruberne opfattedes da som aftryk af kæmpens fingre (Schmidt 1932 p. 13 ff). Hos Bruun Jørgensen er hele sagnet gengivet.

Samsø herred

14. *Jættestue, Tranebjerg, Tranebjerg sogn* (matr. nr. 50; sb. nr. 57; Ark. kort: Samsø nr. 7).

I anlægget, der er en jættestue med tre kamre, ligger på østsiden den afvæltede dæksten af det østlige kammer. På denne 160×75×90 cm store sten findes på oversiden 4 skålgruber og adskillige usikre, stenen er meget forvitret. Skålgrubernes diameter er 3–4 cm, dybden 1/2–1 cm.

Ods herred

15. *Hjortholm, Asnæs sogn* (matr. nr. 14 a).

På en 75×50×35 cm stor sten af grå bjergart findes ca. 35 skålgruber og 2 aflange fordybninger, skålgruberne 4–7 cm i diameter og 2–4 cm dybe. (Fig. 7).

Fig. 7: Sten nr. 15, Hjortsholm, Asnæs. På stenen ca. 35 skålgruber og 2 aflange fordybninger. (Foto: Robert Hjortsholm).

Stenen blev i oktober 1972 fundet på gården Hjortholms marker af gårdejer Robert Hjortsholm, den er opstillet på gårdspladsen.

16. *Hjortholm, Asnæs sogn* (matr. nr. 14 a).

På den 50×40 cm store flade af en sten af lysgrå bjergart findes ca. 30 skålgruber tæt sammenstillet og dækkende hele fladen. Skålgruberne er i diameter fra 2 til 4 cm, i dybden fra 0,3 til 1½ cm.

Stenen blev omkring 1930 hentet på gården Hjortholms jorder og flyttet til sommerhuset Søbo, Bierbumsvej i Skamlebæk Strand, Fårevejle sogn, hvor den er indmuret som fundament i terrassen.

Oplysningerne om stenen fra gårdejer Robert Hjortsholm, Asnæs.

17. *Stokkebjerg skov, Bråde, Egebjerg sogn* (matr. nr. 8 b af Bråde).

I stengærdet bag huset umiddelbart øst for sydindkørslen til Stokkebjerg skov sidder øverst i gærdet en 50×50×20 cm stor sten af grå

Fig. 8: Sten nr. 17, den sidder i gærdet i sydsiden af Stokkebjerg skov og har på den ene side to store skålgruber. (Foto: Ole Refstrup).

bjergart med 2 store skålgruber, i diameter 14 og 12 cm, tilsvarende dybde $2\frac{1}{2}$ og 2 cm. (Fig. 8).

Stenen blev fundet i gærdet i 1968 af museumsinspektør Henrik Thrane og teknisk assistent Svend Thorsen.

18 – 22. Kongsøre skov, Egebjerg sogn.

Der har være lidt diskussion om helleristningslokaliteterne i Kongsøre skov. Glob har i 1969 to lokaliteter (nr. 310 og 311), hvor der iflg. begge er skåltegn på en dysses dæksten i en høj. Her er tale om den samme lokalitet, nemlig den østligste af Prinsehøjene. Denne er omtalt i „Om Helleristninger i Danmark“ (Petersen 1875 p. 405), men da sognebeskrivelseskort og -tekst i Nationalmuseets arkiv har byttet om på de to høje, er oplysningerne herfra også gået med i Glob's fortegnelse. De fleste af Kongsøre skovs lokaliteter er undersøgt af Hans Rostholm, der bl.a. fandt skåltegnene på Torneløkke-dyssen, denne er altså ikke som det i „Ting og Sager 1970“ (Gregersen 1970) foreslås, den rigtige lokalitet for dobbeltnummereringen hos Glob. Hos Gregersen er endvidere skålgruberne på Kong Øres grav registreret. Dertil kommer så en ny lokalitet i skovens vestlige del (heri nr. 22) samt endnu et fund på Torneløkke-dyssen.

Fig. 9: Sten nr. 18, den vestlige randsten i langdyssen Kong Øres grav i Kongsøre skov. På stenens inderside 7 skålgruber og 1 aflang fordybning. (Foto: Ole Refstrup).

For oversigtens skyld er alle Kongsøre skovs lokaliteter med helleristninger taget med her i de flg. 5 numre.

18. *Langdyssen Kong Øres grav, Kongsøre skov, Egebjerg sogn.* (Hølkerup matr. nr. 33 b; sb. nr. 1; Fortm.: nr. 76).

På en af de vestlige randstens inderside findes 7 skålgruber og flere usikre samt 1 aflang fordybning. (Fig. 9). Skålgruberne er fra $\frac{1}{2}$ til 1 cm dybe og fra 4 til 6 cm i diameter. Den aflange fordybning er 15 cm lang, 4–5 cm bred og indtil $1\frac{1}{2}$ cm dyb. (Gregersen 1970, sten nr. 14).

Fig. 10: Runddyssen i Torneløkke i Kongsøre skov, hvor der på indersiden af de to bæresten længst til højre findes hjulkors og skålgruber. (Foto: Ole Refstrup).

19 – 20. *Runddyssen i Torneløkke*, den nordlige del af Kongsøre skov, Egebjerg sogn. (Hølkerup matr. nr. 33 b, afd. 5 b; sb. nr. 3; Fortm.: markeret, u. nr.). (Fig. 10).

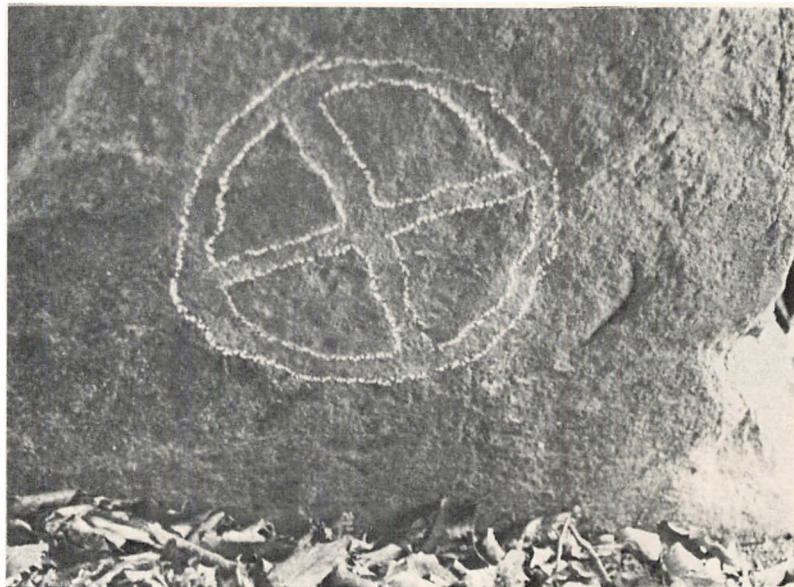
19. På indersiden af dyssens nordvestlige bæresten findes 6 skålgruber, i diameter fra 2 til $4\frac{1}{2}$ cm, dybden fra 0,3 til 1 cm. Skålgruberne registreredes 1961 af Hans Rostholm. I Nationalmuseets sognebeskrivelse bemærker Henry Petersen, at der ikke findes skålgruber på dyssens dæksten! (Fig. 11).

20. På indersiden af bærestenen ved siden af den ovenfor nævnte findes 1 hjulkors, 24,5 cm i diameter. Hjulkorsets arme er målt fra furens yderste begrænsning 24,5 og 24 cm, furens bredde er fra 1 til 3 cm, de

Fig. 11: Sten nr. 19, Torneløkke-runddyssen. På en af bærestenenes inderside 6 skålgruber. (Foto: Mogens Schou Jørgensen).

fleste steder dog 2 cm. I dybden er furen ikke over 1 mm, de fleste steder mindre. (Fig. 12 a-c).

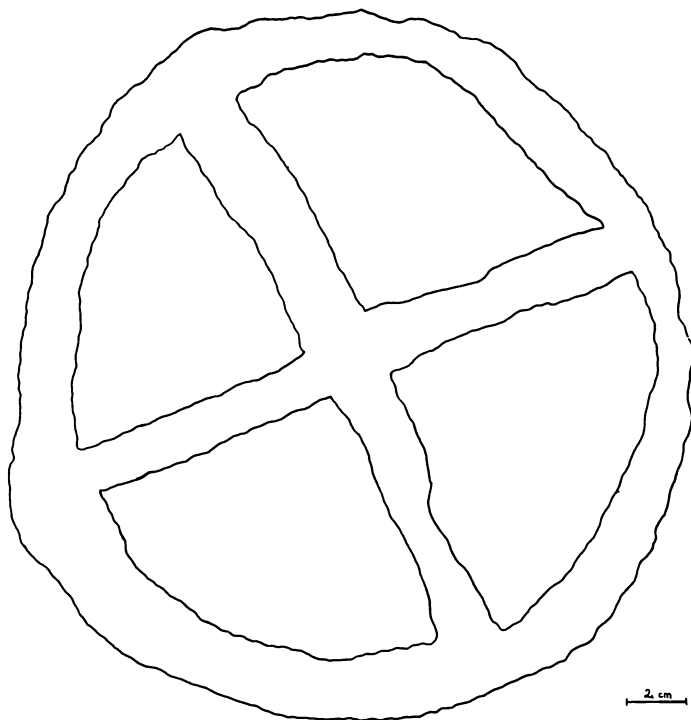

Fig. 12a-c: Hjulkorset fra Torneløkke, sten nr. 20. Fotograferet i sidelys, med opkridning samt en kalkering. (Foto: Ole Refstrup / kalkering: Kirsten Malling).

Dette hjulkors blev fundet ved „held i uheld“ i november 1972 – kort før afleveringsfristen for nærværende artikel. Nogle af fotografierne til artiklen var blevet ødelagt, og sammen med skoleelev Alex Bollhorn var undertegnede taget til Torneløkke for at få taget fotografierne om. Da flash'en blev brændt af, blev Alex Bollhorn opmærksom på hjulkorset, der da trådte tydeligt frem på stenen ved siden af den med skålgruberne, og stenen blev naturligvis nærmere undersøgt. P. g. a. en uregelmæssighed i dybden kan hjulkorset kun ses, når det belyses fra den side, der vender mod gangen, ellers kan det ikke erkendes på stenen – dette må være forklaringen på, at ingen ved tidligere undersøgelser af dyssen har bemærket hjulkorset. Dyssen blev restaureret i 1936.

21. Østlige Prinsehøj, Kongsøre skov, Egebjerg sogn. (Hølkerup matr. nr. 33 b, afd. 6 d; sb. nr. 4 (tekst); Fortm. nr. 75).

På dækstenens overflade ca. 20 skålgruber. Dyssekammeret, der har været helt indeholdt i højen, er udgravet af Frederik VII. (Petersen 1875; Glob 1969; Gregersen 1970; Glob 1972, heri afbildn. p. 60).

Fig. 13: Sten nr. 22, en ødelagt jættestue i den vestligste del af Kongsøre skov. På bærestenen 16 skålgruber. (Foto: Ole Refstrup).

22. Ødelagt jættestue i Kongsøre skovs vestlige del, ca. 200 meter vest for Prinsehøjene. (Hølkerup matr. nr. 33 b, afd. 1 b; sb. nr. 5).

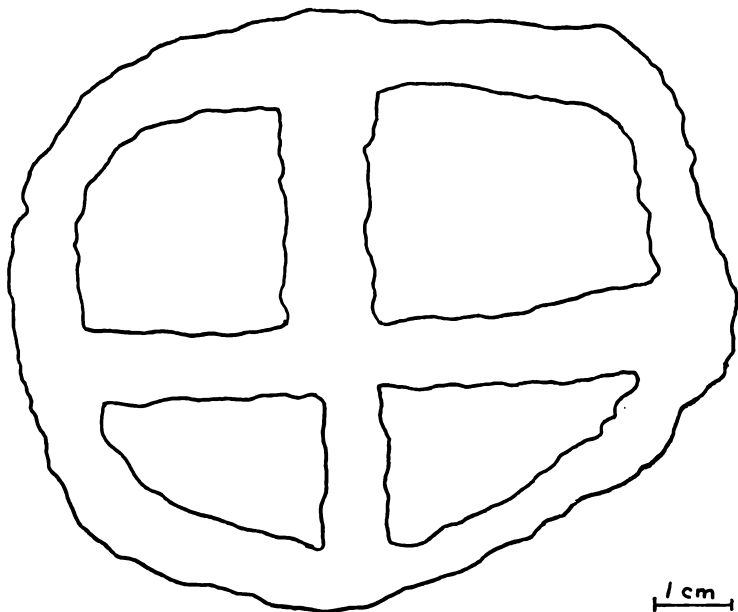
På den østlige bæresten i det ødelagte anlæg, hvor størstedelen af højen er bortgravet, findes på oversiden 16 skålgruber. 3 af dem er anbragt enkeltvis, resten i grupper af henholdsvis 5 og 8 skålgruber. (Fig. 13). Skålgruberne er i diameter fra 2 til 5 cm, i dybden fra 0,2 til 1 cm. Meddelelse om lokaliteten i maj 1972 fra skoleelev Alex Bollhorn, Abildøre.

23. Sten ved Ørnhøj, Ris, Fårevejle sogn (matr. nr. 18; sb. nr. 99; Fortm.: Ørnhøj markeret, u. nr.).

Denne sten er en randsten på den nordlige side af gravhøjen Ørnhøj. På den flade side af den 60×40 cm store sten af gråbrun bjergart findes 1 hjulkors. Det er svagt ovalt, måler 9½×8 cm, målt med hjulkorsets

Fig. 14a-c: Sten nr. 23, bjulkors fra Ørnhøj, Ris. Fotograferet i sidelys, med opkridtning og kalkering. (Foto: Ole Refstrup / kalkering: Mogens Schou Jørgensen).

arme. Furens bredde varierer fra 7 til 11 mm, dybden varierer fra under 1 til 4 mm. (Fig. 14 a–c).

Hjulkorset blev fundet i 1964 af ejeren af Ørnhøj, landsretssagfører Niels Jørgensen, København.

Hjulkorset er næst efter den skålformede fordybning den almindeligste danske helleristning, og der kendes over 100 af disse tegn fra helleristningssten. Hjulkors og lignende kredstegn er omtalt hos Glob 1969 p. 56 o. fgl., udbredelseskort smst. p. 60.

24. Fårevejle, Fårevejle sogn.

På en $47 \times 48 \times 28$ cm stor sten af rødlig bjergart findes på den ene flade side 31 skålgruber, i diameter $2\frac{1}{2}$ –5 cm, dybden fra 0,2 til 0,8 cm. (Fig. 15).

Stenen er for nogle år siden fundet i nærheden af Fårevejle og er nu opstillet ved et sommerhus i Lerbjergskoven. Oplysninger om lokaliteten fra gårdejer Robert Hjortsholm, Asnæs.

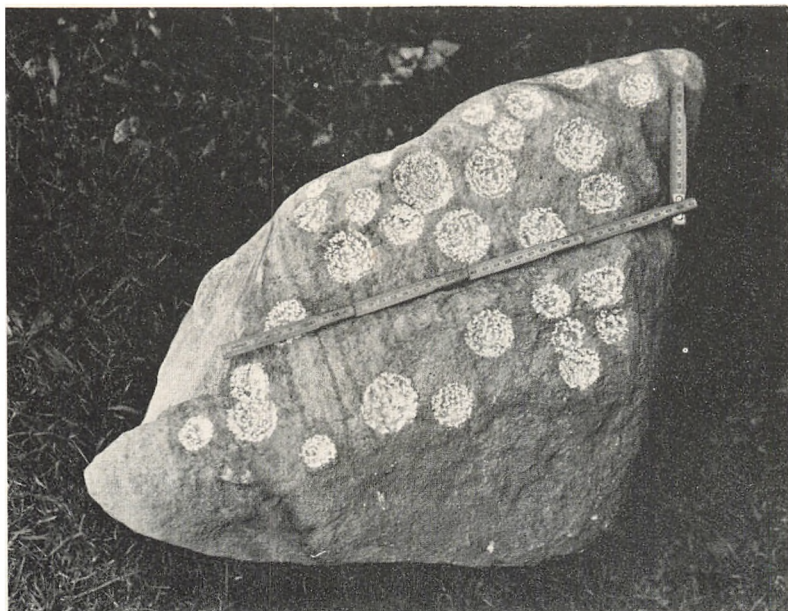

Fig. 15: Sten nr. 24, fundet ved Fårevejle, på den ene side 31 skålgruber. (Foto: Robert Hjørtsholm).

25. *Brandbælte 5, Lerbjergskoven, Fårevejle sogn* (matr. nr. 11 bh).

I enstenssamling, der er resterne af en oldtidsgrav, findes der på nord-siden af en af de sydligste sten 4 skålgruber, 3–4 cm i diameter, fra 0,2 til 0,6 cm dybe.

Skålgruberne fundet i oktober 1972 af gårdejer Robert Hjørtsholm, Asnæs.

26 – 27. *Frenderupgårdssyden, Frenderup, Grevinge sogn* (matr. nr. 1 a; sb. nr. 2; Fortm: nr. 60).

26. På oversiden af gangens dæksten 2 – muligvis 3 – skålgruber, 4–7 cm i diameter, $\frac{1}{2}$ –1 cm dyb.

27. På ydersiden, øverst på den vestligste af runddysens randsten 1 skålgrube, 4 cm i diameter og 0,8 cm dyb.

Skålgruberne blev fundet under Nationalmuseets restaurering af runddysen i april 1972 ved museumsassistent Hans Kapel og teknisk assistent Svend Thorsen. (Fig. 16).

Fig. 16: Restaureringen af Frenderupgård-dyssen, hvor der blev fundet skålgruber på to af anlæggets sten. (H. C. Kapel/Rigsantikvarens Fortidsmindeforvaltning fot.).

28. Herrestrup mark, Herrestrup, Grevinge sogn.

På marken sydvest for Dilhøj (Glob 1972 nr. 8) blev i 1971 fundet en $50 \times 40 \times 80$ cm stor sten af grå bjergart, hvor der på den ene side findes ca. 20 skålgruber, 3–5 cm i diameter og $\frac{1}{2}$ – $1\frac{1}{2}$ cm dybe.

Stenen er nu opstillet i gården hos Robert Hjortsholm, Asnæs.

29. Herrestrup, Grevinge sogn.

På en $50 \times 40 \times 45$ cm stor sten af lysgrå bjergart findes på den ene side 2 store skålgruber, 13 og 16 cm i diameter, tilsvarende dybde 4 og 6 cm. Den største af skålgruberne delvis afskåret p. g. a. afkløvning.

Stenen blev fundet i en skærvebunke ved Forkromningsanstalten af dennes indehaver Ejlert N. Larsen, og den er nu opstillet i finderens have, Trekanten 10 i Herrestrup.

30. *Birkehøjgård, Nyrup, Højby sogn* (matr. nr. 2 a af Nystrup).

På en $35 \times 20 \times 20$ cm stor lys sandsten findes 1 skålgrube, 5 cm i diameter og 0,9 cm i dybden, samt flere usikre.

Stenen blev fundet i en stenbunke i kanten af marken af Svend Thorsen i forbindelse med dennes udgravning af en nærliggende bronzealdergrav i oktober 1972.

31 – 34. *Bjergesødyssen, Bjergesø, Vallekilde sogn* (matr. nr. 6; sb. nr. 39; Fortm. nr. 37).

I Glob's beskrivelse (1969 nr. 313; 1972 nr. 67), hvor oplysningerne stammer fra Nationalmuseets sognebeskrivelse, anføres, at der på langdyssens dæksten findes skålgruber. I „Helleristninger fra Odsherred“ (Gregersen 1970, sten nr. 21–23 samt tillæg) beskrives ialt 65 skålgruber på dæksten, bæresten og en af randstenene. Hans Rostholms undersøgelser har vist, at flere af langdyssens sten har skålgruber og at der ialt er ca. 90 skålgruber i anlægget. I nedenstående beskrivelse er kun de sikre skålgruber nævnt, der er efter al sandsynlighed en del flere, men stenene er kraftigt forvitrede. Da man for ca. 100 år siden anlagde marken og begyndte at rydde dyssen, nåede man til kammeret, da hesten døde. Af skræk for „de underjordiske“ turde man så ikke fjerne flere sten – de randsten, der da var fjernet, er anvendt til fundament i Skippinge mølle. (Oplysninger fra gårdejer Ejv. Jensen, Vallekilde).

31. Spredt over hele dækstens overside 48 skålgruber og adskillige usikre, i diameter fra 3 til $8\frac{1}{2}$ cm, dybde fra 0,3 til $2\frac{1}{2}$ cm. (Fig. 17).

32. På den øverste halvdel af en af bærestenene 17 skålgruber og flere usikre, i diameter fra 3 til 6 cm, dybden fra 0,2 til 1,5 cm. (Fig. 18).

33. På oversiden af en af randstenene 6 skålgruber, 3,5–6 cm i diameter og fra 0,5 til 1 cm i dybden.

34. Spredt over overfladen på randsten 21 skålgruber samt en del usikre, diameter $3\frac{1}{2}$ –6 cm, dybde 0,3–1,8 cm. (Fig. 19).

Jyderup skov, Vig sogn.

I forbindelse med Nationalmuseets udgravninger i Jyderup skov 1964–1971 ved museumsinspektør Henrik Thrane, fremkom der adskillige helle-

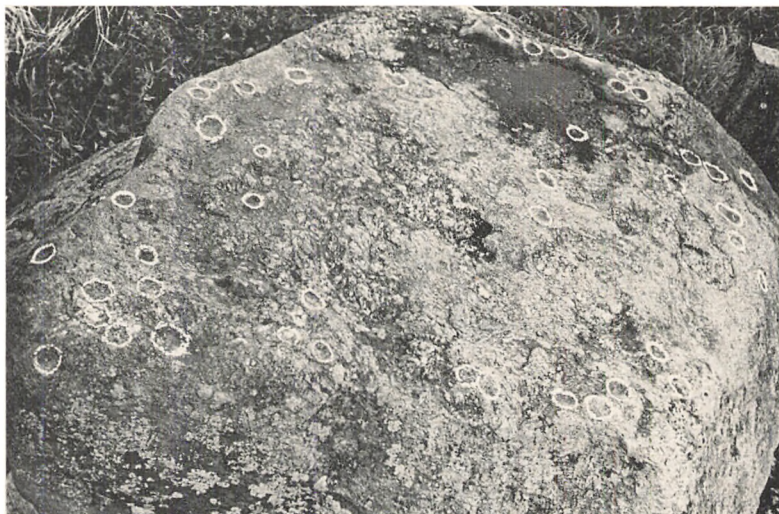

Fig. 17: Sten nr. 31, Bjergesodyssens dæksten, der har mindst 48 skålgruber. I den større, naturlige fordybning på oversiden samler sig regnvand, det kan helbrede vorter – siger den lokale overtro. (Foto: Ole Refstrup).

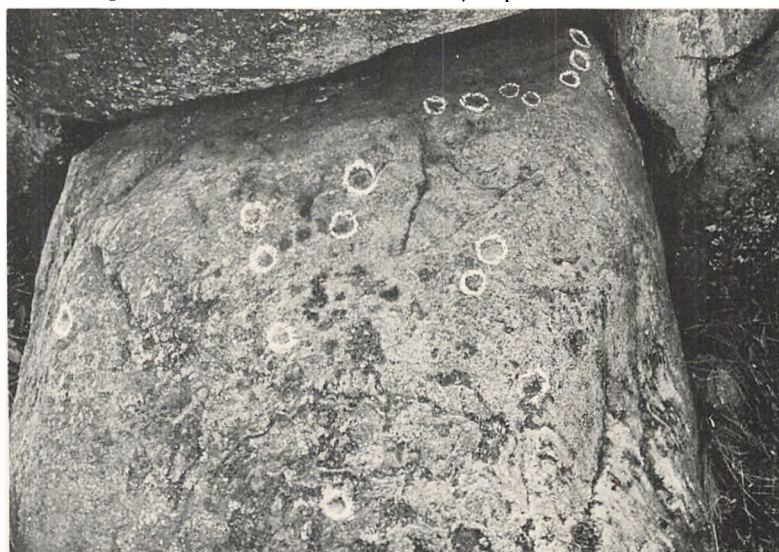

Fig. 18: Sten nr. 32, Bjergesodyssens ene bæresten, på oversiden heraf mindst 17 skålgruber. (Foto: Ole Refstrup).

*Fig. 19: Sten nr. 34, en af Bjergesødyssens randsten, herpå mindst 21 skålgruber. Den ene ende af dyssens randsten mangler – de er blevet brugt til fundament i Skip-
pinge Mølle. (Foto: Ole Refstrup).*

ristningssten, både ved selve udgravningerne og på sten fundet rundt om i skoven. Der er tale om en række sten med skålgruber – og én med en arm-hånd-figur, se H. Thranes artikel „En bronzealderbygd omkring Jyderup skov i Odsherred“ i denne årbog.

To af stenene med skålgruber er udførlig beskrevet i „Helleristninger i Odsherred“ (Gregersen 1970) samt i tillægget til Glob 1972, sidstnævnte sted er begge sten afbildet. Arm-hånd-stenen er afbildet i „Bronzealder i Nordvestsjælland“ (Thrane 1972).

Kort over Jyderup skov med angivelse af fundsteder for helleristninger findes også i nærværende årbog i Thranes artikel (gengivet efter Thrane 1971,1). Af stenene findes én endnu i Jyderup skov, de øvrige på Nationalmuseet og museet i Nykøbing.

Skippinge herred

35 – 38. *Langdysse, Vesterlyng, Bregninge sogn* (sb. nr. 159; Fortm. nr. 22).

35. På dyssens dæksten, der er af grå bjergart, findes spredt over hele oversiden 14 skålgruber samt flere usikre. De er i diameter fra $3\frac{1}{2}$ til 5 cm, dybden er fra $\frac{1}{2}$ til 1 cm. (Fig. 20).

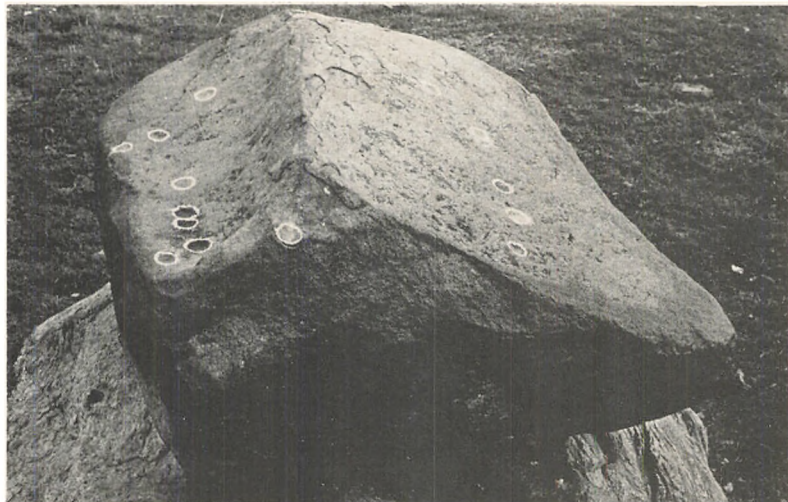

Fig. 20: *Langdysse på Vesterlyng, sten nr. 35 er dækstenen med 14 skålgruber.* (Foto: Ole Refstrup).

36. På ydersiden af sydlige randsten findes 3 skålgruber, 4–5 cm i diameter og $\frac{1}{2}$ cm dybe.

37. På ydersiden på toppen af en af de østlige randsten findes 2 skålgruber tæt ved siden af hinanden. De er i diameter 7 og 9 cm, tilsvarende dybde $\frac{1}{2}$ og $1\frac{1}{2}$ cm.

38. Øverst på nordligste randsten 3 skålgruber. De er $5\frac{1}{2}$ –6 cm i diameter, alle $\frac{1}{2}$ cm dybe.

39 – 40. *Dyssekammer, Birkendegård, Værsløv sogn* (matr. nr. 1 a; sb. nr. 24; Fortm.: u. nr.).

39. På dyssekammerets dæksten findes spredt over oversidens skrånende flade 18 skålgruber samt nogle usikre. Diameter fra 3 til 5 cm, dybden fra 0,2 til $1\frac{1}{2}$ cm.

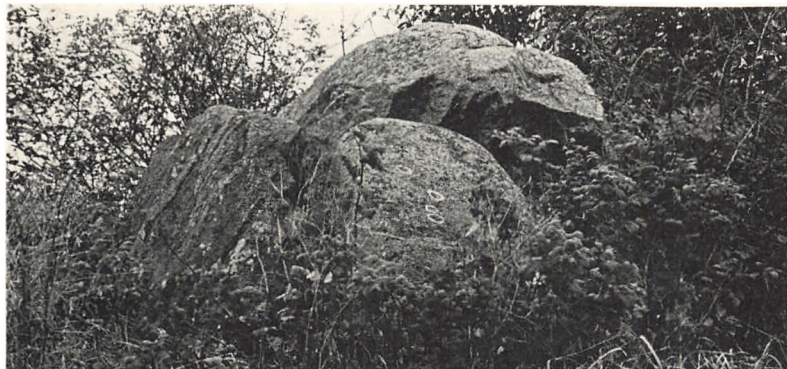

Fig. 21: Dyssekammer på Birkendegårdsmark ved Værsløv (sten nr. 39 og 40). På bærestenen nærmest i billedet er skålgruberne malet op. (Foto: Ole Refstrup).

40. På kammerets nordvestligste bærestens yderside findes 4 skålgruber, fra 4 til 6 cm i diameter og fra $\frac{1}{2}$ til $1\frac{1}{2}$ cm dybe. (Fig. 21).

Skålgruberne blev fundet på dyssen i forbindelse med Nationalmuseets udgravning ved museumsinspektør Thorkild Ramskou af de nærliggende „Stencirkler“, se herom Th. Ramskous artikel i denne årbog, endvidere Nationalmuseets Arbejdsmark 1970 (Ramskou 1970).

41 – 42. *Jættestue, Værsløv sogn* (matr. nr. 4 a; sb. nr. 3; Fortm. nr. 126).

41. Øverst på dækstenen på jættestuen findes 2 skålgruber, 5 og 6 cm i diameter og begge 1 cm dybe.

42. På jættestuens søndre bæresten findes øverst 1 skålgrube, 4 cm i diameter og 1 cm dyb.

Skålgruberne fundet i august 1972 af Ole Refstrup.

43. *Lindebjerg, Værsløv sogn* (matr. nr. 8 a; sb. nr. 16; Fortm. nr. 121).

På en udgravet stendysse ca. 350 meter øst for Lindebjerg skov findes øverst på den delvis nedstyrtede dæksten 3 skålgruber, i diameter 5, $4\frac{1}{2}$ og 4 cm, tilsvarende dybde 1, $\frac{1}{2}$ og 1 cm.

44 – 46. *Jættestue ved landevejen mellem Værsløv og Rørby, Værsløv sogn* (matr. nr. 16 b; sb. nr. 10; Fortm. nr. 126).

44. På dækstenen på jættestuens østlige kammer findes på den sydvendte flade 11 skålgruber, i diameter fra 4 til 7 cm, i dybden fra $\frac{1}{2}$ til

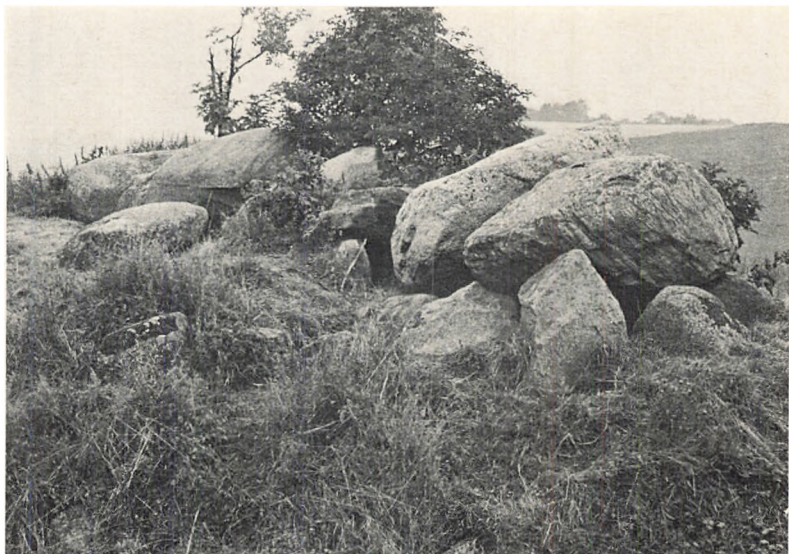

Fig. 22: Jættestue på landevejen mellem Værsløv og Rørby. Dækstenen over kammeret nærmest i billedet har mindst 11 skålgruber. (Foto: Ole Refstrup).

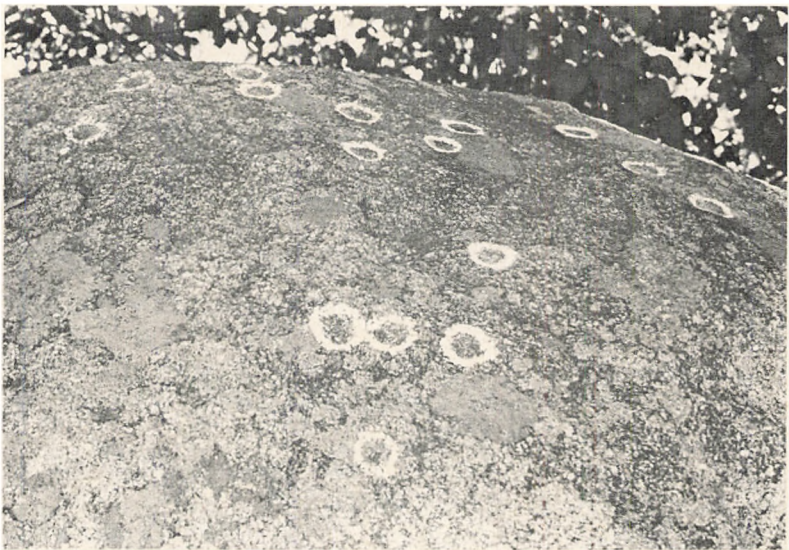

Fig. 23: Sten nr. 47, dækstenen over Uglerrupdyssen. (Foto: Ole Refstrup).

2 cm. Overfladen er meget forvitret og mange svage fordybninger er antagelig spor efter flere skålgruber. (Fig. 22).

45. På det østligste kammers nordøstligste bæresten findes på oversiden 3 skålgruber, i diameter 4–7 cm, i dybden $1\frac{1}{2}$ –1 cm.

46. På oversiden af dækstenen på det midterste kammer findes 2 skålgruber, i diameter $6\frac{1}{2}$ og $7\frac{1}{2}$ cm, tilsvarende dybde $1\frac{1}{2}$ og 1 cm.

Tuse herred

47–48. *Uglerupdyssen, Hørby sogn* (matr. nr. 4; sb. nr. 15; Fortm. nr. 65).

47. På dyssens dæksten findes spredt over hele oversiden 18 skålgruber, i diameter fra 3 til 6 cm, i dybden fra $1\frac{1}{2}$ til $1\frac{1}{2}$ cm. (Fig. 23).

48. På dyssens nordøstlige bæresten findes 4 skålgruber på stenens øverste del, de er i diameter fra $4\frac{1}{2}$ til 7 cm, dybden er fra $1\frac{1}{2}$ til $1\frac{1}{2}$ cm (afbildn.: Schou Jørgensen 1972 p. 7).

49. *Bognæs-dyssen, Bognæs, Udby sogn* (matr. nr. 4; sb. nr. 46; Fortm. nr. 80).

Midt på oversiden af det sydlige kammers dæksten findes 1 skålgrube, diameter $6\frac{1}{2}$ cm og 1 cm dyb.

50. *Minkemark, Udby sogn* (matr. nr. 23).

På en $0,5 \times 0,45 \times 0,30$ m stor sten af grå bjergart findes tæt sammensiddende 63 skålgruber samt enkelte usikre på 3 af stenens sider. Skålgrubernes diameter er fra $1\frac{1}{2}$ til 7 cm, dybden fra 0,2 til $2\frac{1}{2}$ cm. (Fig. 24).

Stenen blev fundet i 1958 af Niels Ansbjerg, Holbæk, hvor den lå som trædesten i haveindgangen mellem hus og gærde på ejendommen matr. nr. 23 af Udby. Stenen er nu opstillet i Holbæk Museums bronzealder-samling.

Fig. 24: Sten nr. 50, fundet i Minkemark, Tuse Næs. Største skålgrube er 7 cm i diameter og 2½ cm dyb. (Foto: Ole Refstrup).

Litteraturhenvisninger:

- Dal, Erik 1958. Om Jens Torbensen Lidøes digt. Fra Holbæk Amt 1958 p. 15–31. Historisk Samfund for Holbæk Amt, Holbæk 1958.
- Dreyer, Frederik Carstensen 1664. Ondlosæ polyxestos ex vetusto renovata. Udarbejdet 1664, hidtil utrykt. Bevaret i en række afskrifter, den bedste Gl. kgl. saml. 2346,4 ° (Dal 1958).
- Estrup, H. F. J. 1851. Tygestrup, som det var og som det er. Samlede Skrifter II, p. 241–371. København 1851.
- Fortm.: Vore Fortidsminder, arkæologisk kort over Nordvestsjælland. Målestoksforhold 1:100.000. Udgivet af Geodætisk Institut og Nationalmuseet. 2. udgave, København 1957.
- Glob, P. V. 1969. Helleristninger i Danmark. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter bind VII. Århus 1969.
- Glob, P. V. 1972. Helleristninger i Holbæk Amt. Bronzealderens Billedkunst p. 39–62. Historisk Samfund for Holbæk Amt, Holbæk 1972.
- Gregersen, Søren 1970. Helleristninger i Odsherred. Ting og Sager fra Odsherred 1970 p. 6–19. Odsherreds Folkemuseum, Nykøbing Sj. 1970.
- Jørgensen, Ove Bruun 1958. Undløse kirke og dens restaurering. Fra Holbæk Amt 1958 p. 25–48. Historisk Samfund for Holbæk Amt, Holbæk 1958.
- Jørgensen, Mogens Schou 1972. Aktion Helleristning. Lokalhistorisk Journal 1972 nr. 3 p. 5–8.
- Kjær, Hans 1911. De forhistoriske Mindesmærker og Fund – især fra Stenalderen – i Udby Sogn, Arts Herred. Fra Holbæk Amt 1911 p. 5–41. Historisk Samfund for Holbæk Amt, Holbæk 1911.
- Müller, Sophus 1917. Skålformede fordybninger, hellige Tegn for Ilden Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1917.
- Müller, Sophus 1920. Billed- og Fremstillingskunst i Bronzealderen. Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1920.
- Petersen, Henry 1875. Om Helleristninger i Danmark. Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1875.
- Rafn, C. C. 1843. Beskrivelse af to Oldtidsminder i Ods Herred på Sjælland, A. Troldestuen i Steenstrup, B. Et stensat Graykammer ved Herrestrup. Annaler 1842–43.
- Ramskou, Thorkild 1966. En dosis sten. Skalk 1966 nr. 1 p. 8–11.
- Ramskou, Thorkild 1970. Et dansk Stonehenge? Nationalmuseets Arbejdsmark 1970 p. 59–66.
- Rostholm, Hans 1972. Danske helleristninger – og deres forhold til de øvrige nordiske helleristninger fra bronzealderen. Hølstebro Museums Årsskrift, Hølstebro 1971–72.
- Schmidt, Aug. F. 1932. Danmarks Kæmpesten i Folkeoverleveringen, I–II. Danmarks Folkeminder nr. 39, København 1932–33.

Thrane, Henrik 1971,1. En bronzealderboplads ved Jyderup skov i Odsherred. Nationalmuseets Arbejdsmark 1971 p. 141–164.

Thrane, Henrik 1971,2. Friske skålgruber fra Holløse. Nationalmuseets Arbejdsmark 1971 p. 198.

Thrane, Henrik 1972. Bronzealder i Nordvestsjælland. Bronzealderens Billedkunst p. 31–38. Historisk Samfund for Holbæk Amt, Holbæk 1972.

Forkortelser:

BHFA: Bohusläns Hällristningsforsknings Arkiv, Tanumshede, Sverige.

Sb: Sognebeskrivelser i Nationalmuseets arkiv.

EN STEN MED FRISKE SKÅLTEGN FRA HOLLØSE, KVANLØSE SOGN

af Henrik Thrane.

Gårdejer Jørgen Nielsen, Holløse, ringede 30/10-70 til Nationalmuseet og meldte et fund af en sten med skåltegn i rækker. Han gik ud fra, at det var en gravplads, idet der var trækul og potteskår.

Den 9/11-1970 besøgte jeg forhenværende gårdejer Jørgen Nielsen, og sammen så vi på findestedet. Det var sønnen Jens Peter Nielsen, der havde købt en mark på hver side af det gamle skeldige i sogneskellet og sløjfet diget for bedre at kunne dyrke de to marker under et. I linie med det gamle dige skulle der lægges drænrør, og det var ved gravning af grøften hertil fundet blev gjort. Der var afdækket en stensætning af større sten med mindre, tildels fliser ind imellem. På grund af føret – det hele sejlede nærmest – var det svært at afgøre stensætningens form.

Der var et par skår (1), som var opfattet som rester af en urne, og lidt udenfor stensætningen havde ligget en kalksten med prikhuggede skålgruber (2).

Skårene var desværre ganske små og ukarakteristiske, der er ikke tvivl om, at de var fra oldtiden, men nogen nærmere datering kan ikke gives.

Stenene lå i blandet fyld, gråt leret til forskel fra den brune undergrundsler udenfor anlægget. Der var spredte små stumper trækul, men ikke noget egentligt lag heraf. Stenene lå i en dybde af 0,45 m under markoverfladen og der var fortsat blandet jord i en dybde af 0,70 m, måske dybere, men der stod vand i drængriften, så det var svært at afgøre, hvor dybt ned fyldskiftet fortsatte.

Undersøgelsen foretoges d. 14/4-1971 sammen med finderer Jørgen Nielsen.

Efter afrensning af løs jord tegnede sig en stenlægning eller stendyngge af uregelmæssigt omrids med en større sten liggende skråt ind og ned i nordenden, hvor der lå en flad sandsten et stykke inde i dyngen, skrånede nedad mod nord. Mod syd gik dyngen op til tre store sten, der lå med mindre sten i mellemrummene. Stendyngens top var betydeligt større end disse stens top. Efter fotografering af dette niveau fjernedes de øverste sten og et snit syd-nord påbegyndtes (fig. 1). Efter fjernelse af de øverste mindre sten viste den flade sten sig at være en del af en større knust flad rødlig sandsten, der var 0,75 m lang, 0,40 m bred og 0,12 m tyk. Under stenen var ikke, som man kunne have forventet, noget gravgemme, blot et ganske lille og meget uregelmæssigt område uden sten. Fylden var her, som ellers imellem stenene, grålig, blandet leret.

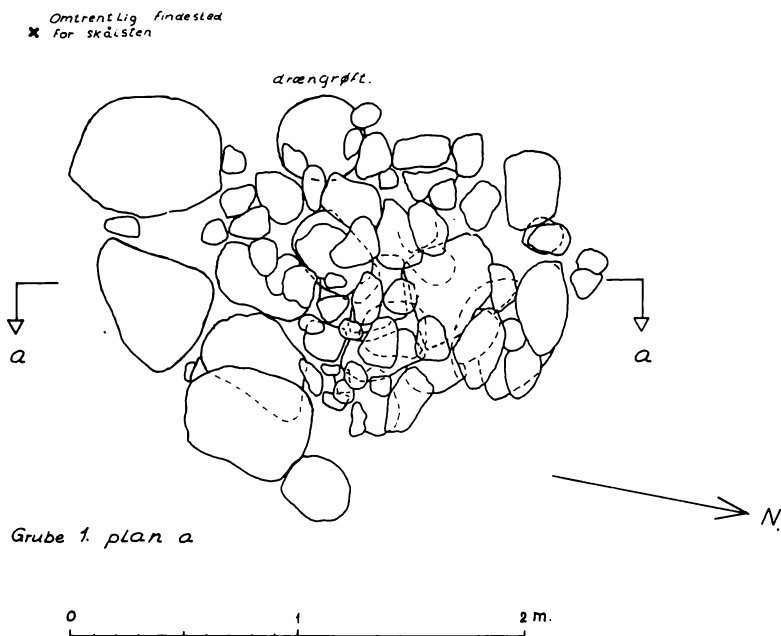

Fig. 1. Plan af stenlægningen, x markerer findestedet for skålstenen.

Fig. 2. Snit igennem stenlægningen.

I snittet (fig. 2) viste det sig, at flere af de større sten, der kunne ses i dyngens overflade fortsatte til dens bund, flere stod sat på deres smalleste ende hvilende på undergrund omkring niv. 200. Snittet tegnedes, hvorefter Jørgen Nielsen brækkede den vestlige halvdel igennem. Her viste det sig ligeledes, at store sten stod sat på grubens bund. Et enkelt flintafslag (fund a) lå under de store sten, der var den eneste genstand, der fandtes. Nogle få og små stumper trækul medtoges ikke, der var ikke nok til prøver.

Stenene lå i en grube, hvis omrids og bund dog ikke blev etableret med tilfredsstillende sikkerhed, tildels fordi drænggrøften var gået for tæt på langs vest, dels fordi der ikke var nogen skarpe grænser at se. Kanterne var såvidt det kunne ses uregelmæssige, bunden var nogenlunde flad midtpå, men ellers med skrånende sider.

Anlægget kan beskrives som en uregelmæssig oval grube $2,25 \times$ ca. 2 m og ca. 0,60 m dyb, grubens top var 0,45 m under nuværende overflade. I gruben var sat store sten ved siden af hinanden, således at de stod lodret, herover var lagt en flad sandstensflise og en løs stenlægning af hovedstore og mindre sten. Anlæggets top kan være ødelagt ved dyrkning for mange år siden, eller ved den sidst foretagne sløjfning og dyrkning. Skeldiget har gået lige henover anlægget og har således beskyttet det indtil 1970.

En tolkning af anlægget er svær at give. Den flade sandsten gav det en vis lighed med en grav, men der er hverken fundet brændte ben eller rester af ubrændte tænder eller knogler og ej heller oldsager, som kan formodes at høre til en grav. Da helleristningsstenen (2) er fundet blot ca. $\frac{1}{2}$ m mod syd, er det nærliggende at antage, at den oprindelig har ligget i eller på stendyngen og er slæbt ud herfra ved den sidste markbehandling.

Fig. 3. Findestedet set fra NV.

Beliggenheden (fig. 3) på sydsiden af en bakke næsten i bunden af sadlen mellem to bakkedrag, hvor der er vandhuller mod vest, ligner ikke den anbringelse, man kunne forvente af en bronzealdergrav og passer i hvert fald ikke med en eventuel forsvundet høj – hvoraf der iøvrigt heller ingen antydninger er.

Undersøgelsen blev foretaget som hastegravning på 1 dag.

Beskrivelse af sten med skålgruber

Selve stenen med skålgruberne er afbildet fra de fire langsider på fig. 4–7 og en nærmere beskrivelse følger her.

Nærmest firkantet, naturligt formet, kalkstensblok, gråbrun overflade. Et stykke er brækket af, med gammel patinering, fra midt på den ene bredside og ned midt på den ene smalside. Dette brud har skarpe kanter og er sket efter at skålgruberne er indhugget. Derimod er brud på endefladerne formentlig ældre end skålgruberne, da de har samme farve og konsistens som stenens overflade iøvrigt.

Overfladerne er nummereret:

a. Nogenlunde plan med fire skålgruber, henholdsvis 4 – 2,9 – 3,4 og 2,7 cm i diameter, den største 1,8 cm dyb, den næststørste 1 cm dyb, den næstmindste 1 cm dyb og den mindste 1 cm dyb (fig. 4).

b. Delvis afspaltet flade, bevaret er to skålgruber samt kanten af en tredie og en svag antydning af en fjerde, denne sidste er dog så usikker, at den ikke bør medregnes. De to velbevarede er 2,5 og 3 cm i diameter. Arrangementet af de tre bevarede gruber sandsynliggør, at der har siddet en fjerde i det nu manglende stykke, så der har været fire gruber arrangeret (fig. 5).

c. Denne side har bevaret to tydelige gruber, begge 2,6 cm i diameter, i forlængelse af disse to en tredie, der ikke er hugget rigtigt ned, men blot fremstår som en diffus plet med prikhugningsspor, 2,3 cm i diameter; der er en urenhed i stenen det pågældende sted, der kan forklare, at gruben ikke er hugget dybere. Ved siden af de to førstnævnte gruber sidder rester af to andre, hvoraf størstedelen er forsvundet med den afsprængte flis. På hjørnet på en skrå flade to prikhugningsspor (fig. 6).

d. Velbevaret med to rækker gruber, tre i hver række samt i enden midtfor rækkerne en enkelt mindre grube, ialt 8, gruberne 2,2 – 2,5 cm i diameter og 0,6–0,8 cm dybe (fig. 7).

Alle skålgruberne står uden efterbehandling, med tydelige spor af de individuelle huggespor og med uregelmæssige fligede kanter. Gruberne på side b og delvis d har lidt hvidere bund, hvilket kunne antyde, at de er hugget i en anden omgang end gruberne på side a og c.

Fundet er interessant, dels ved stenens mærkeligt friske skåltegn, dels ved at den er beskadiget tilsyneladende i gammel tid. P. V. Glob ville sikkert sige, at den var blevet dræbt – at dens magiske indhold var ødelagt ved afhugningen. Desværre er stenen revet ud af sin sammenhæng, og det formentligt tilhørende anlæg er så intetsigende, at det ikke bidrager ret meget til forståelse af stenen.

Hvis vi går ud fra, at skålstenen har haft en vis betydning på grund af skåltegnene, samt at den er gravet ned ret hurtigt efter at tegnene blev hugget, er det nærliggende at tolke gruben som en slags offergrube. Stenen kan have hørt til gruben og direkte været årsagen til at gruben blev gravet og stenlægningen lagt. Måske kan stenen med skålgruberne have stået på stenlægningen som en slags alter. Vi får det ikke at vide nu og

Fig. 4 Skålstenen, side a

Fig. 5 Skålstenen, side b

Fig. 6. Skälstenen, side c.

Fig. 7. Skålstenen, side d.

tanken kan kun fremsættes som hypotese. Først når et andet heldigere fund bringer lignende forhold, kan hypotesen eventuelt bekræftes. Indtil da indgår anlægget fra Holløse behæftet med et spørgsmålstegn i en eksklusiv lille gruppe af formodede offergruber fra bronzealderen. Det tydeligste eksempel er en grube fra Midskov på Nordfyn, hvor en stor sten med mange skåltegn var gravet ned i en grube sammen med yngre bronzealders lerkarskår (Albrechtsen 1966). Andre Eksempler kan hentes i P. V. Glob's oversigt over de danske helleristninger (1969, fund no. 91). Her kan man også finde eksempler på, at friskhuggede helleristninger er gravet ned – oftest i gravanlæg som også den nyfundne arm-håndsten fra Jyderup skov (se artikel foran). Denne skik tyder på, at det mere var selve indhugningen af tegnene, som betød noget end det endelige billede. Dets betydning for de levende kan i hvert fald ikke have været stor, men måske desto mere for de døde?

Litteratur:

Albrechtsen, E. 1966, Nye fund af skåltegn, Fynske Minder 1965, p. 173–183.

Glob, P. V. 1969, Helleristninger i Danmark, Jysk arkæologisk selskabs skrifter VII.

EN BORTPLØJET GRAVHØJ FRA ÆLDRE BRONZEALDER PÅ DAMGÅRD, NY HAGESTED

af Henrik Thrane.

D. 17/12-1960 modtog Nationalmuseet meddelelse fra museumsinspektør J. L. Østergaard-Christensen, Holbæk, om en besigtigelse af et fund af flintflækker og broncefragmenter. De var fundet af ejeren, gårdejer Erik Sandal, i begyndelsen af december ved pløjning. Denne havde ved pløjningen kigget efter i furen, fordi han vidste, at jorden på dette sted var sort. I bunden af den friske fure fandt han ca. 35 flækker. Flækkerne var, formentlig af hjulet på plovens landside, trukket mod øst, idet pløjningen foregik vest-øst. Flækkerne var herved blevet fordelt over et område, der gik op til 1,5 m øst for det punkt, hvor de oprindeligt havde ligget. Et broncefragment (fra en kornsegl) lå ca. $\frac{3}{4}$ m øst for dets oprindelige sted. Tre-fire flækker lå på den flade side, nærmest ved siden af hinanden, orienteret N-S. Disse flækker lå formentlig i urørt position.

Sandal tilkaldte nu fisker Alf Olsen, Udby fra Holbæk Arkæologiklub, og de gennemgik sammen den løse jord og lagde en sten ovenpå stedet, hvor flækkerne lå og dækkede til med jord. Østergaard-Christensen blev nu tilkaldt og han tog de fire flækker og et stykke bronze op, der endnu lå in situ.

Både broncefragmentet og flækkerne (fig. 1) blev siden via Holbæk Museum indsendt til Nationalmuseet. En efterundersøgelse måtte på grund af vinteren udskydes til sidst i maj.

Findestedet er lige syd for skeldiget mod naboejendommen på en ret

Fig. 1. Flækkeskraberne.

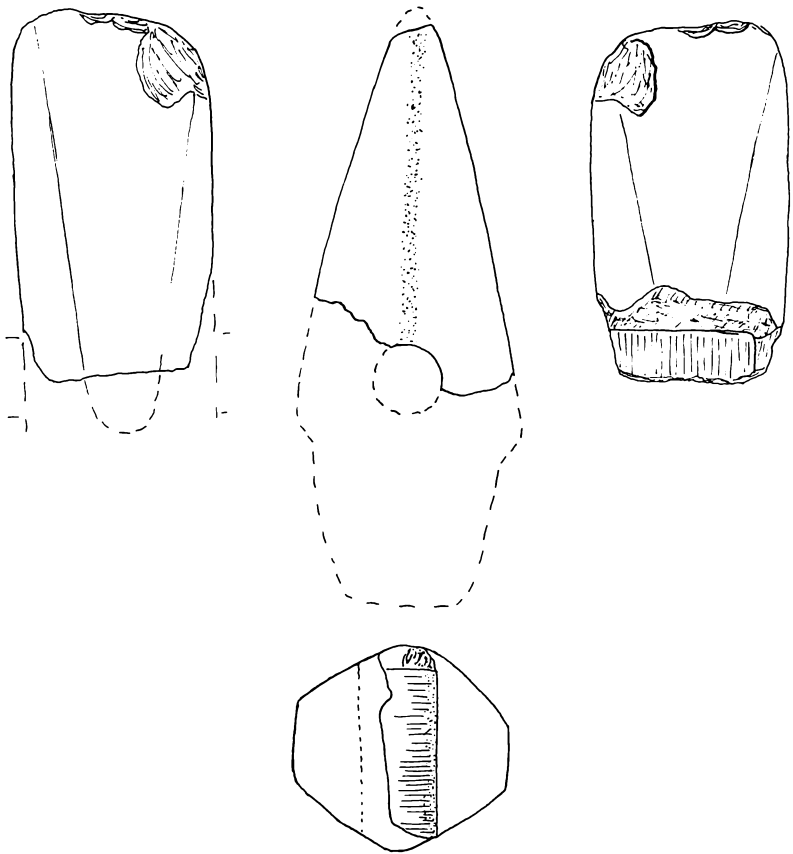

Fig. 2. Økse fra yngre bronzealder, 1:4.

flad mark, der falder let mod sydøst, hvor der er gamle mosearealer og tidligere skal have stået vand. Der er fundet pletter med sort jord på en lille højning længere mod sydøst (Sognebeskrivelsen nr. 94) og flintopsamlinger her og sydvest for findestedet (sb. 95) og ved moseskellet (sb. 96) tilhører senneol. eller bronzealder. En rhombisk stenøkse fra yngre bronzealder er fundet i mosehullet (sb. 93). (Fig. 2).

Findestedet ligger i den nordlige side af en ganske lav højning, der er så ubetydelig, at man ikke på forhånd ville opfatte den som en gravhøj.

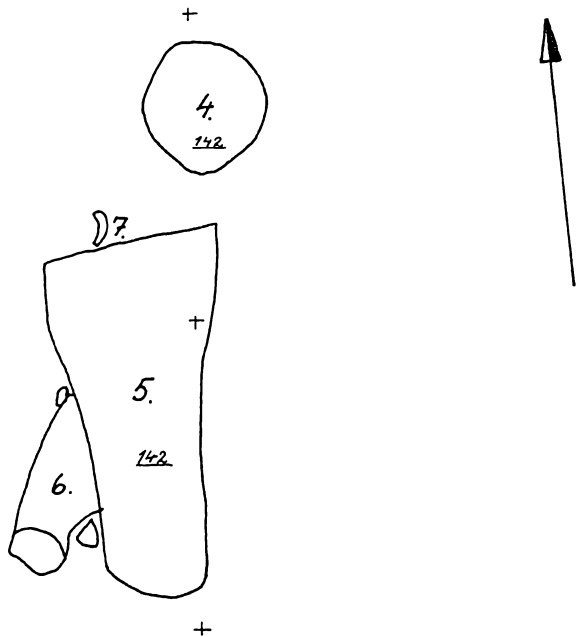

Fig. 3. (4) Svovlkis?, (5) flintdolk, (6) bronzeblad, (7) bronzefragment.

D. 28/4 blev findestedet anvist med stor nøjagtighed af gårdejer Sandal og plovfuren rensat af til urørt niveau. 2 små stykker bronze af kornseglen (1) fandtes i fure indenfor 1 m øst for findestedet, et andet stykke fandtes 1 m øst for samme sted i pløjelaget (2). Udgravningen foretoges af Sven Thorsen og undertegnede i april og de første dage af maj.

På findestedet lå nogle bronzefragmenter in situ, formentlig et knivsblad (no. 3), der var stærkt ødelagt, men så ud til at have en slags skaftspids mod vest.

Broncen lå på et lag sort formuldet organisk materiale (10). Dette havde en lys brun overflade, stærkt krakeleret, men oprindelig tilsyneladende glat. Der var ingen tydelig struktur i overfladen. Under den lyse skorpe blev laget mørkt-sortbrunt og ved pensling kunne her fremkomme en struktur, der lignede træ med årerne øst-vest. Overfladen af dette lag var ret ujævn og konturerne diffuse. Udenfor det område, hvor

det organiske materiale kunne følges som en jævnt kontinuerlig flade, var også pletter af et lignende materiale og mørkere jord. Denne mørkere zone forløb udenom det organiske materiale.

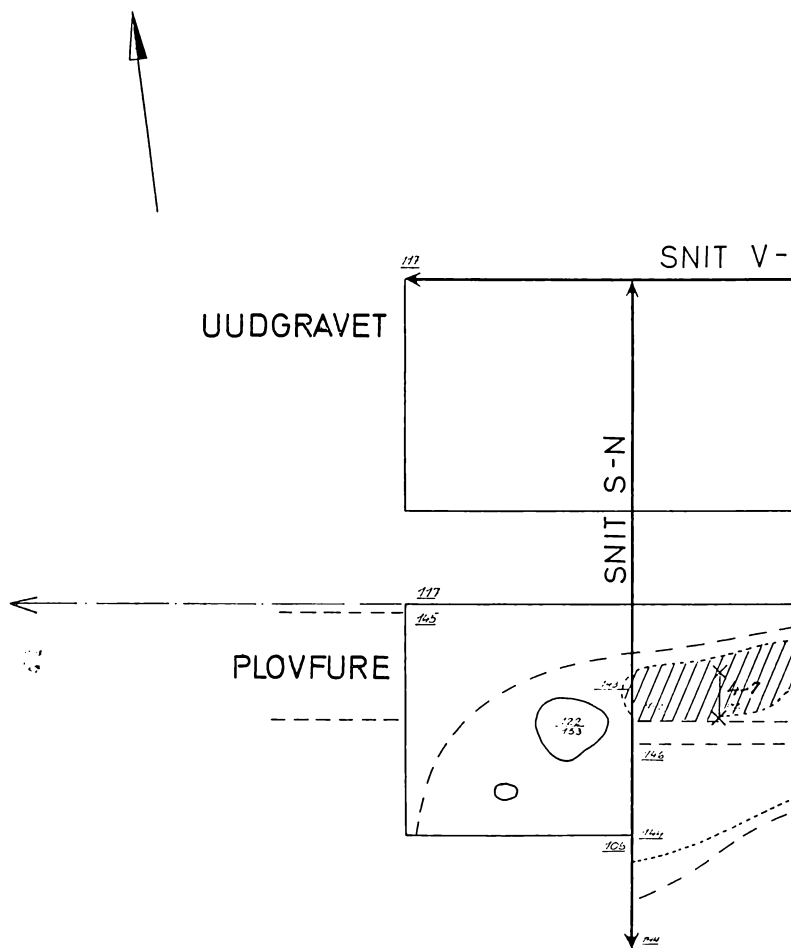
Ligeledes på det organiske materiale lå 1 m mod vest enden af en flintdolke (5) delvis dækkende et bronzeblad (6) med en but ende mod syd, og et broncefragment (7). Disse tre stykker blev taget op som præparat og udgravet på Nationalmuseet af konservator Dorthe Ørsnes. Lidt nord for dolken lå en klump svovlkis (4), hvoraf en del allerede var opgravet. (Fig. 3). Disse to fundkoncentrationer, flintseglene, kornseglene og bronze 3 i østenden og flintdolke 5 etc., der udgør et fyrtøj eller måske har ligget i en pung, må opfattes som udstyr i en grav, hvis kiste repræsenteres af det organiske materiale 10. Der blev ikke iagttaget noget spor af knogler eller tænder, men jorden var også meget sur, hvorfor det er sandsynligt, at al kalk er udvasket.

To mindre sten i østenden og en hovedstor sten i vestenden af det organiske materiale kan måske være støttesten for kisten eller markere dens ender.

Ved undersøgelsen anlagdes et felt $4 \times 1,5$ m med en balk øst-vest, denne blev fjernet, da den gik på langs af graven og en anden profil syd-nord igennem vestenden af graven blev opmålt.

Denne profil viser øverst et 35 cm tykt muldlag, derunder et 16 cm tykt mørkt, sort-brunsort hårdt sandet ler. I fladen var der sandfyldte revner i dette lag, der må være udvasket sand i tørkerevner. Dette lag opfattes som højfyld og tynder da også ud mod nord, hvor højningen flader ud. I det mørke lag en del flintafslag (8). Under dette lag var et 14 cm tykt gråbrunt blandet lag sandet ler med nogle få flintafslag og en del småsten. (Knogle 9). Træsporene (10) lå i dette lag og kisten er derfor lagt i højfyld, ikke på markoverfladen.

Den gråbrune jord opfattes som den gamle muld, hvorpå højen er anlagt. Det forsøgte ved fladeafskrabning i forskellig dybde at iagttage pløjespor, men uden held. Hvis der har været pløjet under højen, er sporene i hvert fald så udvisket, at det nu ikke er muligt at se dem. Herunder gult ler. I den gule ler sås nogle pletter med blandet grå lerfyld, der måske kan repræsentere gruber (11–12) anlagt før højens bygningstid. Højfylden og den gråbrune jord gik hen over disse anlæg. I det ene (12) lå et enkelt afslag og lidt trækul, ellers var de fundtomme.

X—X • Måtelinier for detalplaner 3-7.

Fig. 4. Plan over udgravningsfeltet.

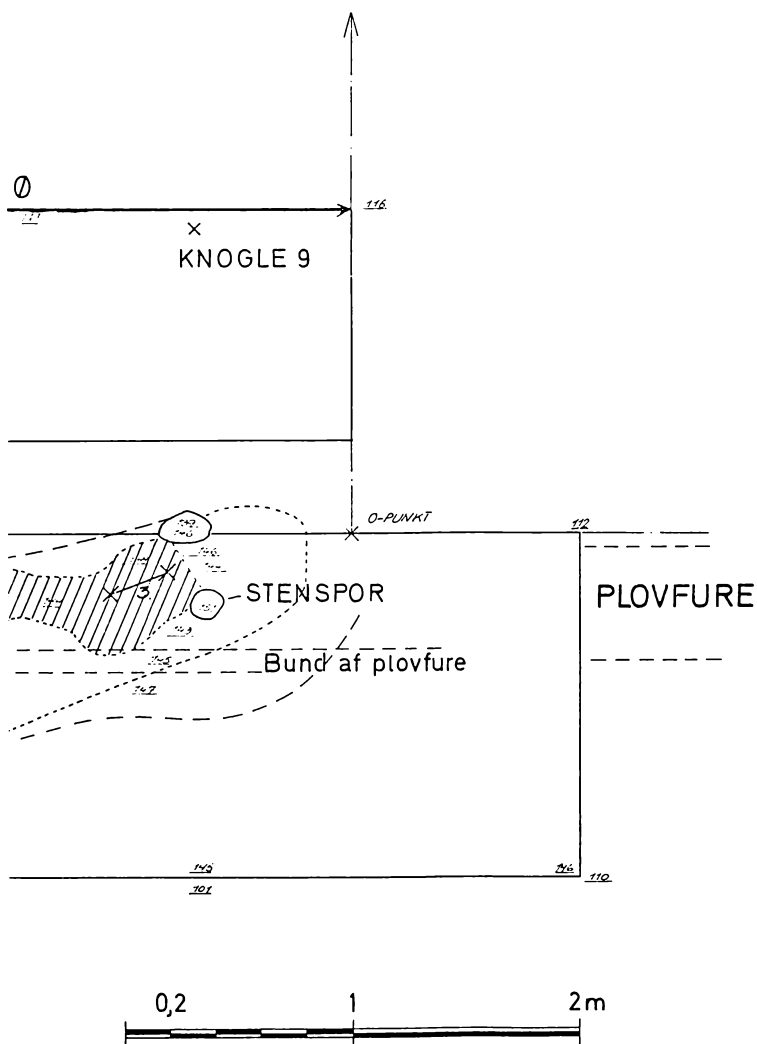

Fig. 5. Fotografi af oldsagerne på fig. 3 efter præparering på Nationalmuseet.

Overfladen af marken opmålt i et kryds for at konstatere højens udstrækning. Herefter kan højen ansættes til 15 m i diameter og ca. 0,25 m høj.

Der var ingen spor af højindhegning bortset fra en enkelt sten, der var pløjet op 10 m øst for findestedet for flækkerne, og som kan være en randsten.

Mod sydøst var der pløjet en del hånd-hovedsten op, et prøvehul her viste imidlertid ingen koncentration af sten.

Undersøgelsen har sandsynliggjort, at en trækistegrav fra ældre bronzealder formentlig er sekundært anlagt i en gravhøj. Graven var orienteret øst-vest og var ca. 2 m lang.

Gravens beliggenhed nord for højcentret sandsynliggør tilstedeværelsen af endnu en grav i højresten. Der blev ikke gjort forsøg på at lokalisere denne grav, da ejeren skulle have og så.

Kombinationen af ildslagningssten – her en ophugget kornsegl – bronze og svovlkis kendes fra bedre bevarede gravfund, hvor genstandene under-

tiden fandtes i en læderpung (Lomborg 1957, 177 ff). Fyrjtøjet er karakteristisk for ældre bronzealders mandsgrave.

På grund af fundforholdene kan vi ikke mere afgøre, om flintskraberne og bronzehornseglene har hørt med til pungen med fyrjtøjet. Det er mest sandsynligt, at i hvert fald skraberne har ligget for sig i en pakke. I form og teknik minder de meget om den yngste stenalderes skrabere (Glob 1952, no. 538), men i miniatureudgave er de vistnok ellers ukendt. Ligheden med stenalderens flinthåndværk skal ikke forlede os m. h. t. datering; ældre bronzealders flinthåndværk fortsætter traditionen fra sen-neolithisk tid uden radikale ændringer (Lomborg 1960).

Enestående er dels miniatureformen, dels mængden af skraber, havde der været et par stykker, kunne det endda have gået, men en dyng på ikke mindre end 35 ens skraber anbragt i en grav forekommer næsten absurd. Dels kunne man formode, at skraberne var kvinderedskaber og hvad gør de så i en mandsgrav? Dels minder mængden og miniatureudgaven mere om offerfund, som vi kender fra mark og mose i såvel stenalder, som bronzealder. Skal vi da her opfatte dem som et offer nedlagt i graven?

Kornseglen af bronze blev desværre ikke komplet ved vores eftersøgning, men resterne kan være spredt så vidt med ploven, at de ikke er fundet. Den kan udmærket være nedlagt sammen med skraberne. Formen er almindelig i hele bronzealderen – den såkaldte knopsegl (Stensberg 1943, 69 ff, fig. 26). Denne segltype kendes fra gravfund, men er hyppigere i depot- eller offerfundene.

Denne lille kortvarige udgravning har vist, at der kan være brugbare iagttagelser at hente selv der, hvor gravhøjene er næsten totalt ødelagt af de moderne pløjemetoder. Det kan ikke siges tit nok, at der ligger en meget stor udfordring til dansk arkæologi i disse tusinder af overpløjede høje. Fristen til at redde fund og iagttagelser er kort, graven i den omtalte højtomt ville være totalt spoleret efter næste pløjning, så det var i sidste øjeblik, der blev gjort noget. Hvis ikke gårdejer Sandal havde brugt sine øjne og vist den fornødne beherskelse og anmeldt sit fund, var nok et interessant vidnesbyrd om bronzealderkulturen i Holbæk amt gået tabt.

Litteraturliste:

Glob, P. V. 1952, Danske Oldsager II, Yngre stenalder, København.

Lomborg, E. 1957, En højgruppe ved Ballermosen, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1956, København.

Lomborg, E. 1960, Fladehuggede flintredskaber i gravfund fra ældre bronzealder. Aarbøger f. nord. Oldkyndighed og Historie 1959, 146–183, København.

Steensberg, A. 1943, Ancient Harvesting Implements, Nationalmuseets skrifter, arkæologisk-historisk række I, København.

HOLBÆK AMTS BRONZEALDER LURER

af Lise Eskildsen.

Med lurerne står vi over for en oldsagstype, der har vundet international berømmelse. Lad os forsøge at placere dem i tid og rum.

I rum er lurerne stort set begrænsede til det område, der normalt benævnes „den store nordiske bronzealderkultur“, d.v.s. at der er fundet lurer i Sydnorge, Sydsverige, Danmark og Nordtyskland samt et enkelt fund i Letland. Danmark synes at have været centrum for denne kultur, en teori, der også styrkes af lurfundene, som er meget koncentrerede her. Kortet fig. 1 kan give et indtryk af denne fordeling, dog må det påpeges, at der her mangler 4 fund (1).

I tid strækker lurerne sig fra midten af bronzealderens III. periode til begyndelsen af periode VI. (2), hvilket i årstal vil sige fra ca. 1000 f. v. t. til ca. 500 f. v. t. De tidligste lurer har en ret enkel form (fig. 2) og minder stadig en del om det forlængede oksehorn, som man regner med, de er en udvikling af (3), mens de senere bliver langt mere svungne (fig. 3) og forsynes med en prydblade. Da lurerne aldrig er fundet sammen med direkte daterbare oldsager, dateres de udelukkende på ornamentikken, men det vil føre for vidt at komme ind på dette problem her, og der skal derfor blot henvises til værket Broholm 1965, s. 70–84.

En lur dannes af et langt konisk rør, der består af to dele. Disse to dele kan enten være støbt sammen i en uadskillelig lås, eller de kan være sat sammen ved en trekantformet adskillelig lås (fig. 4). Det korteste rør,

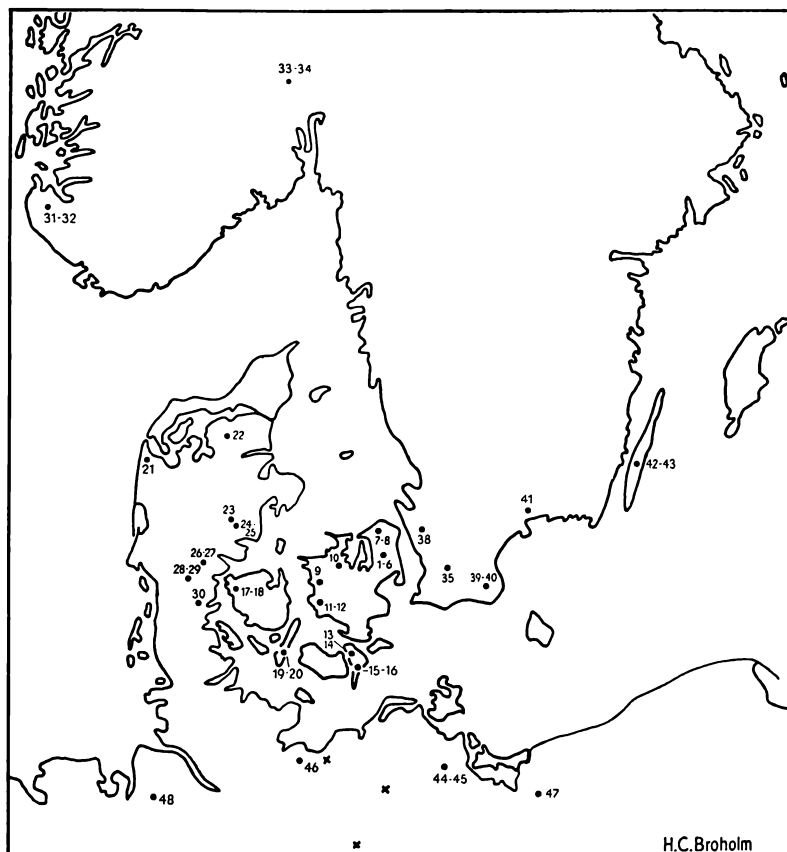

Fig. 1. Kort over lurfundene fra bronzealderen. (Efter Broholm 1965).

der bærer mundstykket, kaldes blæsestangen, medens det lange hovedrør benævnes schaltstykket. Øverst på dette sidder en prydblade, hvis eneste funktion er den rent dekorative. Nederst på blæsestangen kan være anbragt en række trekantformede stykker „rasleblik“, der er fastgjorte i øskener. Ligeledes kan man på bagsiden af prydbladen finde små knebelformede hamre. Disse rasleblik og hamre må, når der spilles på luren, have dannet en form for rytmemusik. En bærekæde er øverst fæstnet et stykke under munden på schaltstykket, medens den nedadtil slutter et stykke over låsen på samme rør.

Hvert rør er støbt i flere dele i den såkaldte cire perdue teknik. Denne støbemetode er i princippet ganske enkel. Først formes en indre kerne, der svarer til hulheden i det ønskede rørstykke. Overfladen af denne kerne skal være af fint, glat ler, for at rørets inderside kan blive jævn. Over kernen lægges et lag voks, der i tykkelse svarer til rørtykkelsen. På modellen sættes et antal voksstykker, der skal danne de kanaler, igennem hvilke den flydende bronze skal hældes ind. Oven på vokset lægges så en tyk ydre lerkappe, hvis inderside ligeledes er af glat, finslemmet ler. For at holde kerne og kappe adskilte under støbningen indsættes et antal flade, tynde bronzestykker (lameller), der er så lange, at de kan stikkes et stykke ind i både kerne og kappe.

Herefter lægges formen ind i ilden og glødes til alt vand er fordampet og leret hårdt. Vokset er nu smeltet og forbrændt, og i det hulrum, der herved fremkommer, påhældes bronzen gennem de kanaler, der dannedes af voksstykkerne på kernen. Når formen er afkølet, slås den itu, og det færdige rør skal blot afpudses med fil og hvæssesten.

Alt dette lyder jo meget simpelt, men støbning på denne måde er uhyre vanskelig at udføre, især når man tager i betragtning, at vægtykkelsen i røret normalt ligger mellem 0,5 mm og 1 mm. Det er af betydning for klangen, at væggen bliver så tynd som muligt; jo tyndere væg, des mere smæld i tonen.

Af de 34 danske lurfund, Broholm opregner (4), danner de 28 par bestående af en højre- og en venstresvunget lur af nøjagtig samme form og længde, hvilket vil sige, at de parvis er stemt i samme toneart. Det toneregister, luren spænder over, er begrænset til naturtonerne. Fra grundtonen, der afhænger af rørlængden, kan man altså ved forskellig ansats frembringe oktav, kvint, kvart, terts o.s.v. Efter de blæseforsøg, Godtfred Skjerne lod foretage (5), antages det, at man almindeligvis ikke har kunnet frembringe mere end 8–9 toner.

Fra Holbæk amt foreligger to lurfund, nemlig et fra Hallenslev (6), og et fra Dramstrup (7).

Hallenslevluren er fundet i flere omgange. Fragmentet af hovedrøret (fig. 5, 4–5) har henligget på Høng Husmandsskole, men er siden erhvervet til Nationalmuseet som danefæ. I marts 1961 meddelte salgschef Torben Lehnfeldt, at han hos boelsmand Poul Hansen, Lunden, Hallenslev, havde set nogle bronzegenstande, som han antog for at være lur-

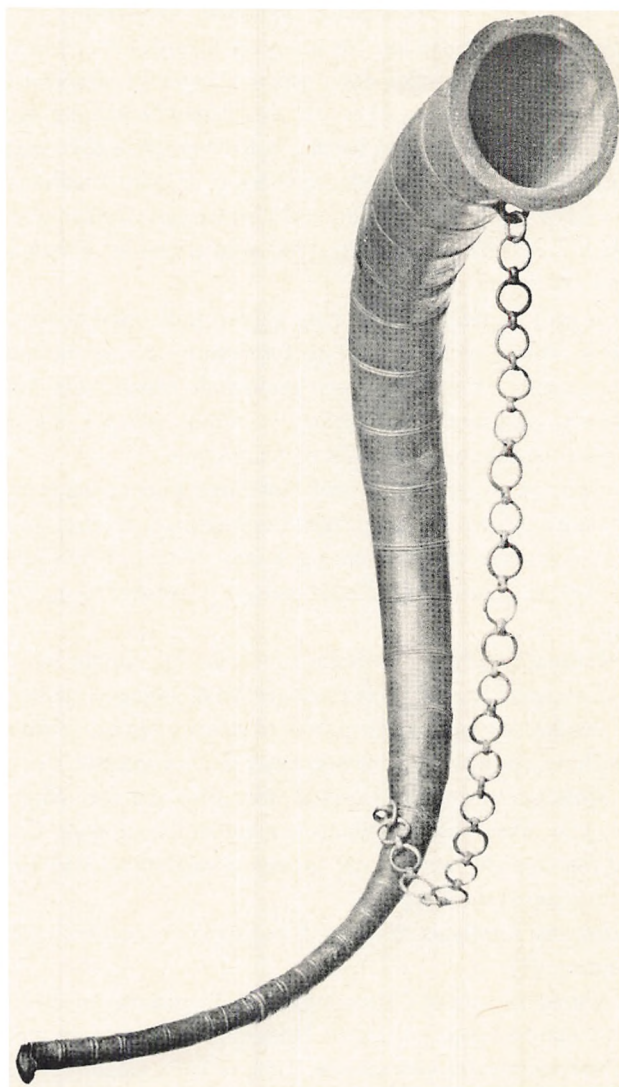

Fig. 2. Gullåkra-luren. (Broholm 1965).

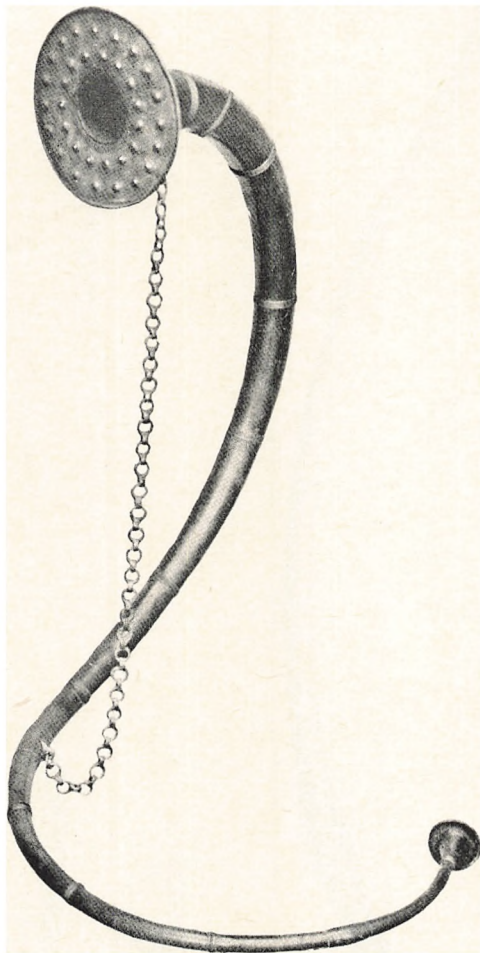

Fig. 3. Folvisdam-luren. (Broholm 1965).

Fig. 4. Del af Brudevælte-lur. (Broholm 1965).

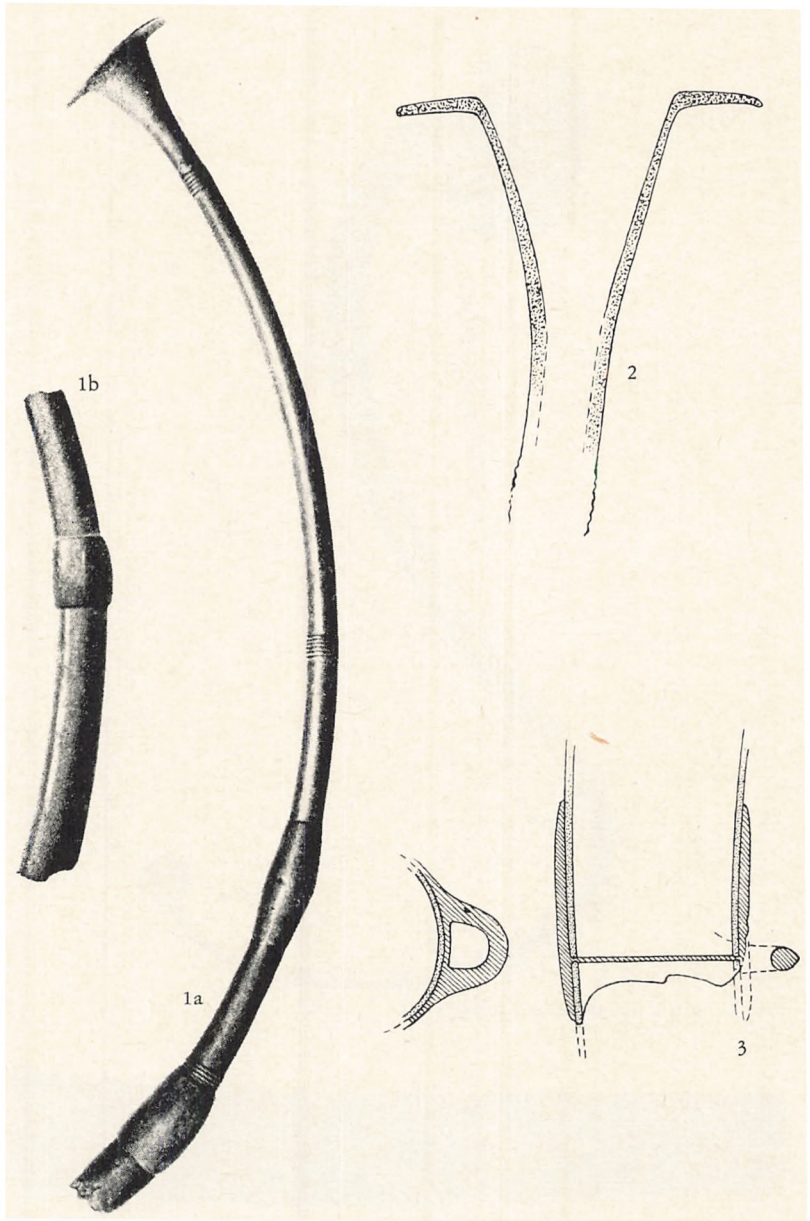
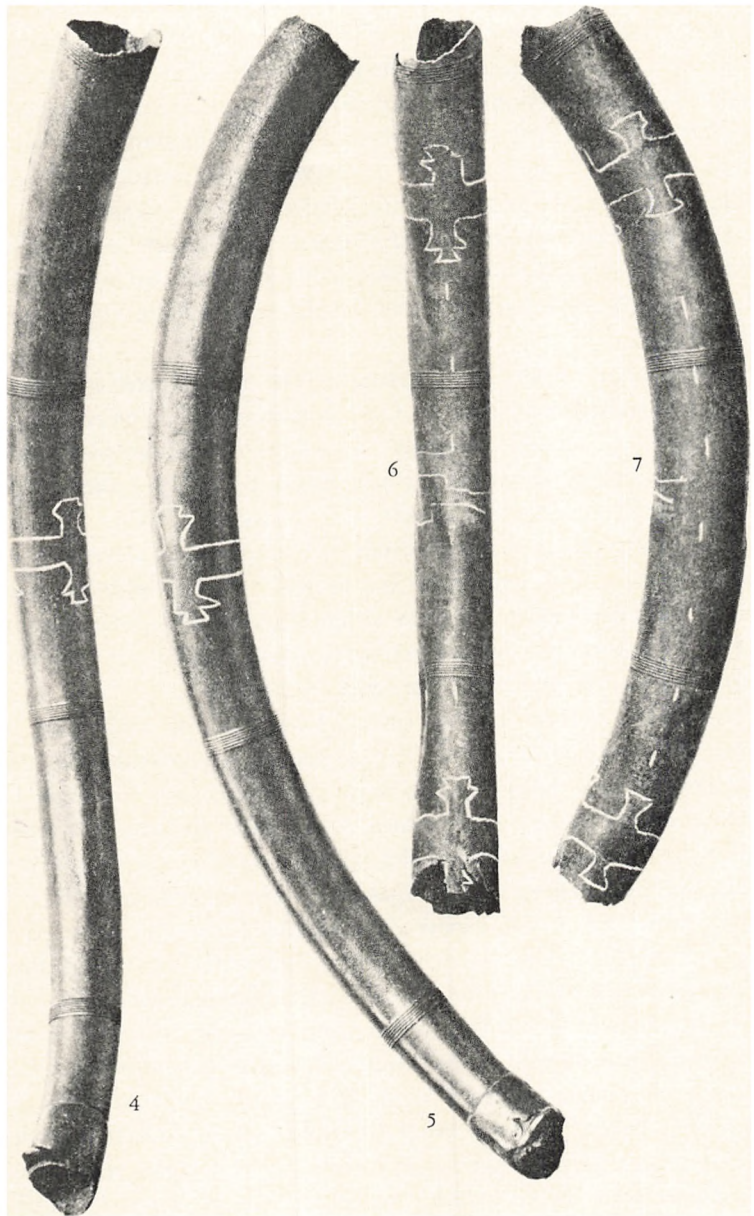

Fig. 5. Hallenslev-luren. (Efter Broholm 1961).

fragmenter. Til dr. Therkel Mathiassen meddelte Poul Hansen, at fragmenterne fra tid til anden var opløjede eller fremharvede på moselodden matr. nr. 13 c af Hallenslev (se note 6). Disse dele er: et stykke af mundrøret, en del af hovedrøret, en flad prydblade og et parti af bærekæden. Stykkerne fandtes med nogen indbyrdes afstand nær Bøstrup Å, og det er dr. Mathiassens opfattelse (8), at de kan være fremkommet flere år tidligere, da åen blev uddybet; de har således ligget på sekundært leje.

Findestedet blev september 1961 eftergravet for Nationalmuseets I. afd. ved museumsinspektør, mag. art. Henrik Thrane, men der fremkom ikke flere dele. Derimod fandtes i 1962 yderligere et mindre brudstykke af blæsestangen.

På det længste stykke af blæsestangen (fig. 5, 1a) er det dybe, kedelformede mundstykke bevaret (9). Ca. halvdelen af dets brede rand er gået tabt (fig. 5, 2), og selve røret har i ny tid været overbrudt på to steder. Røret er 44 cm – 46,4 cm langt og dekoreret med tre flade liniebånd. Diameteren er lige under mundstykket 10,5 mm og ved bruddet 16,5 mm. Stykket har i oldtiden været overbrudt på to steder og er blevet repareret med to svære muffe, hvoraf den ene til dels dækker en ældre muffe og lidt af ornamentbåndet. Gennem sammenligning med fuldt bevarede blæsestænger formodes det, at røret har haft samme form som Lommelevlurenes, og at dets totallængde har været 46–50 cm (9).

Stykket fig. 5, 1b er 19–20,3 cm langt og 2–2,5 cm i udvendig diameter. Brudfladerne er ujævne. P. g. a. patinaen og godstykkelsen (for begge stykker ca. 1,5 mm) antages de to stykker at hidrøre fra samme lur. Ingen af brudfladerne passer sammen, men grundet den kun lille forskel i diameter kan den manglende del ikke være særlig lang. Også dette stykke har været overbrudt og er repareret med en lignende svær muffe.

Fragmentet fig. 5, 4–5 danner den nederste del af hovedrøret på en højresvingen lur. Længden er 59–67 cm, diameteren 4,8–3,5 cm. Røret er dekoreret med fireliniebånd, der deler det i fire sektioner, og nederst sidder halvdelen af en fast lås, der oprindeligt har været 5–6 cm bred. Den er dannet som en kraftig, klodset muffe, der bærer en stor øsken. Under denne ses de sammenstødende ender af blæsetang og schaltstykke, der således har været forbundne. Midt på stykket ses en dobbelt mæandersamling (spor efter samlingen af to rørdele, der er foregået ved, at der i hver del er skåret nogle indhak, „svalehaler“; de to rørender, der skal

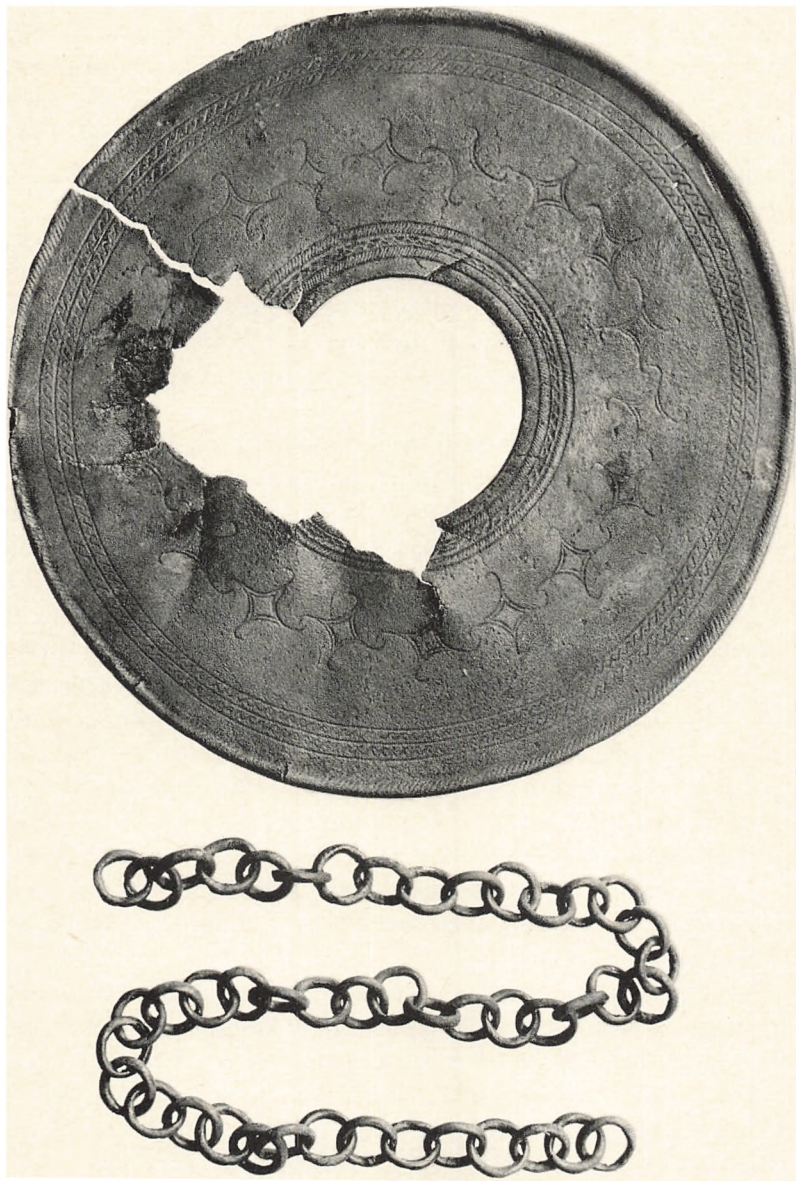

Fig. 6. Hallenslev-luren. (Nationalmuseet fot.).

støbes sammen, anbringes nu på en lerkerne, mellemrummet imellem dem udfyldes med voks og der lægges en kappe omkring samlingsstedet. Man støber altså også de enkelte dele sammen ved cire perdue metoden. Ved at ændre afstanden mellem delene på kernen kan man regulere lurens længde, hvilket kan have betydning, når man skal støbe et lurpar af nøjagtig samme længde). I stykkets overflade kan man skimte spor efter støbelameller.

Også stykket fig. 5, 6–7 stammer fra schaltstykket. Det er 44,2–50,5 cm langt og stammer fra rørets øverste del. Diameteren er 5,4–4,95 cm. Stykket er ornamenteret med tre liniebånd, og der ses spor af tre dobbelte mæandersamlinger og rækker af støbelameller, hvoraf flere er faldet ud. (På begge rørdele er mæandersamlinger og lamellen angivet med hvid farve.)

Prydpladen (fig. 6) måler i diameter 18,7–19 cm, og tykkelsen er 0,9–1,2 mm. Kun et mindre parti mangler, men pladen er ret svært beskadiget af markredskaber. Rundt om midteråbningen, der måler 5,8 cm i diameter, findes en lav støttekant. Randen er begrænset af en 3,5 mm tyk riflet snor, og inden for denne to ornamentbånd med indpunslede S-formede figurer. Langs midteråbningens rand findes ligeledes et ornamentbånd, der begrænses af to afstregede snore mellem hvilke ses et bånd i en art efterligning af karvsnit, der er frembragt med en trekantet punsel. På fladen mellem ornamentbåndene er anbragt et bånd af rhombeformede figurer, hvis spidser er forlængede og ender i en venstredrejet krog. På grund af ornamentikken dateres luren til bronzealderens IV periode.

Af kæden foreligger et 47 cm langt fragment, fig. 5, 10. Det er dannet af cirkelrunde, sammenstøbte ringe, på hvis inderside ses stærke slidspor.

I publicationen ⁽⁹⁾ anfører Broholm, at prydblade og delen af blæsestangen (fig. 5, 1b) muligvis kan hidrøre fra lurens pendant, men at der ikke er basis for nogen afgørelse.

Af Dramstrupluren foreligger kun nogle enkelte fragmenter, nemlig tre stykker af hovedrøret, en ring og tre dele af kæden. Disse dele er ligeledes fundet i en mose, matr. nr. 4 a af Dramstrup (se note 7).

Stykket fig. 7, 2b stammer fra hovedrørets nederste del ⁽¹⁰⁾. Det er skråt overbrudt og har påsiddende øsken til låsen. Længden er 3,7 cm, tværmålet 2,9–3,6 cm. Stykkerne fig 7, 2a og 3 må, grundet deres diameter på 3,8 og 3,6 cm også stamme fra schaltstykket. Deres længde er

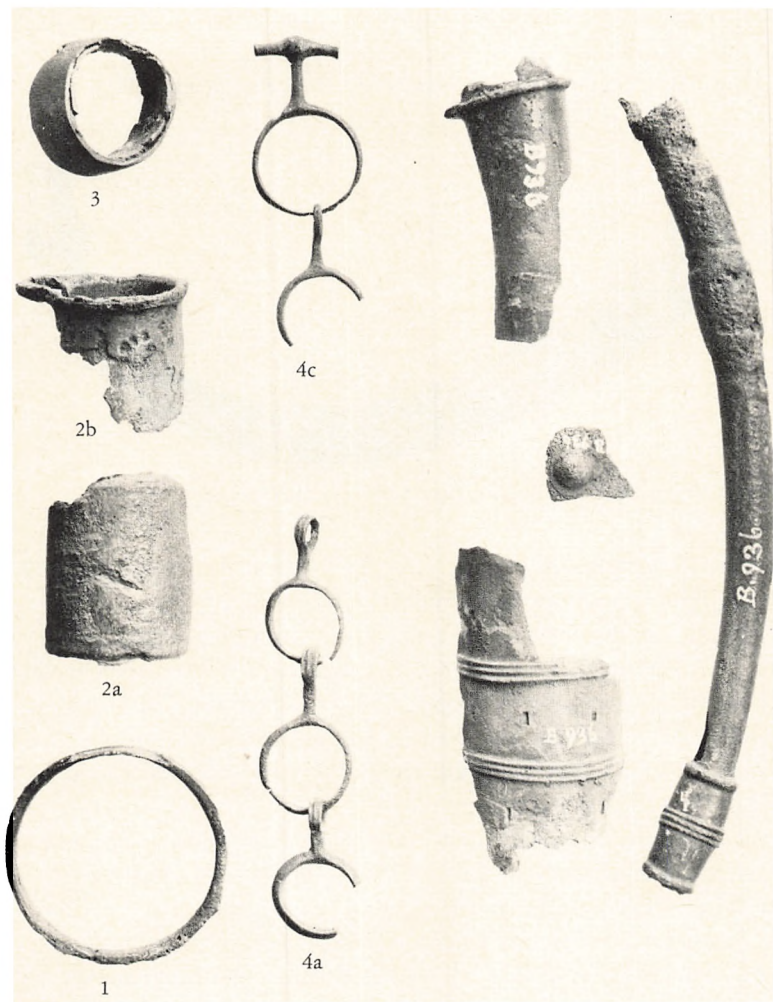

Fig. 7. Dramstrup-luren. (Efter Hammerich 1893).

henholdsvis 5 og 1,9 cm. Ringen (fig. 7, 1) har en udvendig diameter på 6 cm.

Af bærekæden foreligger to sammenhængende uddrevne ringe (fig. 7, 4a), en ring med øsken på tværs af ringen og en ring af samme form, hvori hænger en ring, som i stedet for øsken bærer en stangknop (fig. 7, 4c). Alle ringene bærer præg af stærkt slid.

Sidst skal her omtales et hjælhorn fra Grevinge sogn (fig. 8) (11).

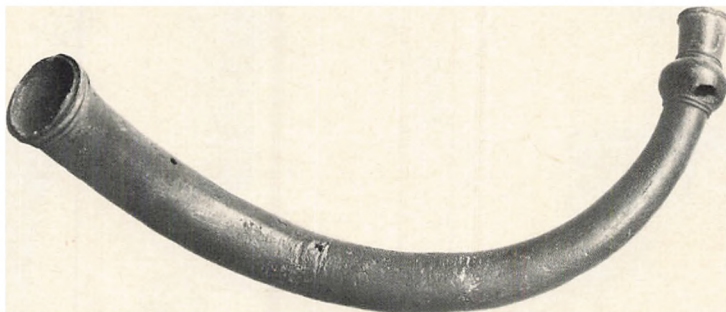

Fig. 8. Fragment af lur fra Grevinge å. (Nationalmuseet fot.).

Stykket er tilbyttet fra Ålborg historiske Museum, og der foreligger ikke andre fundoplysninger, end at det er opfisket i åen.

Hornets spidse ende er lige afskåret, 2,7 cm nedenfor denne sidder en kugleformet udvidelse, der er 3,4 cm i diameter. I denne udvidelse findes en beskadigelse, et hul i væggen. Det har været overbrudt omtrent på midten, og er her repareret med en klodset, riflet muffe, der er loddet sammen med tin. Ved den tykke ende er hornet overbrudt. Total længden er 32 cm, patinaen grønbrun.

Tidligere anså man dette horn for at være et lurfragment (12), men med fundene af hjælmen fra Viksø i 1942 (fig. 9) (13) konstateredes det, at der også her var tale om en del af en sådan hjælm (14).

Tilsyneladende besidder vi altså en hel del positiv viden om lurene: Vi ved, hvordan de er lavede, vi ved, at de har været brugt parvis, og at hvert par har været nøje afstemt efter hinanden både af ydre form og i toneart, vi kender den tonerække, en lur disponerer over, og vi ved fra helleristningerne, at lurene har haft en kultisk betydning. Men for for-

Fig. 9. Viksø-hjelm. (Nationalmuseet fot.).

ståelsen af lurenes funktion i bronzealderens samfund er al denne viden kun af sekundær betydning, og vi står tilbage med en række ubesvarede spørgsmål. Hvordan har man blæst på lurene? En- eller tostemmigt? Har man kun benyttet et lurpar, eller kunne man til en ceremoni benytte flere par? Hvilken form for kult har krævet disse optrin? Og ikke mindst – hvilken magt har været så mægtig og så stærk, at den har formået folk til at nedlægge disse uden tvivl meget kostbare instrumenter i moserne?

Måske kan man for et par af spørgsmålene komme svaret lidt nærmere. Man kan vist med nogenlunde sandsynlighed påstå, at det har drejet sig om en frugtbarhedskult. Helleristningerne vrimer med kønssymboler,

næsten alle mandsfigurer er stærkt falliske, vi finder „det hellige bryllup“, pløjningsscener, „livet træ“ o.s.v. og mængder af solhjul. Blandt alt dette er så lurene placerede.

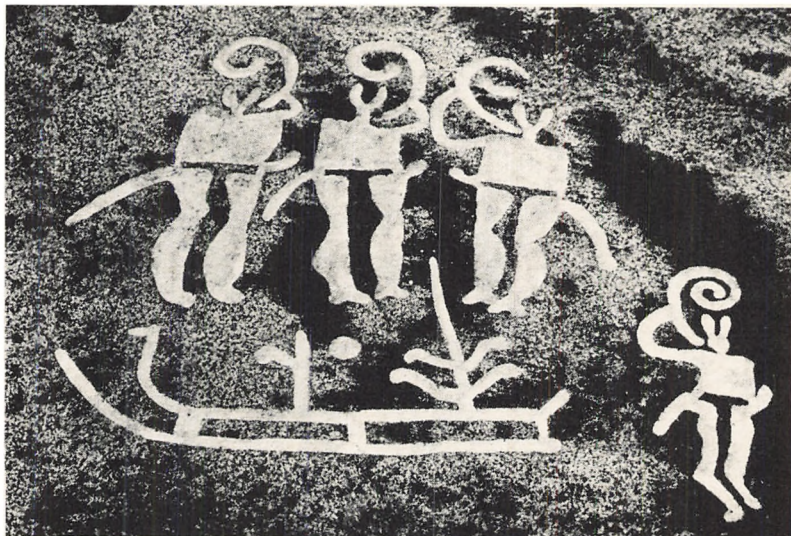

Fig. 10. Kallebyristningen. (P. V. Glob fot.).

På fig. 10 bemærker vi, at lurblæserne tilsyneladende har horn på hovedet. Der er her snarest tale om et forsøg på at gengive en hjælm som Viksø-hjælmene fig. 7. På helleristningerne kan vi altså genfinde næsten alle de ting, som også fremkommer i moserne; her er lur, hjælm, „helligøkser“, solvogne, og kvindefigurerne har hestehale – eller måske snarere fletning? – hvilket også er en ting, der kan findes i moserne.

Dyrkningen af en frugtbarhedsguddom kan også forklare nedlæggelsen af disse ufattelige værdier, thi for et agerdyrkende folk har frugtbarhed været af vital betydning.

Nærmere ind på livet af bronzealderfolkets religion kan vi nok ikke komme, og som man kunne vente, rejser der sig straks et nyt spørgsmål: Var denne frugtbarhedsguddom en upersonlig, en mandlig eller en kvindelig gud? Men det var måske denne dame med slangehesten?

Fig. 11. Fårdalkvinden. (Nationalmuseet fot.).

Noter:

- 1) En lur uden findested, Skåne, en fra Nya Åsle, Västergötland, en fra Hjärpetan, Värmland og en fra Neu Schwaneburg, Letland.
- 2) Dateringen skyldes Broholm, 1965, s. 70–84.
- 3) Broholm, 1965, s. 11 og Brøndsted, 1958, s. 111.
- 4) Broholm, 1965, s. 16–49.
- 5) Broholm, 1949, s. 228 ff.
- 6) Hallenslev, Hallenslev sogn, Løve herred, Nat. Mus. Inv. nr. B 15505–09.
- 7) Dramstrup, Nr. Jernløse sogn, Merløse herred, Nat. Mus. Inv. nr. 11136–37.
- 8) Broholm, 1961, s. 147.
- 9) Beskrivelsen skyldes Broholm, 1961, s. 147–58.
- 10) Beskrivelsen skyldes Broholm, 1965, s. 26.
- 11) Opfisket i åen, Grevinge sogn, Odsherred, Nat. Mus. Inv. nr. B 13039.
- 12) Brøndsted, 1958, note s. 297.
- 13) Viksø, Viksø sogn, Ølstykke herred, Frederiksborg amt.
- 14) Norling-Christensen, 1943, s. 11.

Litteraturfortegnelse:

- H. C. Broholm, 1949, Danmarks Bronzealder IV.
H. C. Broholm, 1961, Et lurfund fra Hallenslev Mose, *Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 91, 1505.
H. C. Broholm, 1965, Lurfundene fra Bronzealderen.
H. C. Broholm, Larsen, Skjerne, 1949, *The Lures of the Bronze Age*.
J. Brøndsted, 1958, *Danmarks Oldtid II, Bronzealderen*.
A. Hammerich, 1893, *Studier over Bronzelurene i Nationalmuseet i København, Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*.
H. Norling-Christensen, 1943, *Bronzealderhjelmenene fra Viksø, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*.
Th. Ramskou, 1972, *Lurene, Bronzealderens Billedkunst, 1972*.

OM BOMÆRKET PÅ FØRSTE SIDE

Trofaste læsere af årbogen har sikkert bemærket, at det gamle „bomærke“ på titelbladet er væk. Det er blevet erstattet af det gamle Holbæk amts våben, om er sammensat af alle syv herreders våben og var i brug fra 1938 til omkring 1968.

Amtsvåbnet er som så meget andet et kompromis for at få alle herreders våben med. Vi gengiver dem derfor på en tegning og ved en kort beskrivelse fra „Danske Herreders Segl indtil 1660“ ved P. B. Grandjean:

Ars Herred: En dobbeltørn. 1584.

Løve Herred: En opspringende løve. Skjold. 1584.

Merløse Herred: To, nederst forbundne kirketårne, i hvert et stort, rundbuet vindue. 1584. – Signetet er afleveret til Nationalmuseet i 1828 af en studerende, fundet ved opbrydning af en trærod i Frederiksborg Slotshave.

Ods Herred: En af koncentrisk stillede bølger omgivet, gennembrudt, femoddede stjerne. 1610.

Samsø Herred: To opadvendte årer, krydslagte. 1584.

Skipplinge Herred: Et venstrevendt, på bølger stående, tremastet skib med beslædede segl. 1584.

Tuse Herred: Tre skrubbudser. 1584.

Årstallene 1584 og 1610 angiver, hvornår seglene første gang er blevet brugt. Det var ved hyldingen af Frederik den II's ældste søn (Christian den IV) og dennes ældste søn, „den udvalgte Prinds“, Christian.

Amtets våben var ophængt som et skjold i mødesalen i Holbæk. Figurerne i guld på sort bund. Løvens tunge og dobbeltørnens hoveder og fødder var røde.

Da våbnet ikke har været anvendt på amtets tryksager, har det været lidt af en opgave at finde det frem. Gennem amtsborgmesterens kontor og indenrigsministeriet lykkedes det at finde våbnet i Direktoratet for patent- og varemærkevæsenet, hvor det er indregistreret i marts 1938.*)

Holbæk amt eksisterer ikke mere, men både amtet og det gamle våben lever nu videre i årbogen. Og medens det gamle bomærke bestod af en tegning af Tveje-Merløse kirke samt Holbæk, Kalundborg og Nykøbings byvåben, indeholder amtsvåbnet alle de syv herreders våben. Det er med til at understrege, at hele det gamle amt er dækket af Årbogen.

William Panduro.

*) Våbnet blev i 1962 skiftet ud med et våben, der viser en kongekrone, omgivet af 3 vikingskibe til minde om det første kongevalg på Iseøre.

Medlemstallet:

Pr. 1/1 1972: 399

Pr. 1/12 1972: 519

HISTORISK SAMFUND

1970

Generalforsamlingen afholdtes i Mørkøvhallen den 27. april 1970. Formanden aflagde beretning for det forløbne år med redegørelse for årbogen og foreningens økonomi. Det omdelte regnskab blev gennemgået af kassereren. Beretning og regnskab godkendtes.

Forstander Uffe Grosen trak sig tilbage fra styrelsen, i stedet valgtes ingeniør Søren Gregersen, Skamlebæk. På valg var sparekassedirektør K. G. Kaaber, sognepræst O. Bruun Jørgensen og amtsborgmester J. H. Monrad. De pågældende genvalgtes. Ligeledes genvalgtes revisorerne, revisor Erik Jensen og skoleinspektør Nysted-Christoffersen.

Efter generalforsamlingen afholdtes årsmødet, hvor arkæologen Bue Madssen holdt foredrag med lysbilleder om udgravningerne på Bahrein.

Årets udflugt gik til Vordingborg, hvor dommer Tage Worsaae førte rundt og forklarede på Vordingborg slots ruiner og senere fremviste sit udmærkede museum. Herfra gik turen til Nysø, hvor selskabet under ledelse af sparekassedirektør K. G. Kaaber besøgte Thorvaldsen-samlingen.

DRIFTSREGNSKAB

Indtægt:

Tilskud:

Staten	3.300,00	
Amtsråd og kommuner	800,00	
Pengeinstitutter	400,00	4.500,00
Kontingenter incl. porto		8.583,20
Salg fra boglager		373,30
Renteindtægter		298,83
Andre indtægter		9,00
		<u>13.764,33</u>

Udgift:

Årbogens fremstilling:

Trykningsudgifter	4.188,90	
Honorarer	300,00	
Årbogens udsendelse	1.069,70	
Møder og udflugter	878,40	
Tryksager og porto	476,70	
Diverse	258,30	
	<u>7.172,00</u>	
Overskud		<u>6.592,33</u>
		<u>13.764,33</u>

STATUS pr. 31. december 1970

Aktiver:

Indestående i sparekasser og på postgiro	13.875,41	
Lagerbeholdning	1,00	
	<u>13.876,41</u>	

Passiver:

Formue	13.876,41	
	<u>13.876,41</u>	

Holbæk, den 13. april 1971.

K. G. Kaaber.

HISTORISK SAMFUND

1971

Generalforsamlingen afholdtes på Hotel Strandparken i Holbæk den 21. april 1971. Formanden aflagde beretning og kassereren gennemgik det omdelte regnskab. På valg til styrelsen var formanden, kammerherre Estrup, antikvar Østergaard Christensen og landinspektør Rud Petersen, alle tre genvalgte. Ligeledes genvalgte Samfundets revisorer, revisor Erik Jensen og skoleinspektør Nysted-Christoffersen.

Efter generalforsamlingen afholdtes årsmødet, hvor godsejer Jørgen greve Ahlefeldt-Laurvig fortalte om københavnske fajancer og derefter bestemte og fortalte om de forskellige fajancer, som mødets deltagere havde medbragt.

Årets sommerudflugt var denne gang arrangeret som en weekendtur og gik den 11.–12. september til Jylland med 52 deltagere. Turens første mål var Jelling, hvor lektor Leif Ingvorsen viste rundt og fortalte om højene, runestene og kirken. Fra Jelling gik turen videre ad den gamle hærvej til Bække, hvor pastor emer. Knud Høegsbro-Østergaard viste rundt i Bække kirke, som på det tidspunkt udgravedes under hans ledelse; man fik forevist fund fra kirken. Nord for Bække ved den gamle hærvej beså man under stud. mag. Mogens Schou Jørgensens ledelse Klebæk høje, en 45 m lang skibssætning og runestenen. Lørdag aften blev deltagerne modtaget på Bramminge Hovedgaard af godsejer Paul Lund, der fortalte om gårdens historie og de mange personer, der knytter sig til gården, bl.a. den velkendte historie om Kaj Lykke.

Søndag fortsatte udflugten herfra til Ribe, hvor man under ledelse af kunsthistorikeren Kirsten Agerbæk var på byvandring og besøgte domkirken og Katarina-klosteret. Turens sidste programpunkt var museet på Queensgaard, hvor museumsinspektør Th. Funder viste rundt.

DRIFTSREGNSKAB

Indtægt:

Tilskud:

Staten	2.200,00	
Amtsråd og kommuner	800,00	
Pengeinstitutter	700,00	3.700,00
Kontingenter incl. porto		8.223,50
Salg fra boglager		597,85
Renteindtægter		658,96
		<u>13.180,30</u>

Udgift:

Årbogens fremstilling:

Trykningsudgifter	7.860,25	
Honorarer	1.100,00	
Årbogens udsendelse	1.428,20	
Møder og udflugter	1.255,75	
Tryksager og porto	275,80	
Diverse	582,20	
		<u>12.502,20</u>
Overskud		678,11
		<u>13.180,31</u>

STATUS pr. 31. december 1971

Aktiver:

Indestående i sparekasser og på postgiro	14.553,52	
Lagerbeholdning	1,00	
		<u>14.554,52</u>

Passiver:

Formue	14.554,52	
		<u>14.554,52</u>

Holbæk, den 17. marts 1972.

K. G. Kaaber.

HISTORISK SAMFUND

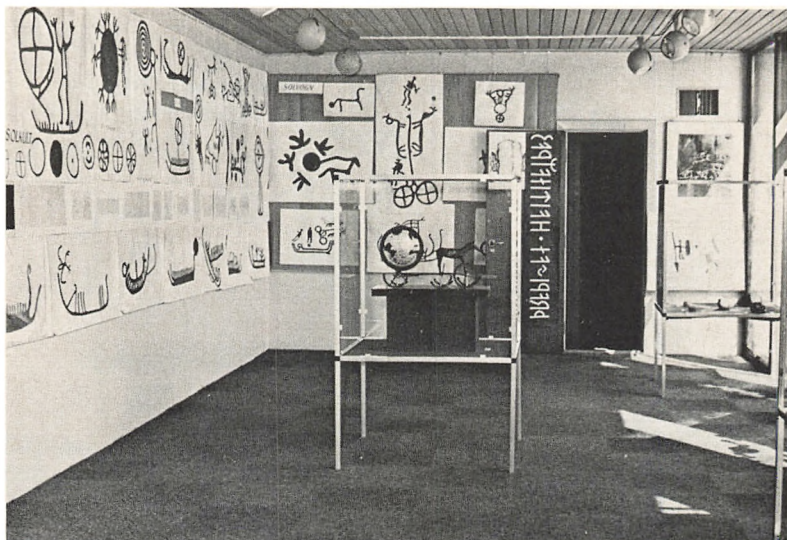
1972

Generalforsamlingen afvikledes på Kalundborg gymnasium 23. marts. Formanden, kammerherre Estrup aflagde beretning og omtalte kommende arrangementer, her først og fremmest den planlagte helleristningsudstilling på Annebergsamlingerne. Kassereren gennemgik det omdelte regnskab, der godkendtes af generalforsamlingen. På valg til styrelsen var museumsformand Bent G. Calov og ingeniør Søren Gregersen, begge genvalgte. Pastor Ole Zwergius, Kundby, ønskede at træde ud af styrelsen, i stedet indvalgte stud. mag. Mogens Schou Jørgensen.

Efter generalforsamlingen fortalte museumsinspektør, magister Thorkild Ramskou, Nationalmuseet, om sine udgravninger af „Stenringene“ på Birkendegaards mark ved Værsløv, og efter foredraget var der mange spørgsmål til magisteren. Se iøvrigt Th. Ramskous artikel i nærværende årbog om denne udgravning.

1. maj – 25. juni afvikledes på Annebergsamlingerne ved Nykøbing helleristningsudstillingen „Bronzealderens Monumentalkunst“. Udstillingen var kommet i stand ved et samarbejde mellem Bohusläns Hällristningsforskningsarkiv, Annebergsamlingerne og Historisk Samfund. I tegninger og fotografier vistes nogle eksempler på helleristningernes billedverden – helleristningsmotiverne suppleredes af oldsager og rekonstruktioner, velvilligt udlånt til udstillingen af Nationalmuseets 1. afdeling, Forsøgscentret i Lejre, Holbæk Museum, Roskilde Museum, Kalundborg Museum, Odsherred Folkemuseum samt gårdejer Jørgen Nielsen, Holløse og gård-ejer Robert Hjortsholm, Asnæs. Udstillingen havde i løbet af de knap to måneder omkring 5.000 besøgende.

I stedet for et decideret udstillingskatalog blev der udgivet en bog med mindre artikler, der behandlede forskellige sider af udstillingens emne. Bogen er på 112 sider og har titlen „Bronzealderens Billedkunst“. Emnerne valgtes således, at de gav et passende baggrundsstof til forståelse af helleristningernes verden – men bogen kan altså udmærket anvendes udenfor udstillingen.

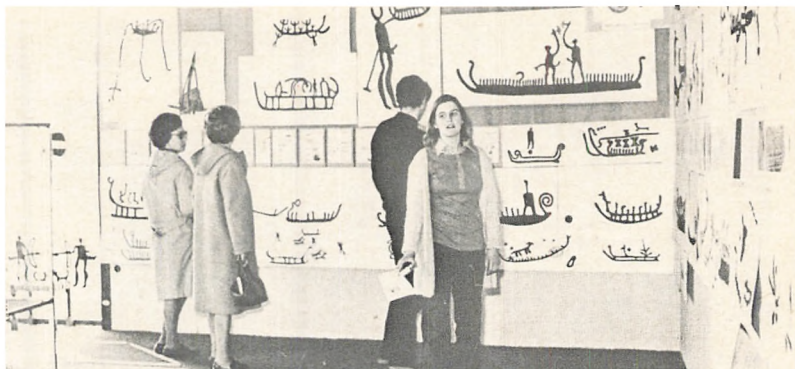

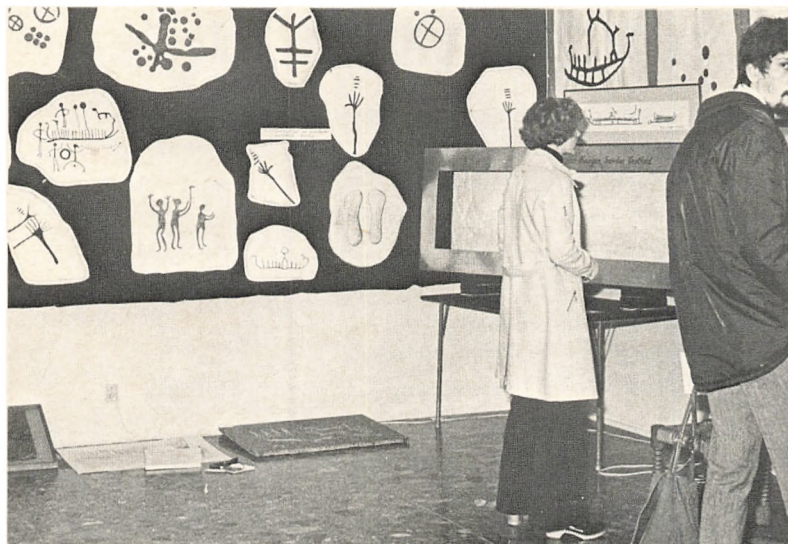
Vestsjællands amts skoler var indbudt til at besøge udstillingen, og der arbejdedes med forskellige opgaver: arbejdshefte, formningsopgaver, vævning o. a. Ca. 800 elever besøgte udstillingen.

Der afvikledes en række foredrag i forbindelse med udstillingens emne, disse torsdagsforedrag var: Intendent Fred Gudnitz om „Bronzealderens Monumentalkunst“, museumsinspektør, mag. art. Henrik Thrane om „Nordvestsjælland i bronzealderen“, museumsinspektør, mag. art. Jørgen Jensen om „Bronzealderens småbilledkunst“, museumsinspektør, mag. art. Thorkild Ramskou om „Lurerne“, samme om „Klædedragten i bronzealderen“ samt magister Erik Bendixen om „Solvogn og soldyrkelse“.

I forbindelse med udstillingen blev publikum opfordret til at være med til at finde helleristninger, d.v.s. undersøge stendyser, større sten, gærder etc. Denne afdeling gav et meget stort materiale, de nye fund er publiceret i Mogens Schou Jørgensens artikel „Nye helleristningsfund i Holbæk amt“, der findes i nærværende årbog.

Kr. Himmelfartsdag og 2. pinsedag var der arrangeret „familiedag“ på udstillingen, der var disse dage rundvisninger hele dagen, og publikum havde mulighed for at arbejde med gneidebilleder, kalkering og vævning.

Årets sommerudflugt gik til Lolland den 9. september, hvor de 62 deltagere først besøgte Reventlow-museet på Pederstrup. Herefter kørte man til Maribo, hvor domprovst Imm. Felter viste rundt i domkirken, herefter besøgte man polaksamlingen på museet i Maribo under ledelse af museums-pædagog Ove Nielsen, der først holdt et kort foredrag om de polske fremmedarbejdere på Lolland. Herfra kørte man med veteranjernbanen til Bandholm og som sidste mål på turen gennem Knuthenborg park.

Fotos til Historisk Samfund 1970–72 optaget af: Birgitte Bruun Jørgensen, Carsten Schou Jørgensen, Mogens Schou Jørgensen og Ole Refstrup.

Historisk Samfunds Styrelse

Godsejer, kammerherre I. Estrup, Kongsdal, formand.
Museumsformand Bent G. Calov, Kalundborg.
Ingeniør Søren Gregersen, Skamlebæk.
Sognepræst O. Bruun Jørgensen, Undløse.
Stud. mag. Mogens Schou Jørgensen, Nykøbing.
Sparekassedirektør K. G. Kaaber, Holbæk.
Amtsborgmester J. H. Monrad, Høng.
Landinspektør S. Rud Petersen, Nykøbing.
Antikvar, cand. mag. J. L. Østergaard Christensen, Holbæk.

Årbogens redaktion:

Undløse Præstegård
4340 Tølløse
telf. (03) 48 91 30

Ekspedition:

Holbæk Museum
Klosterstræde
4300 Holbæk
telf. (03) 43 23 53

Udveksling af udgivelser

Historisk Samfund udveksler årbøger m. v. med forskellige institutioner i indland og udland.

I kalenderåret 1972 har Historisk Samfund modtaget følgende udgivelser. De historiske bøger vil senere være tilgængelige på Holbæk Centralbibliotek. Dog vil litteratur af museal og arkæologisk interesse tilgå Holbæk Museum.

Danmark:

Amtshistoriske årbøger:

Vendsyssel, Årbog 1972.

Fra Ribe amt, 1972.

Årbog for Historisk Samfund for Sorø amt, 1972.

Aarhus stifts årbøger, 1971.

Fra Frederiksborg amt, 1971.

Skivebogen, 63. bind, 1972.

Historisk årbog for Thy og Mors, 1972.

Andre danske årbøger:

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, 1972.

Askov Lærlinge, 1971.

Jul i Kalundborg.

Fra Kvangård til Humlekule, Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab, 1971.

Skandinaviske institutioner:

Meddelanden från historiska institutionen i Göteborg nr. 5:

Krigsteori och historisk förklaring II Karolinska och europäisk strids-taktik 1700–1712 av fil. lic. Gunnar Arteus (disputats).

Biblioteka Historica Lundensis XIII. Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historieskrivning av Olafia Einarsdóttér.

Lunds universitet: The old icelandic land registers av fil. lic. vrml. Björn Lárnsson, 1967.

- Skrifter från Folklivsarkivet i Lund, nr. 13, Kyrktagningsedan i Sverige av Anders Gustavsson.
- Etnologiska Sällskapet i Lund: Sigfrid Svenssons tryckte skrifter under 50 år, 1921–1971.
- Etnologiska Sällskapet i Lund: Skånska matvanor.
- Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Uppsala: Fornvännen, årgangen 67, 1972.
- Svenska Historiska Föreningen: Historisk Tidsskrift, nr. 2 og 3, 1972.
- Varbergs museum, årbok 1972.
- Fataburen 1971 og 1972, Nordisk Museets og Skansens årbok.
- Rig, årgång 55, häfte 2 og 3, 1972, Tidsskrift utgiven av föreningen för svensk kulturhistoria, Lund.
- Etnologiska instituttet med Folksarkivet vid Lunds universitet: Meddelanden nr. 65, december 1972.
- Meddelanden från Lunds Universitets historiska Museum 1969–1970.
- Det kongelige norske videnskabers selskabs skrifter nr. 1–10, 1970.

REGISTER

udarbejdet af Birgitte Bruun Jørgensen og Liszie Bruun Jørgensen.

I. Personnavne

Ansbjerg, Niels, telefonmontør, Holbæk	83
Bollhorn, Alex, skoleelev, Egebjerg	71, 72, 73
Eskildsen, Lise, stud. mag.	107
Estrup, Hector F. J., etatsråd	6
Estrup, Iacob, kammerherre, Kongsdal	6, 7, 8
Faye, Gerh., godsejer, Birkendegård	14
Frederik VII	72
Glob, P. V., rigsantikvar, dr. phil.	55, 91
Gregersen, Søren, ingeniør, Skamlebæk	28, 66
Hansen, Poul, boelsmand, Hallenslev	109, 114
Hjortsholm, Robert, gårdejer, Asnæs	55, 64, 65, 74, 75, 76
Holm, Jørgen, stud. mag.	42 ff
Jacobsen, Jørn, traktorfører, Vognserup	41
Jensen, Ejv., gårdejer, Vallekilde	77
Jørgensen, Birgitte Bruun, stud. art., Undløse	61
Jørgensen, Mogens Schou, stud. mag.	4, 55
Jørgensen, Niels, landsretssagfører, København	74
Jørgensen, Ove Bruun, sognepræst, Undløse	4, 55, 63, 125
Kaaber, K. G., sparekassedirektør, Holbæk	8
Kapel, Hans Chr., museumsassistent	75
Larsen, Ejler N., fabrikant, Herrestrup	77
Lehnfeldt, Torben, salgschef	109
Malling, Kirsten, tegner	4, 71
Mortensen, P. S., skovfoged	19
Møller, Anette Cederqvist, stud. mag.	19
Nielsen, Erik, gartner, Dianalund	62
Nielsen, Jens Peter, gårdejer, Holløse	87
Nielsen, Jørgen, gårdejer, Holløse	87, 88, 89
Nielsen, Keld, pressefotograf	4
Olsen, Alf, fisker, Udby	97
Panduro, William, tegner, Hillerød	4, 123
Ramskou, Thorkild, museumsinsp., mag. art.	11 ff, 63, 81
Refstrup, Ole, fotograf	4, 60, 61, 81
Rieck, Flemming R., stud. mag.	41 ff
Rostholm, Hans, museumsinsp., mag. art.	55, 66, 77

Sandal, Erik, gårdejer, Damgård	97, 105
Schmidt, Allan Thestrup, traktorfører, Vognserup	41
Sehested, F., arkæolog	48
Stoumann, Ingrid, stud. mag.	19
Thomsen, Albert, overlærer, Holbæk	8
Thorsen, Svend, teknisk assistent	19, 61, 66, 75, 77, 100
Thrane, Henrik, museumsinsp., mag. art. 19ff	62, 66, 77, 87, 97ff, 114
Ørnes, Dorthé, konservator	101
Østergaard-Christensen, J. L., antikvar, cand. mag.	97

II. Stednavne

Absalonsvej, Holbæk	61, 62
Birkehøjgård, Nyrup	77
Birkendegård, Vørslev	11 ff, 80, 81
Bierbumsvej, Skamlebæk Strand	65
Bjergesødyssen	77, 78, 79
Bognæsdyssen	83
Bognæs, Udby sogn	83
Brudevælte	111
Bråde, Egebjerg	65
Bøstrup å	114
Damgård, Ny Hagedsted	97 ff
Dianalund	62, 63
Dilhøj, Herrestrup	76
Dramstrup	109 ff
Dutterhøje, Asnæs	9
Dyselodden, Ubby sogn	60, 61
Folvisdam	110
Frenderupgårdssøen	75, 76
Fårdal	121
Fårevejle	74
Gentofte, Gl. Mosevej	60
Grevinge å	118
Gullåkra mose	110
Hallenslev	109 ff
Hellig Korskilde, Kongsdal	6
Herrestrup	76, 77
Herrestrup Mark	76

Hjortholm, Asnæs	64, 65, 74
Holbergsvej, Dianalund	63
Holløse, Kvanløse sogn	62, 87 ff
Høng Husmandsskole	109 ff
Hønsinge	30
Jyderup Skov	19 ff, 77, 79
Kalleby	120
Kongsdal	6
Kongsøre skov	66 ff
Kong Øres grav, Kongsøre skov	67, 68
Kvanløse	87 ff
Langstrup Mose	46
Lerbjergskoven, Fårevejle	74, 75
Lindebjerg, Vørslev	81
Lodhøj, Jyderup skov	28 ff
Midtskov, Fyn	96
Minkemark, Udby sogn	83, 84
Ny Hagested	97 ff
Overdrevsbakken, Birkendegård, Vørslev	9, 11 ff
Prinsehøje, Kongsøre skov	72
Reerslev	61
Rørby	81
Røsnæs	59
Skamlebæk	28
Skamlebæk strand	65
Skipinge Mølle	77
Snoghøjene, Grevinge	28
Stokkebjerg skov	65, 66
Stonehenge	18
Sønderød, Reerslev sogn	61
Torneløkkedyssen, Kongsøre skov	66 ff
Tranebjerg, Samsø	64
Trundholm Mose	4
Tuse	83
Uglerupdyssen	82, 83
Undløse kirke	63, 64
Vesterlyng, Bregninge	80
Vig	34
Viksø	118 ff
Vognserup Enge	41 ff
Vørslev	81, 82
Ørnhøj, Fårevejle sogn	72 ff

BØGER TIL SALG

De anførte priser gælder kun for Historisk Samfunds medlemmer og abonnenter.

Årbøger „Fra Holbæk Amt“:

Årgangene 1907, 1908, 1911, 1912, 1919, 1922–43, 1946–51 à kr. 15,00

Årgangene 1953 – 1970 à kr. 20,00

Andre publikationer:

H. V. Clausen: „Fra Holbæk Amt“, topografisk-historiske skildringer, II udgave, 1–6 hefte à kr. 40,00

J. S. Møller: „Fester og Højtider“, bind I–II, 1055 s., mange ill. kr. 60,00

J. P. Jensen: „Holbæk Amts Valgkreds og deres valgte Mænd 1848–1918“ (Ruds Vedby og Svinningekredsene), 236 s. kr. 5,00

J. C. Jessen: „Løve Herreds Skolehistorie indtil ca. 1850“, 120 s. kr. 5,00

Otto Smith: „En dansk Købstadshavns Historie“ (Holbæk), 130 s. kr. 10,00

„Bronzealderens Billedkunst“. Indeholder: Gudnitz: Bronzealderens Billedkunst; Schou Jørgensen: Fred Gudnitz og helleristningerne; Thrane: Nordvestsjælland i bronzealderen; Glob: Helleristninger i Holbæk amt; Ramskou: Klædedragten i bronzealderen; Ramskou: Lurerne; Bendixen: Solvogn og solkult; Bruun Jørgensen og Schou Jørgensen: Helleristninger på frimærker. Udgivet 1972, red.: O. Bruun Jørgensen og M. Schou Jørgensen. Mange ill., 112 s. kr. 20,00

Ekspedition:

Historisk Samfund for Holbæk Amt

v/ antikvar, cand. mag. J. L. Østergaard Christensen

Museet

Klosterstræde

4300 Holbæk

Giro nr.: 5 26 07

Telf. (03) 43 23 53